

Comprehensive Summaries of Uppsala Dissertations
from the Faculty of Social Sciences 128

Heder på liv och död

Våldsamma berättelser om rykten, oskuld och heder

BY

ÅSA ELDÉN

ACTA UNIVERSITATIS UPSALIENSIS
UPPSALA 2003

Dissertation presented at Uppsala University to be publicly examined in Auditorium Minus, Gustavianum, Uppsala, Friday, September 26, 2003 at 10:15 for the degree of Doctor of Philosophy. The examination will be conducted in Swedish.

Abstract

Eldén, Å. 2003. Heder på liv och död. Våldsamma berättelser om rykten, oskuld och heder. (Life-and-death honour. Violent stories about reputation, virginity and honour). Acta Universitatis Upsaliensis. *Comprehensive Summaries of Uppsala Dissertations from the Faculty of Social Sciences* 128. 127 pp. Uppsala. ISBN 91-554-5686-3

This dissertation discusses how reputation, virginity and honour are made topical in the stories of the lives of Arab and Kurdish women and connected with understandings of culture and religion. The dissertation is composed of five articles, which contain the principal analysis, and five chapters that discuss the project as a whole; the development of the main topics, and choices concerning methodological, ethical and theoretical approaches.

The empirical material of the dissertation consists of interviews with ten Arab and Kurdish women in Sweden, and seven legal cases of honor related violence. The interview material is analysed as a whole – focusing on the importance of reputation in women's creation of identity, and how this may be related to cultural conceptions of divided femininity (virgin-whore) and honour (article 4). I also conduct an in-depth analysis of one interview, where meaning is created through a story, in which liberty is contrasted with constraint (article 3). In the analysis of the legal cases, I discuss the arguments of verdicts concerning honour related violence, and criticise the courts' understanding of crimes as demarcated acts (articles 1 & 5). I also analyse the (violent) stories of the actual lives of women found in the legal cases in their contexts (articles 2 & 5).

Throughout the dissertation, I aim at a constructivist attempt that sees culture and gender as creative frames of interpretation. This attempt is connected with a hermeneutic perspective, which sees a statement or an act as comprehensible only when interpreted in its context (e.g. in a cultural context of honour). It is also connected with a feminist understanding of men's violence against women, which relates the meaning of an act of violence to culturally accepted forms of control and cultural conceptions of gender.

In the analysis of the empirical material, I show how culture is created as contrast in the lives of women. 'Arab/Kurdish' and 'Swedish' appear as exclusive categories, and are connected with cultural conceptions of divided femininity and honour. Within these categories, a woman is either a virgin or a whore, and a woman that has been branded as a whore will be stained forever. Men's honour will not be restored until she is extinguished. When these cultural conceptions are used in the life of a woman who lives with these highly normative demands, they may be crucial and signify experiences of violence. A woman with bad reputation may be defined as a "Swedish whore" by her male relatives, contrasted with being an "Arab/Kurdish virgin". The honour of these men will not be restored until she is excluded from the family or dies: to be a virgin or a whore may be a life-and-death matter.

Keywords: honour, reputation, virginity, divided femininity (virgin-whore), culture, gender, identity, honor related violence, constructivist attempt, ethics

Åsa Eldén, Department of Sociology, Box 821, Uppsala University, SE-75108 Uppsala, Sweden

© Åsa Eldén 2003

ISSN 0282-7492

ISBN 91-554-5686-3

urn:nbn:se:uu:diva-3519 (<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-3519>)

List of Papers

This thesis is based on the following papers.

- I. Eldén, Å. (1998) "The killing seemed to be necessary". Arab cultural affiliation as an extenuating circumstance in a Swedish verdict. *NORA* 6(2): 89-96
- II. Lundgren, E., Eldén, Å. (2001) Religion, sexualliv og identitetskonstituering. *Ekte kvinne?. Identitet på kryss og tvers:* 48-70
- III. Eldén, Å. (2001) En berättelse om tvång och frihet. Kontext, mening och identitetsskapande. *Kvinneforskning* 25(2): 50-62
- IV. Eldén, Å. (2001) "Om hon lever vill människor se mer och mer". Rykten, splittrad kvinnlighet och heder bland svenska kvinnor från Mellanöstern. *Sociologisk forskning* (3-4): 115-147
- V. Eldén, Å., Westerstrand, J. Hederns försvarare. Den rättsliga hanteringen av ett hedersmord. (submitted)

Innehåll

Tack	4
Introduktion	6
Berättelser om heder på liv och död	6
Kapitel 1.....	8
Rykten, oskuld och heder: från en beduinby till jämställdhetens paradiset	8
Hedersmord som skakade Sverige - de första frågornas relief	9
Kvinnors våldsverklighet: kontroll, hot, fysiskt våld	13
Flytande gränser mellan ”våld” och ”icke våld”	14
Rykten, oskuld och heder - sammanhängande teman.....	15
Frågor om levda liv	17
”Flickor i patriarkala familjer” - de sista frågornas relief	19
Empirinära och analytiska redskap.....	21
Kapitel 2.....	23
Metodologiska perspektivval	23
Rättsfall	23
Intervjuer	25
Rättsfall och intervjuer: tolkade texter	28
Mening i sitt sammanhang - en hermeneutisk förståelse	30
Forskningsprocessen i sitt sammanhang	33
Informanter: rätt svar i svenska ögon?	34
Informanter: en ”fin svensk” på de utsattas sida?	35
Media: lintottsfeeminister med makt?	38
Kapitel 3.....	44
Etiska perspektivval	44
Ansvar, risker och konfidentialitet	44
Empiriskt material - en allmän handling?	47
Konfidentialitet vs offentlighetsprincip	48
Sekretesskyddad empiri?	50
Konfidentialitet vs öppenhet.....	52
Genomskinlighet: etiskt hållbar öppenhet	53

Kapitel 4.....	55
Teoretiska perspektivval.....	55
Kultur, kön och våld - en konstruktivistisk ansats.....	55
Förklaringar till ett hedersmord.....	61
Rahmi: ett offer för en grundläggande annorlunda kultur.....	63
Kultur och kön - som kontrast.....	67
Kultur som kontrast: ett frigörelseprojekt.....	69
Kontrasterande kulturer med växlande laddning.....	71
Kontrasterande kulturer, föreställningar om kön, våldserfarenheter.....	73
Meningsskapande sammankoppling.....	75
Rahmis förklaringar i en feministisk tolkning.....	78
Dominerande skillnadsförståelser.....	80
Icke-svenskt våld: en ”ny” skillnadsförståelse.....	82
Feministisk förståelse - en utmaning.....	85
Kultur, kön och våld - en feministisk förståelse av hedersrelaterat våld.....	88
Kapitel 5.....	90
Sammanhållna (be)grepp: läsanvisningar till fem artiklar.....	90
Artiklarna presenterade.....	91
Statisk vs konstruktivistisk förståelse av kultur.....	92
Religion och kontrast - empirinära och analytiskt.....	94
Identitetsskapande och kulturella föreställningar.....	96
Sammanhållna perspektiv.....	97
Appendix 1.....	99
Informanter.....	99
Appendix 2.....	101
Intervjufrågor.....	101
Appendix 3.....	104
Rättsfall.....	104
Summary.....	106
Life-and-death honour. Violent stories about reputation, virginity and honour.....	106
Question in issue and structure of the dissertation.....	106
Empirical material: interviews and legal cases.....	107
The analysis of the empirical material: the articles of the dissertation.....	109
Contrasting cultures, conceptions of gender, experiences of violence.....	112

Culture, gender, violence - a constructivist attempt and a feminist perspective	114
Ethics, transparency and self-reflexivity	116
Referenser	118

Tack

Till informanterna, de tio unga kvinnor vars vilja och mod att berätta för mig om sina liv varit en förutsättning för genomförandet av detta avhandlingsprojekt.

Min handledare professor Eva Lundgren för alla handledningstimmar som jag lämnat med kinder glödande av intellektuell ansträngning, vetenskaplig inspiration och vilja att tänka nytt (inte rätt!). För allt du lärt mig, för stöd i svåra situationer av allehanda slag, och för att du visat att feministisk vetenskap inte kan skiljas från livet och handlar om mod att spränga begränsningarna av "andras blick".

Jenny Westerstrand för inspirerande - och stundtals stormigt - samarbete i skrivandet av avhandlingens sista artikel, och för att du gjort den juridiska djungeln än mer spännande och lite mer begriplig för mig.

Slutseminarieopponenterna - Marianne Brantsæter, Silje Lundgren och Nea Mellberg - för att ni gav mig tuff och konstruktiv kritik som hjälpte mig att se en avhandling i ett manus. Silje, tack också för eminent översättning av summary och abstract.

Avdelningen för samhällsvetenskaplig genusforskning för en feministisk arbetsmiljö med hög profil som vägrar böja sig för makt och motstånd, en miljö där forskning kan - ja, måste! - kombineras med Guts and Glory.

Professor Gunhild Hammarström för värdefulla kommentarer och omarbetsningsförslag i skrivandets slutfas.

Forskarnätverket Glappet för att ni förgyllde mitt slutseminarium med er närvaro och er färgstarka kritik.

Dr Nadera Shaloub-Kevorkian for making it possible to spend some important weeks in 1999 at the WCLAC in East Jerusalem, and for inspiring roadchats from the Old City to Beit Hanina and back.

Erick Arango Marcano for visualizing my thesis in pictures which when they arrived to my inbox, took my breath away.

Rafal Tomaszewski för språkgranskning av summary och abstract.

Erik Siira för hjälp i processens sista självande (spiknings)minuter.

Forskningsrådsnämnden (FRN) för ett planeringsbidrag i projektets inledningsfas.

Rasha och Lotta för support via telefon, mail och sms när jag som allra mest behövt det. Och Rasha för att du visade mig ett liv bortom avhandlingen under avgörande dagar i Barcelona våren 2002.

Lilian för att du var min livlina vintern 2002/2003.

Anne-Len, Sara och Lars för omsorg, barnvakt och annan praktisk hjälp i kaotiska skrivfaser.

Jonas för konstruktiv korrekturläsning och kreativ markservice. Men också för att det händer så mycket ”mellan” med dig och för att du visar att du tror att jag kan ta mig upp också ur avgrunder.

Max och William för att ni ger mig feministiska och existentiella utmaningar, nya perspektiv på världen, ”boken” och mig själv - och för att det är så roligt att vara er mamma. Och mest av allt: tack för att ni mer än några andra gör livet värt och gott att leva. Nu är boken klar. Nu drar vi söderut igen!

Uppsala sommaren 2003

Åsa Eldén

Introduktion

Berättelser om heder på liv och död

Vid detta avhandlingsprojekts början, gav ”hedersmord” mig och många andra associationer till en avlägsen by i Kurdistan, ett flyktingläger i Gaza eller en skum lägenhet på en bakgata i Amman. Idag tänker vi på en snödriva i Umeå eller ett flerbostadshus i Uppsala. Våld i hederns namn var då exotiskt och långt borta, nu är det nära. Hedersmord har blivit ett begrepp som de flesta har en åsikt om och fyller med ett bestämt innehåll. Hedersmord är en svensk verklighet.

Då bemöttes mitt avhandlingsprojekt med skepsis; jag fick höra att det visserligen lät intressant men var det ändå inte ett avlägset och marginellt problem som inte har med ”oss” att göra? Jag möttes också av synpunkter som att det jag gett mig in på var alltför svårt, på gränsen till rasistiskt, farligt både för mig och andra och ett ämne man gjorde bäst i att inte tala alltför högt om. *Nu*, när trådar dras samman och knyts ihop, går projektet in i en av det nutida svenska offentliga samtalets mest omfattande och heta debatter. Det handlar om heder - på liv och död.

Avhandlingens övergripande frågeställning är: *Hur aktualiseras rykten, oskuld och heder i berättelser om arabiska och kurdiska kvinnors liv, och hur kopplas dessa teman till förståelser av kultur och religion?*

Genom avhandlingen ställs frågan på en empirinära nivå: hur rykten, oskuld och heder aktualiseras i tolkningar av kvinnors konkreta liv och på olika sätt kopplas till kultur och religion. Den ställs också på en analytisk nivå: min tolkning av denna aktualisering, relaterad till kulturella föreställningar om rykten, oskuld och heder och olika förståel-

ser av kultur, religion, kön och våld. De berättelser - i betydelsen egna och andras tolkningar av kvinnors liv - jag genom avhandlingen analyserar, är ett empiriskt material bestående av intervjuer med tio arabiska och kurdiska kvinnor i Sverige och sju svenska rättsfall rörande hedersrelaterat våld.

Avhandlingen innehåller fem *artiklar*, varav fyra är publicerade och en inskickad till refereetidsskrift, och fem *kapitel* som utgör en sammanhållen text där projektet som helhet diskuteras.

De fem artiklarna kan läsas som självständiga texter, men är också delar i ett avhandlingsprojekt. Mellan dem löper linjer på såväl empirinära som analytisk nivå. På olika sätt diskuterar de alla avhandlingens centrala teman: hur rykten, oskuld och heder aktualiseras och kopplas till förståelser av kultur och religion i berättelser om kvinnors liv. En genomgående ambition i samtliga artiklar, är att låta analysen genomsyras av en konstruktivistisk ansats. Denna får betydelse för hur begrepp som kultur, kön, könsidentitet, religion och våld förstås och används i analyser av empiriska material.

Avhandlingens första kapitel är en kronologisk framställning av min forskningsprocess, där framväxten av avhandlingens teman står i fokus. I kapitel två diskuterar jag metodologiska perspektivval; hur det empiriska materialet vuxit fram och hur analysen präglats av en hermeneutisk grundsyn. Två för projektet viktiga sammanhang lyfts fram: möten med informanter och media. Avhandlingens etiska perspektivval (kapitel 3) rör etiska dilemman specifikt kopplade till kvalitativ intervjuforskning - relaterade till vetenskapliga granskningskrav och svensk offentlighetslagstiftning. I det fjärde kapitlets teoretiska perspektivval formulerar jag, med utgångspunkt i empiriska exempel och i dialog med forskare, en feministisk förståelse av hedersrelaterat våld. Här står samband mellan kultur, kön och våld i fokus. Kapitel 5 är en läsanvisning till avhandlingens artiklar, där jag visar hur begrepp kopplas samman och används på empirinära respektive analytisk nivå.

Kapitel 1

Rykten, oskuld och heder: från en beduinby till jämställdhetens paradiset

Till downtown Haifa, Israel kom en kvinna från en beduinby utanför staden och sökte skydd på det palestinska hem för utslagna, där jag 1990 arbetade som volontär. Kvinnan var på flykt undan sin familj, enligt egen uppgift livrädd att de skulle mörda henne. Hon fick husrum och ett löfte om att ingen skulle få veta var hon fanns. Hennes familj hade uttalat dödshot mot henne, sa hon, för att folk i byn ”pratade”. Det gick rykten om att hon setts tillsammans med israeliska soldater och hade ett förhållande med en av dem. Förgäves hade hon försökt övertyga sin familj om att hon var ”oskyldig”, men berättade att det för dem inte spelade någon roll vad hon gjort och inte gjort. Hon var stämplad för livet.

I Jordaniens huvudstad Amman 1995 träffade jag journalisten Rana Hussein. Hon arbetade som kriminalreporter på landets engelskspråkiga tidning Jordan Times. Trots upprepade dödshot rapporterade hon systematiskt om hedersmord.¹ I en artikel skrev hon om ett fall där en ung man mottog ett anonymt brev i vilket hans syster anklagades för att ha en relation. Uppmuntrad av sin far, utan att undersöka vem som stod bakom brevet, mördade den unge mannen sin syster (Hussein 1994a). Andra artiklar handlade t ex om en man som till polisen uppgivit att familjen uppmanat honom att mörda sin syster för att ”återupprätta hedern efter att hon blivit våldtagen av en bror” (Hussein 1994b) eller om en make som mördat sin hustru för att hennes bete-

¹ Rana Husseinis undersökande journalistik återfanns först på notisplats, men så småningom fick hon allt större uppmärksamhet för det hon skrev. Också tidningens chefredaktör, vilken aktivt uppmuntrade hennes arbete, hade utsatts för hot om våld och dödshot.

ende var ”omoraliskt” (Husseini 1994c). Under våren 2003, fick jag rapporter från Jordanien om att Rana Husseini oförtrutet fortsätter sitt arbete för att synliggöra de hedersmord som begås i landet, men också att motståndet knappast blir mindre, trots försäkringar ända uppifrån kungahuset om krafttag och lagändringar.²

Under vistelser i Mellanöstern från 1987 och framåt, hörde jag i olika sammanhang kvinnor berätta om våld och mord i hederns namn.³ Organisationer och enskilda arbetade för att synliggöra och bekämpa våld mot kvinnor; ett riskfyllt arbete som var i sin linda och som mötte motstånd från kvinnor, män och olika samhällsliga instanser. Vistelserna i Mellanöstern och ett religionsstudium där feministisk teori intog en central plats, väckte en vilja att gräva djupare i - med de formuleringar jag då använde - ”hur hedersbegreppet kopplat till våld mot kvinnor påverkar mäns och kvinnors liv i arabiska sammanhang”. Det blev mitt avstamp i framväxten av ett avhandlingsprojekt.

I detta kapitel kronologiska berättelse om min forskningsprocess, står framväxten av det jag kallar avhandlingens tre centrala teman - *rykten, oskuld och heder* - i fokus.⁴ Det projekt som började i en lös frågeställning om hur heder kopplat till våld mot kvinnor ”påverkar” människors liv hamnade till slut i avhandlingens övergripande frågeställning: *Hur aktualiseras rykten, oskuld och heder i berättelser om arabiska och kurdiska kvinnors liv, och hur kopplas dessa teman till förståelser av kultur och religion?*

Hedersmord som skakade Sverige - de första frågornas relief

Vintern 1996/97 begicks i Sverige flera mord och mordförsök på unga kvinnor med rötter i Mellanöstern, där förövare, offer och/eller vittnen hänvisade till heder som ett motiv till brottet. Mordet på irakiskfödda Sara i december 1996 fick störst rubriker, och kopplades samman med

² Tack till journalisten Ghita Huldén för dessa mailrapporter. I en artikel från december 2002, går Rana Husseini igenom de lagändringar som gjorts, och konstaterar att de fått mycket marginell betydelse för den rättsliga hanteringen av hedersmord i Jordanien (Husseini 2002).

³ Jag skiljer inte dödligt våld från andra våldformer (se kapitel 4 och artikel 5). När jag här och i det följande i några resonemang ändå talar om exempelvis våld och mord, är det för att poängtera att dödligt våld är inkluderat. Detta eftersom en vardaglig association till begreppet våld ofta är misshandel, men inte självklart mord.

⁴ I kapitlets noter återfinns uppgifter av intresse som inte direkt kan underställas denna struktur. Jag hänvisar också i noter kontinuerligt till de kapitel där olika diskussioner fördjupas.

flera andra brott; en turkisk kvinna som knivhöggs av sin bror utanför ett diskotek, en arabisk kvinna som mördades av sin make inför parets tvååriga son och en kristen palestinsk kvinna som mördades av sin far i familjens hem.⁵

Det var naturligtvis inte första gången kvinnor utsattes för våld i hederns namn, varken i Sverige eller någon annanstans.⁶ Men under denna vinter fördes hedersrelaterade brott upp på den svenska offentliga dagordningen i en utsträckning som inte skett tidigare.⁷ Uppmärksamheten kring mordet på Sara blev upptakten till en mediadebatt som med olika intensitet pågått sedan dess.

Sara blev, och är fortfarande vid sidan av Pela (mördad i Kurdistan sommaren 1999) och Fadime (mördad i Uppsala vintern 2002), en sinnebild för unga våldsutsatta invandrarkvinnor. Den norska antropologen Unni Wikan frågar sig varför det var just Saras fall som fick den svenska debatten att ta fart och styra in på nya vägar - unga kvinnor med invandrarbakgrund uppmärksammades som offer för mäns våld. Och hon svarar: *"She touched the hearts of everyone, for she was just a girl who wanted to live like an ordinary Swedish girl, and she had the courage of her conviction"* (Wikan 2001:93). Sara passade inte in i bilden av en "stackars invandrarkvinna"; hon blev en "svensk hjältinna".⁸

⁵ Dessa rättsfall, bland andra, utgör en del av det empiriska material som ligger till grund för analyserna i avhandlingen. Se kapitel 2 för en diskussion om rättsfall som empiriskt material.

⁶ Jag använder genom avhandlingen "hedersrelaterat våld" och "våld i hederns namn" som synonyma begrepp. Hedersrelaterat våld förstår jag som mäns våld mot kvinnor utövat med hänvisning till ett upprätthållande/återupprättande av familjens heder. I de teoretiska perspektivval jag gör i kapitel 4, argumenterar jag för en feministisk förståelse av hedersrelaterat våld.

⁷ I debatten 97/97 fördes olika förståelser av detta våld fram, inte minst genom massmedias bild av gärningsmännens egna förklaringar till brotten. Några av männen sades tala om "syskonbråk" och "stundens hetta". Expressen skriver exempelvis att försvarsadvokaten till en av Saras banemän förmedlar sin klients förståelse av brottet: "Som pojkarna själva säger: de tjafsade och det ena gav det andra" (Expressen 5 februari 1997). I andra fall sades de män som mördat och misshandlat förklara sina brott med att de försvarat familjens heder; att de unga kvinnorna måste dö för att de brutit mot kulturella och religiösa regler. Den unga turkiska man som dömdes för mordförsök på sin syster sa enligt Aftonbladet i polisförhör att "man måste vara muslim för att förstå det" (Aftonbladet 5 februari 1997).

⁸ Wikan jämför mordet på Sara med ett mord som begicks nästan samtidigt, men som fick långt mindre uppmärksamhet. En ung kvinna från Mellanöstern mördades av sin make, vilken angav som motiv till brottet att hon talat med en främmande man och därför skadat sin makes heder. Denna kvinna, 26 år och mor till sex barn, hade under en längre tid misshandlats svårt av sin make, men trots påtryckningar utifrån förnekade det. I denna historia, menar Wikan, finns inte - som i Saras fall - någon hjältinna, utan bara en av alla dessa kvinnor från Mellan-

Dåvarande integrationsminister Leif Blomberg och jämställdhetsminister Ulrika Messing kallade till krisseminarium om integration, jämställdhet och våld mot invandrade kvinnor. I kölvattnet av detta seminarium initierade regeringen ett studium av ”villkoren” för unga kvinnor med en ”annan etnisk bakgrund än majoritetsbefolkningen” och som ”befinner sig i en utsatt position” (Invandrarverkets rapportserie 2000:6).⁹ Ministrarna talade om en skriande brist på kunskap, om oförstående och kulturbarriärer.

Med den svenska offentliga diskussionen om våld i hederns namn som relief, tog detta avhandlingsprojekt form under titeln ”Hedersmord eller könsvåld? Kön, kultur och religion i unga arabiska muslimers förståelser av våld”.¹⁰ I denna första fas formulerade jag det övergripande syftet som ett studium av normer för kön i en minoritetskulturell kontext i Sverige. Den specifika frågeställningen lød: ”Vilka normer för kön har unga arabiska muslimer att förhålla sig till, och vilken betydelse har förståelser av våld för hur kön konstitueras i deras liv – i samspel med och i motsättning till dessa normer?”.¹¹

östern som vi tycker synd om. Därför, hävdar hon, fick hennes fall inte lika stort utrymme som Saras (2002:93).

⁹ Detta arbete utmynnade så småningom i Integrationsverkets rapport *Låt oss tala om flickor* (Integrationsverket 2000). Uppdraget var att ”studera villkoren för flickor med annan etnisk och kulturell bakgrund än majoritetsbefolkningen och som befinner sig i utsatta positioner” (Integrationsverket 2000:9). Man skulle bl a studera ”i vilken omfattning det förekommer generations- och kulturkonflikter som får till följd att flickor med annan etnisk och kulturell bakgrund än majoritetsbefolkningen söker samhällets stöd för att flytta hemifrån eller drabbas av psykisk ohälsa” (Integrationsverket 2000:10). I rapportens slutsatser hävdar man att det visserligen finns ”kulturella aspekter” (t ex ”patriarkala mönster”) bakom unga flickors psykiska ohälsa, men att de viktigaste orsakerna står att finna i sociala problem såsom utanförskap i det svenska samhället, relationsproblem i familjen eller svåra migrationserfarenheter (Integrationsverket 2000:41f). Genomgående i rapporten använder man ”kultur” som en avgränsad aspekt möjlig att separera från exempelvis sociala aspekter, gör sociala aspekter till problemens främsta orsaker och tonar ner det man kallar förekomsten av patriarkala mönster. Här kan man fråga sig om man i rapporten sällar sig till en svensk tradition där honnörsord som mångkulturalism, tolerans och samförstånd döljer en feghet och en ovilja att kritisera och våga vara obekvämt? (jfr de los Reyes m fl 2002; Wikan 2002)

¹⁰ Projektets tidiga frågeställningar formulerades framför allt i en avhandlingsskiss och en ansökan till Forskningsrådsnämnden 1997-09-03.

¹¹ Min förståelse av ”normer för kön” byggde på Eva Lundgrens teori om könskonstituering, där en förutsättning är att varje människa livet igenom förutsätter, skapar, vidareutvecklar och förändrar könsnormer - i betydelsen allmänt accepterade regler om hur män och kvinnor ”är” och ”bör” vara. Varje människa lever efter - eller bryter med - flera olika uppsättningar normer för kön (officiella och inofficiella, majoritets- och minoritetskulturella o s v) (Lundgren 1993). Jag antog att denna pluralism kunde bli extra tydlig i en situation där olika normer bryts mot varandra.

Frågeställningen skulle belysas genom ett empiriskt material bestående av kvalitativa intervjuer med unga arabiska muslimer i Sverige. Jag antog att de unga män och kvinnor som var mina informanter in spe skulle "tvingas" förhålla sig till "olika normer för kön" samtidigt. I brytpunkterna mellan "arabiska/muslimska" och "svenska" normer antog jag att båda dessa normuppsättningar skulle bli tydliga. Våld var enligt min förståelse ett fenomen som kunde göra annars dolda normer synliga, och genom att söka informanter såväl med som utan egna våldserfarenheter ville jag spegla det antaget "extrema" (våldserfarenheter) i det "normala" (icke våldserfarenheter).

Ett argument för att söka informanter bland arabiska muslimer, var att problematisera den förgivet tagna kopplingen mellan hedersmord och kultur/religion - "arabiskt" och/eller "muslimskt" - som jag menade ofta gjordes i den svenska mediadebatten (se t ex Wikan 2001:95ff).¹² Där sades brotten väcka frågor om "kulturkrockar och invandrargrupper syn på kvinnans ställning" (Aftonbladet 5 februari 1997) och vara ett resultat av "kollisionen mellan den irakiska familjekulturen och det svenska samhället" (Dagens Nyheter 22 december 1996). Många var de debattörer som hävdade att våldet mot invandrarkvinnor kunde förklaras med "kulturkrock". Kvinnor sades vinna på flytten till "jämsställda" Sverige, män förlora på att lämna ett "patriarkalt" hemland. Männen antogs bli maktlösa och i desperation ta till våld. Mäns våld mot kvinnor framstod som kulturellt förkastligt i den ena kulturen, accepterat i den andra. Mediadebattens framställning av "arabisk/muslimsk" kultur som en motsats till "svensk" kultur kan tolkas som en kontrast mellan "kvinnoförtryck" och "jämsställdhet".¹³

Även om min frågeställning i projektets första fas rymde en koppling till en konkret nivå (hur kön konstituerades i informanternas liv), hade denna inte någon framträdande plats i mina resonemang. Istället låg fokus på en abstrakt nivå: normer för kön. Mina utgångspunkter kan vidare ses som en spegling av den svenska mediadebattens "kulturkrocksresonemang". Med en förståelse av kultur som en dynamisk och komplex process i ständig förändring som en teoretisk utgångspunkt

¹² I kapitel 2 diskuterar jag vilken betydelse min förståelse av den svenska mediadebatten kan ha haft i mötet med informanterna.

¹³ I kapitel 4 för jag en diskussion om hur kultur, på en empirinära nivå, förstås som kontrast.

(se t ex Moghadam 1994), ville jag visserligen ifrågasätta det jag såg som en dominerande föreställning i mediadebatten - att olika normer förutsattes vara ett problem i sig och att mäns våldsutövning blev en konsekvens av kolliderande kulturer. Samtidigt kan också mina egna utgångspunkter tolkas som vilande på en föreställning om kulturer som kontrasterande. Antagandet om att erfarenheter av "kulturkrockar" kan synliggöra normer för kön, d v s att kulturella normer kommer upp till ytan om de konfronteras med andra normer, kan sägas förutsätta en jämförelse mellan de "krockande kulturerna" där de ges ett avgränsat och kontrasterande innehåll. Dessa antaganden och frågeställningar kom att bli föremål för självkritiskt ifrågasättande, vilket i sin tur bidrog till förändringar i projektets fokus.

Kvinnors våldsverklighet: kontroll, hot, fysiskt våld

Innan jag började arbetet med att söka informanter, samlade jag in och gick igenom ett antal rättsfall. Det var förundersökningar och domar rörande hedersrelaterade brott - mord, dråp, hot och/eller misshandel - riktade mot en eller flera kvinnor och utförda av manliga släktingar med hänvisning till familjens heder.¹⁴ Syftet med att i denna tidiga fas av projektet studera rättsfall, var att låta dem utgöra en del i förberedelserna inför intervjuerna. Rättsfallen fick dock betydelse för projektets frågeställningar och det fortsatta arbetet på flera sätt, och blev efter hand ett självständigt empiriskt material.

Studiet av rättsfallen blev dels ett möte med mig själv. Jag fick erfara att det stundtals var såväl psykiskt som fysiskt påfrestande att läsa dem, och att de kom "närmare" än jag i förväg föreställt mig. Att vara medveten om att läsningen av texter om grovt våld "påverkar" den som läser är en sak, att må fysiskt illa av att läsa detaljer om en verklig avrättning av en kvinna är en annan. För det fortsatta arbetet var det viktigt att redan i detta tidiga stadium erfara hur de berättelser jag tog del av kröp in under skinnet, något jag tror gav kunskaper om mina egna reaktioner som gjorde mig bättre förberedd när jag i mötet med informanter fick höra om liknande erfarenheter.

¹⁴ Se appendix 3 för en förteckning över samtliga rättsfall som analyserats i avhandlingen, och kapitel 2 för en diskussion om rättsfall som empiriskt material.

Dels - och framför allt - var rättsfallens berättelser möten med kvinnor som utsatts för grovt våld, och som sådana viktiga i min "läroprocess" (Lundgren 1992:7f).¹⁵ Dessa möten fick mig att söka redskap för att förstå kvinnor som lever i en våldsverklighet; de blev en ingång till ökad kunskap om våld mot kvinnor. Feministisk forskning om mäns våld mot kvinnor gav mig dessa redskap, som gjorde det möjligt att analysera det konkreta våldet som ett uttryck för mäns (strukturella) makt och att förstå hur denna kunde manifesteras i såväl grovt fysiskt våld som mindre grova våldsformer och (mer eller mindre) accepterade beteenden.¹⁶ I denna läroprocess skedde en första förändring i fokus. Det grova, i vissa fall dödliga, våld rättsfallens berättelser ändade i, framstod allt tydligare som en del i en komplex vardag präglad av mäns kontroll, hot och våld i hederns namn. Projektets fokus flyttades från en abstrakt nivå (normer för kön) till en konkret: kvinnors våldserfarenheter i konkreta levda liv.

Flytande gränser mellan "våld" och "icke våld"

Med studiet av rättsfallen och en första fokusförändring i bagaget, inleddes projektets första intervjuer. Jag intervjuade *Fatima*, *Latifa* och *Zahira* (22-38 år). De var alla födda i arabiska länder men sedan flera år tillbaka bosatta i Sverige. Mötet med dessa tre informanter blev ett andra avstamp i forskningsprocessen, och förändringen i fokus konkretiserades.

Intervjun med Fatima kom i stor utsträckning att handla om mäns mångåriga och livsfarliga våld riktat mot henne själv och kvinnor i hennes närhet. I mötet med henne återkom de starka reaktioner jag erfor under läsningen av rättsfallen med kraft. Det svåra - ja, omöjliga - i att som forskare inte känslomässigt reagera på informanternas berättelser om att leva under kontroll, hot och bli utsatt för våld blev påtagligt. Också den andra informanten, Zahira, berättade i intervjun om fysiskt våld, hot om våld och om att hon levde med en rädsla att ut-

¹⁵ Min användning av rättsfallen som en del i en läroprocess inspirerades av hur Eva Lundgren i förberedelserna inför intervjuer med misshandlande män läste pornografisk litteratur. Denna läsning kom för henne att bli en väg in i en ny, okänd värld som hon mött i de första provintervjuerna, och fick betydelse för hur hon förstod sambandet mellan våld och sexualitet och erotiska upplevelser av våld som möjliggjorde kommunikation med männen i de följande intervjuerna (Lundgren 1992).

¹⁶ Se vidare kapitel för en feministisk förståelse av hedersrelaterat våld.

sättas för våld och t o m mördas. Den tredje informanten däremot, Latifa, berättade inte om några våldserfarenheter.¹⁷

Bland dessa tre är alltså de två ”kategorier” jag i projektets första fas ville söka informanter bland - personer med och personer utan erfarenheter av våld - representerade. Ett av mina syften var då att spegla det antaget ”extrema” i det antaget ”normala”. Men närvaron respektive frånvaron av våldserfarenheter kom inte att bli en utgångspunkt för att ställa frågor om ”extremt” och ”normalt”. Istället blev mötet med Fatima, Zahira och Latifa en bekräftelse av den fokusförändring studiet av rättsfall och forskning om våld mot kvinnor var en ingång till. Det blev i dessa intervjuer svårt att dra gränser mellan erfarenheter av kontroll, hot och fysiskt våld.

Bekräftelsen av den första fasens fokusförändring gav projektet en ny analytisk riktning. Med ett fokus på kvinnors tolkningar av sina erfarenheter i konkreta levda liv, exempelvis med kopplingar till ”kultur” och ”religion”, saknade en separering av ”våldserfarenheter” och ”icke våldserfarenheter” relevans. Tvärtom tycktes i kvinnornas berättelser *erfarenheter av kontroll, hot och våld höra samman*. I den inledande analysen av intervjuerna med Fatima, Zahira och Latifa var ambitionen att utveckla och undersöka bärkraften i denna nya analytiska riktning, och ge den substans.

Rykten, oskuld och heder - sammanhängande teman

Denna första analys genomfördes under februari och mars 1999, vid ett skrivbord på Women’s Center for Legal Aid and Counselling (WCLAC) i det palestinska östra Jerusalem.¹⁸ Till WCLAC kom kvin-

¹⁷ Jag hade träffat Latifa och gjort en intervju med henne tidigare (1996). Jag räknar dock inte in denna intervju i mitt huvudsakliga empiriska material och citerar inte från den. På grund av etiska överväganden som framför allt gäller konfidentialitet (HSFR 1991/1999), finns i avhandlingen inga citat från intervjun med Fatima. Denna intervju är dock central i min forskningsprocess, och den finns med som underlag till avhandlingens analyser. För en utförlig diskussion om intervjupraktik, se kapitel 2. Informanterna presenteras i appendix 1.

¹⁸ Min vistelse möjliggjordes av en inbjudan från dr Nadera Shaloub-Kevorkian, som 1993 disputerade på Hebrew University i Jerusalem med avhandlingen *Wife Abuse Phenomenon in the Palestinian Family: Perceptions and Social Reaction Towards Wife Abuse in East Jerusalem* (1993a, se också Shaloub-Kevorkian 1993b och 1999). Under tiden jag var i Jerusalem arbetade hon med projektet ”Femicide: The Legal Victimization of Women in the Arab World”. Detta forskningsprojekt utgick från den verksamhet som bedrevs på WCLAC. Man studerade de fall som handlades på centret och intervjuade kvinnor som utsatts för våld, och även släktingar till kvinnor som mördats i hederns namn samt myndighetspersoner eller ”by-

nor för att få hjälp undan manliga släktingars våld och hot om våld.¹⁹ Flera av de kvinnor som arbetade på WCLAC levde själva under dödshot, och några av dem hade blivit misshandlade för det arbete de gjorde. De berättade om hur de anklagades för att dra skam över det palestinska folket genom sin profilerade feministiska aktivitet, och att de istället borde ägna sig åt att bekämpa den gemensamma fienden, Israel. Arbetet blev därför ofta isolerat från andra samhällliga instanser.²⁰ Det var enligt kvinnorna på WCLAC till exempel ofta omöjligt att uppmana en våldtagen kvinna att gå till polisen, eftersom hon då löpte stor risk att åter bli våldtagen; i polisernas ögon var hon en ”hora” som redan var förstörd.²¹

I närläsningen av intervjuerna - med arbetet på WCLAC runt mig - utkristalliserades *centrala teman* i informanternas tolkningar av sina liv: en kvinna förhåller sig till krav från omgivningen på att hon ska vara *oskuld* på bröllopsnatten, och hon tänker hela tiden på sitt *rykte* för att inte smutsa familjens *heder*. Att jag redan tidigt i analysen av intervjuerna såg dessa temans centrala plats, tror jag kan förstås utifrån att den miljö jag vistades i gav mig tolkningsredskap. Gång på gång under min vistelse vid WCLAC fick jag höra berättelser om hur

äldste” som involverats i mordet. Ett övergripande syfte i projektet var att få en djupare förståelse för ”femicide” (mord på kvinnor) i det palestinska samhället för att få bättre redskap i arbetet med de kvinnor som utsattes för våld (Shaloub-Kevorkian 1997). Jag hade förmånen att delta i hennes projekt och följa det dagliga arbetet vid centret, där dr Kevorkian arbetade med egna klienter och handledning av socialarbetare.

¹⁹ Några av de kvinnor som kom till WCLAC hade blivit gravida, inte sällan till följd av en våldtäkt. De kunde få hjälp med en hemlig abort, juridisk rådgivning och ett gömställe undan sin familj. I arbetet med våldsutsatta kvinnor var man på WCLAC ofta tvungen att hitta ”lösningar” inom familjen, eftersom det i princip var omöjligt för en kvinna att leva ensam i det palestinska samhället. Det kunde till exempel handla om att familjen (vilket ofta betydde kvinnans biologiska familj, även om hon var gift) skrev på ett kontrakt om att inte skada kvinnan, gärna i närvaro av en religiös ledare. En essentiell del i exempelvis dr Shaloub-Kevorkians arbete var att ha goda kontakter med moskéernas män, eftersom deras auktoritet ofta uppfattades som tungt normativ – och i hennes bedömning något som kunde förhindra våldsutövning. En morgon när jag kom till jobbet, ringde en mulla från Klippmoskén till Nadera och berättade att han hade en man hos sig som bad honom om tillåtelse att mörda sin dotter. Mullan hade sagt till honom att det vore fel och att han skulle få sitt straff om han gjorde det, i detta liv eller i himlen.

²⁰ Enligt min bedömning var WCLAC en, i det palestinska samhället, feministiskt radikal organisation, framför allt i det att de öppet talade om och arbetade mot mäns våld mot kvinnor. Se t ex Sabbagh (1998) för en bild av den mer etablerade och mindre kontroversiella palestinska kvinnorörelsen.

²¹ Om kvinnan ändå hade tur och kunde göra en polisanmälan, var också nästa steg ett hinder. En kvinna kunde inte själv driva ett våldtäktsmål, utan hennes enda chans till framgång var att ha inflytelserika manliga släktingar som var beredda att göra det i hennes ställe.

en kvinnas dåliga rykte dragit skam över hennes familj. En kvinna som förlorade sin oskuld, sa man, riskerade också att förlora sitt liv. Hon var för alltid stämplad som en hora, och en hora måste "försvinna" - uteslutas ur familjen eller dö - för att de manliga släktingarnas heder skulle återupprättas.

Med de redskap vistelsen vid WCLAC gav mig, såg jag också *samband* mellan dessa tre teman i informanternas tolkningar av sina liv. Dessa visade sig inte vara så enkla som att exempelvis en kvinna som förlorar sin oskuld genom ett samlag får ett dåligt rykte och skadar familjens heder. Liksom den beduinkvinna jag mötte i Haifa 1990, berättade istället många kvinnor om hur de män som hotade och misshandlade dem sällan var intresserade av om någonting "egentligen" hänt. En kvinna som fått en "horastämpel" var en kvinna med förlorad oskuld, men inte nödvändigtvis i bokstavig bemärkelse. Det var det dåliga ryktet som drog skam över familjen, inte att en kvinna konkret genomfört ett samlag. I intervjun med Latifa liknar hon ett dåligt rykte vid lera, när hon säger att hennes pappa aldrig skulle låta henne åka på ett läger trots att han litar på att hon inte skulle ha samlag: "*kastar nån lera och den inte fastnar, då blir det märken efter den, då kommer folk att prata i alla fall, fast de inte tror på det*".²²

Samtidigt som intervjuerna med Latifa, Fatima och Zahira på många sätt skilde sig från varandra, såg jag gemensamma linjer. I tolkningar av sina liv talade de alla om rykten, oskuld och heder. Dessa teman förekom i berättelser om grovt våld men också erfarenheter de förstod i termer av "pappas omsorg", och de kopplades på olika sätt till förståelser av "kultur" och "religion". *På en empirinära nivå framstod rykten, oskuld och heder som tre centrala och sammanhängande teman i tolkningar av kvinnors liv*, och de utgjorde underlag för den vidare intervjuprocessen.

Frågor om levda liv

I det empiriska material jag dittills analyserat, rättsfallen och de tre första intervjuerna, såg jag också gemensamma linjer när det gäller inom vilka empiriska *områden* de tre temana aktualiserades.

²² Detta citat återfinns och tolkas i sitt sammanhang i artikel 4.

Det kunde till exempel handla om att en kvinna som lever utan sin *familj* riskerar att få ett dåligt rykte, kvinnors rädsla för att en bror eller farbror skulle låta pappan få reda på att de sett en på stan eller deras ambivalens i relation till en mamma som gav pappan stöd i kontrollen av sina döttrar och inpräntade i dem vikten av att bevara sin oskuld, samtidigt som hon själv utsattes för våld. *Äktenskapet* framstod ömsom som en förhoppning om självständighet, ömsom som ett nödvändigt ont man - om det fanns ett eget val - helst skulle slippa. Ett *sexualliv* utanför äktenskapet tycktes omöjligt: att inte vara oskuld på bröllopsnatten kunde vara att riskera sitt liv. Blotta misstanken om att man befunnit sig på en plats som kopplades till "sex" - ett diskotek eller kanske ett läger - kunde ge ett dåligt rykte. Erfarenheter av *våld* kunde handla om hur en pappa hotade att misshandla sina döttrar om de lämnade hemmet med kort kjol, och om systematisk misshandel under många år.

Jag identifierade fyra områden: *familj*, *äktenskap*, *sexualliv* och *våld*. I de återstående intervjuerna - med *Rana*, *Jamila*, *Kamila*, *Nadja*, *Fadwa*, *Dimen* och *Suad* (17-33 år) - ställde jag frågor om informantens relation till olika familjemedlemmar, ingått eller eventuellt kommande äktenskap, sexuella relationer och egna eller andras erfarenheter av våld - samt om informantens tankar och reflektioner kring dessa teman och områden. I det empiriska materialets berättelser om kvinnors levda liv kopplades rykten, oskuld och heder till "kultur" och "religion" (t ex "jag måste vara oskuld när jag gifter mig eftersom jag är muslim" eller "alla arabiska kvinnor måste tänka på sitt rykte"). Därför ställde jag frågor om informanternas tankar om "kultur" och "religion" (att "vara" svensk, arab, kurd eller kristen, muslim och vad "är" svenskt, arabiskt, kurdiskt osv).²³

I projektets första fokusförändring ifrågasatte jag distinktionen mellan våldserfarenheter och icke våldserfarenheter. Med analysen av de första tre intervjuerna fördjupades denna förändring och fick substans. När rykten, oskuld och heder stod i fokus, blev våldserfarenheter på intet sätt irrelevanta, men jag förstod dem som omöjliga att skilja från andra erfarenheter. Att som kvinna leva i en vardag där man riskerar att få ett dåligt rykte om man bildligt eller bokstavligt förlorar sin oskuld och "blir" en hora, kan inte skiljas från en rädsla att utsättas för

²³ För en presentation av intervjufrågorna, se appendix 2.

hot och fysiskt våld i hederns namn. Det kan heller inte skiljas från hur informanterna i min tolkning aktualiserade och förhöll sig till *kulturella föreställningar* om hur mäns heder kopplas till kvinnors (sexuella) beteende och hur en kvinna som fått en ”horastämpel” socialt och/eller fysiskt måste dö för att mäns heder ska återupprättas.

Jag intervjuade ytterligare sju arabiska och kurdiska kvinnor bosatta runtom i Sverige. I projektets första fas ville jag intervjua unga kvinnor och män med arabisk-muslimsk bakgrund. Med den fokusförändring som föregick den andra intervjufasen och den frågeställning som blev utgångspunkten för de återstående intervjuerna, avgränsades urvalet när det gäller informanternas kön (jag intervjuade bara kvinnor), och vidgades när det gäller kulturell och religiös ”tillhörighet”. Informanterna har rötter i Mellanöstern och definierar sig som araber eller kurder, kristna eller muslimer.²⁴ Följande övergripande frågeställningar var min utgångspunkt: *Hur aktualiserar informanterna rykten, oskuld och heder i tolkningen av sina liv, och hur kopplar de dessa teman till kultur och religion?* Jag ville utveckla min analys av de sammanlagt tio informanternas tolkningar av sina levda liv genom att förstå denna aktualisering i ljuset av kulturella föreställningar om rykten, oskuld och heder.²⁵

”Flickor i patriarkala familjer” - de sista frågornas relief

Frågor om hur svenska domstolar ska hantera hedersrelaterat våld med Svea rikets lag som redskap, väcktes redan efter mordet på Sara i december 1996.²⁶ Mordet på Pela sommaren 1999 blev ett unikt rättsfall i Sverige. För första gången kunde män som tagit en kvinna till sitt for-

²⁴ För en definition av Mellanöstern som geografiskt och kulturellt område, se t ex Keddie & Baron 1991 samt Muge-Göçek & Balaghi 1994.

²⁵ I kapitel 2 redogör jag för hur intervjuerna genomförts och för min förståelse av intervjuer som empiriskt material. I kapitel 4 diskuterar jag min förståelse av ”kulturella föreställningar”, ”kultur” och ”religion”.

²⁶ De unga män som dömdes för mordet - en bror och en kusin - tycks enligt förundersökningen med stor sannolikhet vara de som mördade Sara, men såväl tingsrätt som hovrätt bortser från uppgifter om att vuxna manliga släktingar uttalat dödshot och utövat våld. Mordets sammanhang - ett kollektiv av vuxna manliga släktingar som kontrollerar, hotar och misshandlar Sara och kvinnor i hennes närhet - ”skymtar” i tings- och hovrättsdomar, men får ingen betydelse för vem som ställs till ansvar för mordet. Dessa uppgifter uppmärksammades i media (DN 7 februari 1997), och chefsåklagaren i Umeå inledde en förundersökning. Denna lades dock ned eftersom man menade att brott inte kunde styrkas (beslut i Umeå tingsrätt 1007-03-11).

na hemland och mördad henne straffas i en västerländsk domstol.²⁷ Fadime, som mördades i januari 2002, var känd för svenska folket långt före sin död. Hon hade offentligt berättat om misshandel och dödshot. Enligt ett tal hon höll i riksdagen bara två månader före sin död, hoppades hon att offentliggörandet skulle skydda henne från de manliga släktingarnas våld. Men offentligheten räckte inte som skydd; hennes pappa mördade henne i mammans och två systrars åsyn.²⁸

I projektets första fas var rättsfall en del i en läroprocess inför mötet med informanter, men blev också ett självständigt empiriskt material. Jag har analyserat sammanlagt sju svenska förundersökningar och domar rörande hedersrelaterat våld med fokus på hur rykten, oskuld och heder aktualiseras. I samtliga fall har flera inblandade berättat om hur brottet föregåtts av en anklagelse mot offret om att hon smutsat familjens heder.

I den svenska offentligheten fortsatte – och fortsätter – hedersrelaterat våld att röra upp starka känslor. Det finns knappast någon svensk idag som inte vet vem Pela och Fadime var, eller som inte har en ”åsikt” om hur dessa mord ska förstås. Mitt avhandlingsskrivande kom att kantas av en stegrande uppmärksamhet kring hedersmord och allt högre röster höjdes för krav på åtgärder för att förbättra situationen för, som det nu kom att heta, ”utsatta flickor i patriarkala familjer”. Detta uttryck har kommit att användas frekvent i politiska uppdrag och dokument, och ges olika innebörd i olika sammanhang. Klart är dock att de ”patriarkala familjer” som åsyftas när begreppet används, inte definieras som ”svenska familjer”.²⁹

²⁷ Två av Pelas farbröder dömdes i Sverige för mord till livstids fängelse. En av dem hade också, tillsammans med Pelas pappa, dömts för mordet i irakiska Kurdistan.

²⁸ Fadimes pappa dömdes till livstids fängelse för mord i Uppsala tingsrätt och Svea hovrätt.

²⁹ I handlingsplanen ”Regeringens insatser för utsatta flickor i patriarkala familjer” (Näringsdepartementet 2002) sägs bland annat att vissa kvinnor är utsatta för våld från män som går ”utöver” den grundläggande orsaken till våld mot kvinnor (mäns överordning och kvinnors underordning); kvinnor som lever under hot och tvång i ”strängt patriarkala familjer”. Detta våld ska enligt handlingsplanen bekämpas med hjälp av förståelse, insikt, kunskap och ”attitydpåverkande insatser”. I februari 2002, d v s efter mordet på Fadime, gav integrationsminister Mona Sahlén och jämställdhetsminister Margareta Winberg i uppdrag till länsstyrelserna i Malmö, Stockholm och Göteborg att utreda situationen för ”utsatta flickor i patriarkala familjer”, särskilt behovet av skyddat boende. Uppdraget resulterade i tre rapporter (Länsstyrelsen i Stockholms Län 2002; Länsstyrelsen i Skåne län 2002 och Länsstyrelsen i Västra Götaland 2002.).

Empirinära och analytiska redskap

Redan i de första analyserna av avhandlingens empiriska material framstod rykten, oskuld och heder - ofta kopplade till kultur och religion - som centrala teman på *empirinära nivå*, d v s i egna och andras tolkningar av kvinnors liv. Dessa teman blev, med Eva Lundgrens terminologi, "materialnära" eller "interna" analysredskap i den fortsatta forskningsprocessen (Lundgren 2001:36f), i betydelsen att frågorna i den andra intervjufasen byggdes kring dessa teman, med en förståelse av dem grundad i materialet. Jag hämtade med andra ord tolkningsredskap från materialet i den första fasen för att föra analysen vidare i nästa (ibid). På en empirinära nivå, i tolkningar av kvinnors konkreta levda liv, såg jag *samband* mellan de tre temana och hur de kopplades till en förståelse av kultur som en avgränsad gemenskap skild från en annan. Jag såg i den empirinära förståelsen av rykten, oskuld och heder också samband mellan olika erfarenheter av exempelvis kontroll, hot och våld. I den vidare processen sökte jag analytiska redskap för att förstå dessa samband.

I den andra intervjufasen och i den vidare analysen av intervjuerna, ställde jag frågor om hur informanternas aktualisering av rykten, oskuld och heder i tolkningar av sina liv kunde förstås i ljuset av *kulturella föreställningar* om rykten, oskuld och heder. De tre temana och hur de kopplades till "kultur" och "religion" blev centrala inte bara på en empirinära nivå utan också som *analytiska begrepp*: de var inte längre enbart "interna" utan också "externa" i betydelsen att forskarens tolkning av materialet sker med hjälp av andra tolkningar (Lundgren 2001:37).³⁰ Den empirinära förståelse som låg nära informanternas egna tolkningar av sina liv utvecklades därigenom till en analytisk förståelse. Detta exempelvis genom att olika informanternas tolkningar relaterades till varandra och till rättsfallens berättelser - men också genom att använda teoretiska diskussioner om kulturella föreställningar om rykten, oskuld och heder och en teoretisk förståelse av begrepp som kultur, religion, kön, identitet och våld vilket möjlig-

³⁰ Min användning av Lundgrens begrepp "interna" och "externa" analysredskap, kan jämföras med det Clifford Geertz talar om som analytiska begrepp "nära" och "långt ifrån" erfarenheten. De förra är begrepp aktörerna själva använder i sina tolkningar, de senare teoretiska begrepp som exempelvis en samhällsforskare använder i tolkningen av aktörernas tolkningar (Gilje & Grimen 1993:181). Min användning av begreppen rykten, oskuld och heder i denna avhandling illustrerar hur samma begrepp kan användas både "nära" och "långt ifrån", d v s hur empirinära begrepp kan bli analytiska begrepp.

gör en analys av samband mellan dessa teman i berättelser om kvinnors konkreta liv.³¹

³¹ Dessa analyser återfinns i artiklarna och fördjupas i kapitel 4.

Kapitel 2

Metodologiska perspektivval

Detta andra kapitel diskuterar de metodologiska perspektivval jag gjort genom forskningsprocessen. Kapitlets första del fokuserar hur jag gått till väga i studiet av rättsfall och skapandet av ett intervju-material, min förståelse av materialet och hur en feministisk hermeneutisk grundsyn präglat analysen av materialet. I kapitlets andra del lyfts två, i min forskningsprocess viktiga, sammanhang fram i en självreflexiv diskussion om möten med informanter och media.

Rättsfall

Jag har genom projektet analyserat domar och förundersökningar rörande sju hedersrelaterade brott, som behandlats i svenska domstolar från mitten av 90-talet och framåt.³² I dessa fall har män med rötter i Turkiet, Palestina, Irak och Kurdistan åtalats och dömts för misshandel, hot, dråp och/eller mord. Offret i samtliga fall har varit en närstående kvinnlig släkting; dotter, syster, kusin eller maka.

Utgångspunkten för min definition av ett brott som hedersrelaterat är, som nämnts, de inblandades - offer, gärningsmän, vittnen, närståendes - egna definitioner. I samtliga rättsfall har någon eller några av de berörda personerna i polisförhör talat om att det aktuella brottet föregåtts av en direkt eller indirekt anklagelse, riktad mot offret, om att hon på olika sätt skadat sin familjs heder, och att gärningsmännen i och med brottet ansåg denna heder återupprättad.³³

³² För en förteckning över dessa, se appendix 3.

³³ I kapitel 4 formulerar jag en feministisk förståelse av hedersrelaterat våld.

Eftersom ”hedersrelaterade brott” inte finns som en kategori i svenska domstolar, har det krävts ett relativt omfattande arbete för att få fram detta material.³⁴ De flesta av de rättsfall jag har analyserat har uppmärksammats i media. Bland dessa återfinns mordet på Sara i Umeå 1996, Pela i Kurdistan 1999 och Fadime i Uppsala 2002.

Den mediala uppmärksamheten har varit en ingång till att identifiera rättsfallen; uppgifter från tidningar har använts för att spåra brotten. Jag har fått ut domar från respektive domstol, och förundersökningsmaterial från respektive polismyndighet. Vid kontakter med polismyndigheter har jag uppgett att materialet ska användas för forskning, och i vissa fall har jag fått ut materialet först efter att ha tillställt myndigheten en skriftlig förfrågan. I de flesta fall har hela materialet, också förundersökningen, varit offentliga handlingar. När delar av materialet har varit sekretessbelagt, har jag ändrat namn och personuppgifter för att omöjliggöra identifiering av enskilda personer.³⁵ I de fall där namnen på någon eller några av de inblandade publicerats i media och fått stor uppmärksamhet, används i avhandlingen de namn som är kända; övriga namn och uppgifter är fingerade.

I studiet av rättsfallen har vittnen, gärningsmän och offers tolkningar av levda liv varit av intresse, men också domstolars hantering av brotten. Analysens fokus har lagts på domstolens berättelse om brottet i domen eller på de inblandades berättelser i förundersökningen beroende på i vilket syfte analysen gjorts.³⁶

Reaktionerna under läsningen av rättsfall var för mig kluvna. Jag lät mig å ena sidan villigt ”invaderas” av berättelserna; materialet var spännande dels för att rättsfall var en genre jag inte tidigare hade kunskap om, dels för att de berättelser som framträdde i domar och förundersökningar engagerade mig djupt. Dessa reaktioner kan jämföras med det resonemang sociologen Marianne Brantsæter för i sin avhandling, där hon analyserar intervjuer med män dömda för sexuella övergrepp på barn. Under vissa faser i forskningsprocessen upplevde

³⁴ Jag har inte haft några ambitioner att samla in uppgifter om samtliga brott som kan definieras som hedersrelaterade under den aktuella perioden.

³⁵ Se kapitel 3 för en principiell diskussion om konfidentialitetskrav och rättsligt empiriskt material.

³⁶ Rättsfallen analyseras fr a i artikel 1, 2 och 5.

hon sig invaderad av informanternas ord och röster (Brantsæter 2001:125).

Å andra sidan värjde jag mig för denna invasion. Efter en tids läsning kom jag till en punkt då jag levde med berättelserna ”överallt” och insåg att det var nödvändigt - för att orka fortsätta ta del av dylika berättelser - att hitta sätt att hantera invasionen. Jag försökte praktiskt begränsa studiet av rättsfallen såväl i tid som i rum.

Mina erfarenheter av att invaderas av berättelser om våld mot kvinnor illustrerar det omöjliga, och föga eftersträvansvärda, i att separera ”forskaren Åsa” från ”privatpersonen Åsa”. Brantsæters formulerar det som att möten med informanter gjorde någonting med *henne*, och inte bara med ”forskaren” (Brantsæter 2001:125).

När jag som feministisk forskare engageras, påverkas och invaderas av berättelser om kvinnors erfarenheter kan det tolkas som reaktioner på att ta del av det andra har erfarit, men också att känna igen sig själv och se mönster som går igen det egna levda livet (jfr Widerberg 1995).³⁷ I linje med Eva Lundgren menar jag att känslomässiga reaktioner i mötet med ett empiriskt material kan förstås som en spänning mellan närhet och distans, och i detta perspektiv utgöra en nödvändig del av forskningsprocessen. Forskaren blir då - med ”kroppen, huvudet, händerna och hjärtat” - den punkt där forskningens sociala och psykologiska processer löper samman (Lundgren 1992:8). En utmaning i feministisk forskning är, menar jag, att våga lägga sina egna erfarenheter i ”potten” - i möten med ett empiriskt fält men också i analyser.

Intervjuer

Reaktionerna under analysen av rättsfallen var också, som nämnts i kapitel 1, en förberedelse inför liknande reaktioner i möte med informanter. Samtidigt som mina egna erfarenheter kunde vara en tillgång i såväl intervjusituationer som i analysen av materialet, blev det viktigt att reflektera över - och undvika att blanda samman - parallella pro-

³⁷ Sociologen Karin Widerberg diskuterar i boken *Kunskapens kön* (1995) sambandet mellan forskarens egna erfarenheter och hur kunskap skapas. Hennes utgångspunkt är den tyska sociologen Frigga Haugs minnesarbetsmetod, som såväl teoretiskt som praktiskt använts och fått stort inflytande för metodologiska diskussioner inom nordisk feministisk forskning.

cesser; min egen och informanternas. Jag försökte undgå att läsa in mina egna erfarenheter i informanternas berättelser. När forskningens empiriska fält, som i mitt fall, inbegriper det som uppfattas som kulturellt ”främmande”, kan spänningen mellan närhet och distans vara ett viktigt redskap för att tolka dynamiken i exempelvis en intervju-situation.³⁸ I denna tolkningsprocess kan också det antaget distanse-rade komma närmre än man i förväg trott.

Som framgår av kapitel 1 har intervjuerna genomförts i två faser, under vilka avhandlingens centrala teman och övergripande frågeställning växt fram. Intervjuerna i den första fasen (oktober 1998-januari 1999) var, i jämförelse med övriga intervjuer, mer ”öppna” såtillvida att informanterna relativt fritt berättade om sina liv. Här berördes teman som konkreta erfarenheter och tankar om uppväxt, familjerelationer, sexuella erfarenheter i och utanför äktenskapet, egna och andras erfarenheter av våld och den betydelse informanterna tillskrev ”kultur” och ”religion”. Intervjuerna i fas två (april 1999-oktober 2000) strukturerades utifrån de teman (rykten, oskuld och heder) och områden (familj, äktenskap, sexualliv och våld) vilka utkristalliserades som centrala i fas ett.³⁹ Projektet har därmed inte haft några vattentäta skott mellan ”materialinsamlingsfas” och ”analysfas”.⁴⁰

Jag fick kontakt med informanterna på olika sätt, men i de flesta fall har en person jag antog att hon hade förtroende för funnits ”mellan” oss; personliga kontakter, präst, socialsekreterare, personal på kvinnojourer. Vid ett tillfälle har kontakten gått via en annan informant.⁴¹ Arbetet med att komma i kontakt med informanterna har varit både tids- och energikrävande; framför allt att hitta kontaktpersoner, som jag kan lita på kan hantera en kontakt utan att det får några obehagliga konsekvenser för informanten.⁴²

³⁸ Under rubriken ”Informanter : en ’fin svensk’ på de utsattas sida?” nedan, diskuterar jag vidare om relationen mellan forskare och informant i mitt projekt.

³⁹ I appendix 2 presenterar jag de frågekomplex intervjuerna strukturerades kring.

⁴⁰ Detta, som numera är en ofta formulerad strävan i såväl feministisk som annan sociologisk forskning, kan jämföras med hur Karin Widerberg talar om forskningsprocessen som ”en enda lång analysprocess” där metoder ses som analytiska redskap, och inte som ”tekniker” (Widerberg 2002:190).

⁴¹ I appendix 1 presenterar jag kontaktvägar för respektive informant.

⁴² Vid ett tillfälle har informanten tagit kontakt med mig och två tillfällen har jag tagit kontakt direkt med henne, men då har jag vetat att hon lever ensam respektive tagit kontakten på hennes arbetsplats. En av de kvinnor jag tillfrågade om hon ville vara med i projektet tackade

Varje intervju har föregåtts av ett inledande samtal, vid vilket jag fört anteckningar. I de flesta fall har det varit ett personligt möte och i samtliga har jag - ofta via den person som förmedlat kontakten - haft en viss förkunskap om informanten, såsom vistelsetid i Sverige, civilstånd och familjeförhållanden.

Syftet med det inledande samtalet har varit att få ett underlag till den bandade intervjun, och ett led i strävan efter det Eva Lundgren kallar *individorientering* i kvalitativ intervjuforskning. Med en individorientering är ambitionen att lyfta fram informantens egen upplevelse, tolkning och förståelse av sin livssituation, vilket i den konkreta intervjusituationen betyder att forskaren måste vara öppen för informanternas val av tolkningsammanslagning (Lundgren 1993:296).

Intervjuerna har varit semistrukturerade, i betydelsen att de byggts kring områden och teman som varit gemensamma för alla intervjuer. Samtidigt har varje intervju anpassats till det informanten själv väljer att betona, med anteckningarna och intrycket från det inledande samtalet som utgångspunkt. Jag har tagit fasta på det jag uppfattat som centrala erfarenheter och tolkningar i informantens egen berättelse om sitt liv, men också på eventuella motsägelser. Tillvägagångssättet kan jämföras med hur sociologen Nea Mellberg, i intervjuer med mödrar vars barn utsatts för sexuella övergrepp, utgått från vad hon uppfattat som centralt i informanternas komplexa situation, exempelvis formulerat i ett dilemma (Mellberg 2001:81).

Samtalet och intervjun med Dimen får illustrera ambitionen om en individorientering i min intervjupraktik. Dimen återkom under vårt inledande samtal flera gånger till hur bra hon "kommit in i det svenska samhället", något hon menade möjliggjorts för att hennes familj var politiskt radikal och satte jämställdhet högt på dagordningen. I intervjun tog jag upp denna tråd genom att inledningsvis be Dimen utveckla vad hon menar med att "komma in i det svenska samhället". Hon berättade då om hur hon ömsom och i olika faser i livet "känt sig" som "kurd" respektive "svensk" - eller både och/ingetdera. Genom intervjun kopplade hon också samman detta med en revidering av

nej med hänvisning till en pressad studiesituation. Ingen informant har avbrutit sin medverkan.

det första samtalets bild av den jämställda familjen: hon får inte bli "för svensk" eftersom det skulle ge henne dåligt rykte och skada familjens heder. Det som under det inledande samtalet med Dimen framstod som centralt i hennes tolkning av sitt liv, kom alltså att i stor utsträckning präglade intervjun.

Intervjuerna har pågått 1 1/2 till 3 timmar och spelats in på band. De har genomförts en dag till två veckor efter det inledande samtalet. Med tre av informanterna har jag också gjort en uppföljande intervju ca en månad efter den första. Vid två tillfällen har intervjuerna skett i informantens hem och i övriga på offentliga platser; café, bibliotek eller en skolas uppehållsrum. Ingen av intervjuerna har genomförts då någon informanten känner varit i närheten, inte ens i ett angränsande rum. Vissa intervjuer fick en karaktär av att informanten vill berätta sin historia, där min funktion närmast blev att få samtalet att också styra in på intervjuernas teman. Andra informanter var mer kortfattade i sina svar, och jag tog en mer aktivt frågande roll i intervjun.

Så snart som möjligt efter intervjutillfället har intervjuerna transkriberats. Jag har då gjort mindre ändringar, som uteslutande handlat om att åstadkomma en text med läsbar svenska. Informanten har fått erbjudande om att läsa och godkänna den transkriberade intervjun. Jag har skickat intervjun till en adress hon uppgett, och i ett brev bett henne att höra av sig med kommentarer på telefon eller i ett bifogat svarskuvert. Hon har också uppmanats att i intervjun markera de stycken hon själv tror skulle kunna göra att andra känner igen henne.

Rättsfall och intervjuer: tolkade texter

De intervjuer respektive rättsfall som analyserats i detta projekt, skiljer sig - som empiriskt material - åt på många sätt. Den mest påtagliga skillnaden mellan de olika materialtyperna är hur och i vilket syfte de skapats.

Intervjuerna är skapade av mig och informanten i forskningssyfte. De är kvinnors tolkningar framför allt av sina egna levda liv, och har mina frågeställningar som utgångspunkt. Rättsfallen däremot är ett material som skapats med ett annat syfte: att komma till ett domslut. Här fokuseras en specifik handling - ett brott mot en kvinna - och materialet utgörs dels av de inblandades tolkningar av denna handling,

dels av domstolars tolkningar av de olika uppgifter som framkommer i en förundersökning.⁴³

En betydande del av det rättsliga materialet utgörs av intervjuer, om än skapade i ett annat sammanhang (polisförhör och rättssalar) än forskningsintervjuer. Metoder för, och erfarenheter av, att analysera intervjuer kan därför ses som en grund också för att analysera rättsfall.⁴⁴ Det har – inte minst inom en feministisk forskningstradition – skrivits åtskilligt om hur ”materialinsamling” sker i intervjuforskning, och vilken typ av empiriskt material intervjuer utgör.⁴⁵ Däremot tycks det tunnsått med litteratur som diskuterar rättsfall som empiriskt material.

Såväl intervjuer som rättsfall har jag analyserat som *texter* i betydelsen skriftliga dokument som är kommunikativa; om de läses av en person med kunskap om textens språk och kulturella sammanhang kan de få mening, som varierar beroende på den kontext i vilken de läses (Bergström & Boréus 2000:16).

⁴³ Se artikel 5 för en kritisk analys av hur domstolar i den rättsliga hanteringen av hedersmord endast fokuserar avgränsade händelser.

⁴⁴ Detta kan jämföras med Claes Sandgrens diskussioner om ”gränsöverskridanden” i användningen av empiriskt material i exempelvis samhällsvetenskap och rättsvetenskap. Sandgren argumenterar för att en förbindelselinje mellan rättsvetenskapen och forskning som använder kvalitativa metoder är att de kan kallas tolkande vetenskaper. (Sandgren 1995/96:1045). Han menar att empiriskt material utanför den juridiska sfären i alltför liten utsträckning används inom rättsvetenskapen, och att juridisk argumentation skulle vinna på att föra in material ”utifrån”. Detta innebär också ett ifrågasättande av disciplinära gränser och inomvetenskaplig ”dogmatik” (Sandgren 1995/96:726ff). Sandgrens diskussion är ”omvänd” i relation till mitt projekt, men kan ändå användas som en jämförelse: principen att föra ett material som är det dominerande empiriska materialet i en vetenskapstradition till en annan. Liksom Sandgren argumenterar för att en jurist inte borde vara främmande för att använda de juridiska vetenskapernas tolkande metoder i analysen av annat empiriskt material, vill jag hävda att det omvända resonemanget också är möjligt; att det är fruktbart att använda exempelvis sociologiska metoder grundade i en hermeneutisk tolkningstradition för att analysera exempelvis en dom.

⁴⁵ Feministisk forskning i Norden, framför allt sociologisk dito om våld mot kvinnor, har i mycket stor utsträckning använt intervjuer som empiriskt material. Detta kan förstås utifrån att feminisk forskning/kvinnoforskning som akademisk disciplin från början haft ambitioner att ”synliggöra kvinnor” och göra ”kvinnors röster hörda” i det som brukar kallas kvinnoforskningens additionsprojekt. Här har också sedan disciplinens barndom funnits starka kopplingar till en politisk kvinnorörelse, med ambitioner att analysera kopplingar mellan makt och kön som syftar mot en förändring av rådande maktförhållanden. Inom den nordiska feministiska forskningen har man också kommit långt i att självkritiskt analysera intervjuforskning (se t ex Lundgren 1992, 1993; Skjörten 1994; Widerberg 1995, 2002; Ek m fl 1999; Brantsæter 2001; Mellberg 2002; Mulinari m fl 2003).

I analysen av intervjuerna använder jag inte explicit exempelvis kroppsspråk. Det är dock rimligt att anta att också det informanten uttryckt på annat sätt än verbalt, såväl medvetet som undermedvetet kan få betydelse för hur jag tolkar intervjun som text. Detta kan antas gälla särskilt vid de tillfällen informanten reagerat kraftigt, exempelvis genom att gråta. I analysen av rättsfallen har jag endast tillgång till en text.⁴⁶

Mening i sitt sammanhang - en hermeneutisk förståelse

De berättelser jag analyserar i denna avhandling, är olika tolkningar av kvinnors konkreta levda liv. Jag försöker i analyserna få fatt i hur mening skapas genom berättelser, och utgår från en hermeneutisk förståelse enligt vilken en samhällsforskare har att tolka berättelser som redan är tolkade av dem som berättar (Gilje & Grimen 1993:175ff). I denna analys är jag inte intresserad av om de berättelser jag tolkar är ”korrekta” och svarar mot en ”verklighet”. Jag förutsätter att varken en forskare eller någon annan kan få tillgång till en avspeglning av verkligheten, utan att ett empiriskt material alltid utgörs av tolkningar (jfr Gilje & Grimen 1993:179).

I analysen av intervjumaterialet, håller jag öppet för att de berättelser jag tolkar kan vara ”stabila” berättelser om exempelvis en informants liv, som hon har berättat förut och/eller tänkt mycket kring. De kan också vara ”tillfälliga” berättelser som mer eller mindre skapas i stunden, och en intervju kan ha inslag av båda dessa element. Oavsett vilket, är det den berättelse informanten väljer att berätta i intervju-situationen - eller berättelsen ett vittne, offer eller förövare väljer att berätta i polisförhör eller en domstol i ett domslut - som utgör den text jag tolkar.

Med en hermeneutisk förståelse, har jag i skapandet och analysen av det empiriska materialet inte varit intresserad av att förklara eller söka efter kausala samband, utan istället fokuserat berättelsernas betydelser

⁴⁶ Ett undantag är rättsfallet om mordet på Fadime. Här deltog jag i tingsrätts- och hovrättsförhandlingar och mötte där några av de personer som förekommer i förundersökningen. Jag använder i avhandlingen inte observationerna direkt som ett eget empiriskt material, men det är troligt att de erfarenheter närvaron vid förhandlingarna gav indirekt har haft betydelse för tolkningen av min empiri. I kapitel 4 använder jag dock observationerna från de båda rättegångarna indirekt, i ett resonemang om hur den norska antropologen Unni Wikan tolkar dem.

(Lundgren 2001:31). Däremot kan informanter respektive offer, gärningsmän, vittnen, närstående och domstolar i sina tolkningar skapa vad jag förstår som orsakssamband. Det betyder *inte* att jag förstår dessa samband på samma sätt som informanter eller de inblandade i rättsfallen. Jag är istället intresserad av att se på *hur mening skapas genom dessa tolkningar* av orsak och verkan. En förutsättning för detta analytiska fokus är en grundläggande syn på människors handlingar och utsagor som meningsfulla; d v s att människor handlar utifrån sin förståelse av mening i olika situationer (Guneriusen 1996:15, Lundgren 2001:26ff).

I tolkningen av en berättelse i en intervju eller ett rättsfall, har jag alltså velat förstå *berättelsens mening*. Analysen har tagit sin börjat i ett försök att förstå berättarens egen tolkning av sitt och/eller andras konkreta levda liv. Jag har sedan, med hjälp av empirinära och teoretiska analysredskap, analyserat det jag uppfattat som informanternas tolkningar (jfr Gilje & Grimen 1992:181, Lundgren 2001:35, Mellberg 2002:45).⁴⁷ Dessa analytiska (forskar)tolkningar har i vissa fall gått i samma riktning som exempelvis informanternas, i andra i en riktning som skiljer sig från de empirinära tolkningarna.

En hermeneutisk förståelse förutsätter att för att förstå en enskild utsaga eller handlings mening, måste den studeras i sitt sammanhang (Gilje & Grimen 1992:179, Lundgren 2001:31ff). Det betyder att analysen är en ständigt pågående dialektik mellan ”del” och ”helhet”; för att förstå enskilda handlingar och utsagor måste de ses i sina sammanhang och för att förstå helheten måste enskilda handlingar och utsagor tolkas - den så kallade hermeneutiska cirkeln (Gilje & Grimen 1996:191). I sin diskussion om den hermeneutiska cirkeln påpekar Nils Gilje & Harald Grimen att den hermeneutiska cirkeln hänvisar till motiveringssammanhang, i betydelsen att den ”säger något om hur tolkningar av meningsfulla fenomen kan och bör motiveras” (ibid). För att motivera en tolkning av en del av en text kan forskaren hänvisa till texten som helhet och när helheten ska tolkas kan tolkningen av delarna användas som argument. Tolkningar måste med andra ord ”alltid motiveras med hänvisning till andra tolkningar” (ibid).

⁴⁷ De analytiska begrepp jag här använt, har förändrats under tolkningsprocessens gång. I kapitel 1 har jag redogjort för hur tre centrala teman – rykten, oskuld och heder – först utkristalliserats som centrala begrepp på empirinära nivå, för att successivt bli viktiga också på en analytisk nivå. Jämför avsnittet ”Empirinära och analytiska redskap” i kapitel 1.

Vad det konkret i detta projekt kan ha för betydelse att studera en tolkning i sitt sammanhang, får följande exempel visa.

I avhandlingens artikel 3 analyserar jag en intervju med Jamila. Här ser jag *berättelsen i intervjun* som ett sammanhang, och tolkar enskilda utsagor i relation till andra utsagor och till berättelsen som helhet. I denna tolkningsprocess framstår det som vid första påseende ser ut som en motsägelse mellan olika delar i Jamilas kronologiska berättelse om sitt liv - formulerat som att hon tar avstånd från en religion hon just definierat som frigörande - som konsistent och meningsfullt. Genom att se enskilda delar av berättelsen i sitt sammanhang, synliggörs i min tolkning ett övergripande meningsskapande i berättelsen; ett skapande av kontraster som handlar om att få frihet och lämna tvång.

I artikel 4 analyserar jag enskilda delar av en intervju med en informant i relation till intervjun som helhet, men också i relation till intervjuer med andra informanter. Berättelsernas sammanhang blir här både de enskilda intervjuerna och *hela intervjumaterialet*. Analysen fokuserar det jag uppfattar som ett centralt tema i intervjumaterialet - ryktens centrala plats i berättelser om kvinnors liv - och relaterar det till hur enskilda informanter talar om rykten i intervjun. Enskilda informanters utsagor analyseras i sin tur i ljuset av de linjer jag ser i materialet som helhet.

På liknande sätt kan tolkningen av rättsfall i artikel 2 (med Eva Lundgren) och artikel 5 (med Jenny Westerstrand) jämföras. I artikel 5 står ett rättsfall i förgrunden som det sammanhang i vilket vi förstår olika berättelser. Vi relaterar exempelvis domstolares resonemang om ett brott till vår tolkning av de uppgifter som framkommer i fallets förundersökning. Med utredningsmaterialet som utgångspunkt tecknar vi en "helhet" - en bild av en våldsverklighet - som vi använder för att analysera den rättsliga hanteringen av fallet. I artikel 2 analyserar vi delar av rättsfall om hedersrelaterat våld i ljuset av rättsfallet som helhet och andra rättsfall, men relaterar dessa delar också till annat empiriskt material (intervjuer med misshandlande män).

Genom samtliga avhandlingens analyser, tolkar jag/vi dessa delar också i relation till *kulturella sammanhang* i vilka såväl jag som in-

formanter, respektive olika aktörer i rättsfall, gör tolkningar, och där normativa tolkningsramar aktualiseras och används. Det kan handla om exempelvis kulturella föreställningar om hur kvinnor "är" och "bör" vara. En förutsättning för dessa analyser är en förståelse av sambandet mellan aktörer och de sammanhang där dessa agerar inte som kausalt, utan dialektiskt (Lundgren 2001:31f).⁴⁸

Forskningsprocessen i sitt sammanhang

Vem "är" jag i förhållande till mitt empiriska material - informanter och rättsfall? Det är en ofta ställd fråga, inte minst i feministisk forskning där det finns en lång tradition av att ifrågasätta en positivistisk vetenskapssyn och idealet om en "objektiv" och distanserad forskare (se t ex Oakley 1981; Harding 1987; Acker, Barry & Esseveld 1991). Istället har man försökt "ta med" och synliggöra forskaren med hennes förförståelse som någonting betydelsefullt, inte bara i det konkreta mötet med informanter utan i hela forskningsprocessen; från valet av forskningsområde och i mötet med exempelvis informanter, till analys och presentation (se t ex Lundgren 1992; Widerberg 1995; Wolf 1996; Ek m fl 1999; Haavind 2000).

Dock vill jag här ställa frågan på ett annat sätt: *Vem "blir" jag i möte med de sammanhang i vilka min forskning bedrivits?* Jag kommer i detta kapitlets andra del att med hjälp av Eva Lundgrens förståelse av identitet - som jag i artiklarna använder för att analysera mitt empiriska material - analysera "mig själv", d v s hur jag genom forskningsprocessen skapat identitet i två centrala sammanhang. Utgångspunkten är en relationistisk förståelse av identitet inte som någonting vi "är" utan kontinuerligt "blir", *mellan* när vi "gör". Det som händer mellan en människa och andra människor, texter eller företeelser, och de sammanhang dessa finns i, står i tolkningens fokus. *Identitet* - här i betydelsen forskaridentitet - skapas i sitt *sammanhang* (Lundgren 2001:25ff).

Denna kapitlets andra del är en självreflexiv diskussion om möten med informanter och media. Jag diskuterar mina tolkningar av vad andra signalerar, och min respons på dessa signaler.

⁴⁸ I kapitel 4 för jag resonemanget om kulturella sammanhang vidare, med utgångspunkt i en konstruktivistisk teoretisk ansats.

Informanter: rätt svar i svenska ögon?

I denna avhandling studerar jag kulturella sammanhang som jag i såväl mina som informanternas ögon *inte* själv är en del av. En synpunkt jag flera gånger under arbetets gång fått är att jag, i tolkningen av mina intervjuer, bör ställa frågan om vilken betydelse antaganden om min respektive informanternas kulturella tillhörighet har, för hur de förhåller sig till mig och jag till dem i intervjusituationen. Vad väljer exempelvis informanter att berätta för mig, när vi båda i intervjusituationen antar att vi har olika kulturell tillhörighet?

I analyser av intervjuer, lyfter jag bland annat fram hur några av informanterna framställer ”svenskt” som eftersträvansvärt (något de vill ha) och ger det en positiv laddning, medan de framställer ”arabiskt” eller ”kurdiskt” som förkastligt (något de vill lämna) och ger det en negativ laddning. Jag har tolkat skapandet av mening i denna kontrastering mellan ”svenskt” och ”arabiskt/kurdiskt” som ett ”frigörelseprojekt” (se t ex kapitel 4, kapitel 5 och artikel 4).

En möjlig tolkning av att mina informanter *i intervjusituationen* framställer ”svenskt” som eftersträvansvärt, är att de inte velat vara kritiska mot det de uppfattat som min kulturella tillhörighet (och möjligen ”kulturella lojalitet”). Som ett argument för denna tolkning kan mina intervjuer jämföras med intervjuer gjorda av forskare med ”icke-svensk” kulturell tillhörighet och/eller samma kulturella tillhörighet som sina informanter. Ett exempel är sociologen Masoud Kamalis intervjuer, som presenteras i boken *Varken familjen eller samhället. En studie av invandrarungdomars attityder till det svenska samhället* (1999). Kamali har själv iransk bakgrund, och de ungdomar han intervjuar är - till skillnad från mina informanter - i stor utsträckning mycket *kritiska* till det de uppfattar som ”svenskt” (Kamali 1999:47ff).⁴⁹

Jag gör dock en annan tolkning av denna antagna skillnad. Kamali kallar sina informanter ”invandrarungdomar”, utan att specificera deras kön. De intervjuer han använder i boken är dock i princip utslutande citat av manliga informanter. Mina informanter är ute-

⁴⁹ Tack till Hedvig Ekerwald vid Sociologiska institutionen, Uppsala universitet, för att du gjorde mig uppmärksam på denna skillnad när det gäller vilket innehåll ”svenskhet” ges i mina och Masoud Kamalis intervjuer.

slutande kvinnor. Om de antagna skillnaderna mellan mina och Kamalis intervjuer inte bara tolkas med föreställningar om olika kulturell tillhörighet som analysredskap, utan också med *kön* som ett dylikt redskap, blir det inte längre självklart att skillnaderna kan förstås utifrån forskarnas olika kulturella bakgrund.

Båda informantgrupperna - och båda forskarna - kan antas förhålla sig till ett svenskt *jämställdhetsideal* (Lundgren & Westerstrand 2002:174; Molina & de los Reyes 2002:306).⁵⁰ Jag tolkar mina (kvinneliga) informanternas berättelser som att de skapar mening genom att göra detta ideal till någonting *eftersträvansvärt*, ett ideal de *använder* i sina frigörelseprojekt: Detta - att frigörelse och jämställdhet tolkas positivt - är någonting jag bekräftar i flera av intervjuerna, samtidigt som jag i vissa intervjuer också reagerar negativt på den positiva framställningen av "svenskt".

Kamalis (manliga) informanter kan däremot - direkt eller indirekt - antas göra detta ideal till någonting som *hotar* deras position som överordnade män. Jämställdhet kan för dem, istället för någonting eftersträvansvärt, bli *förkastligt*. I boken är Kamali själv inte synlig, varför det inte är möjligt för mig att göra några tolkningar av hur han responderar på sina informanternas utsagor om "svenskhet".

Informanter: en "fin svensk" på de utsattas sida?

Både jag och informanten förhåller oss under intervjun till föreställningar om en grupptillhörighet, svensk respektive arabisk eller kurdisk, och ger dessa antaget olika tillhörigheter innehåll, vilket får betydelse i intervjusituationen.

Ett utdrag ur intervjun med Fadwa visar hur jag i en intervjusituation tillskrivs en uppfattning kopplad till en grupptillhörighet, och min respons på denna tillskrivning:

Åsa: Jag funderar på det här med gränser igen...

⁵⁰ Se kapitel 4 för en vidare analys av hur "svenskt" kopplas till jämställdhet och kvinnors frigörelse och kontrasteras mot exempelvis "arabiskt" eller "kurdiskt" som kopplas till förtryck och kvinnors tvång.

Fadwa: Förlåt, men vi har pratat om det där. Du som alla andra är så fixerad vid de här tjejernas gränser, var går gränserna? Jag menar det finns faktiskt gränser för svenska tjejer också, som deras föräldrar sätter.

Å: Absolut.

F: De kanske inte ser ut på samma sätt, det kanske inte tar sig samma uttryck. Men jag hade gränser och jag är glad för det idag.

Å: Men alltså, det är inte...när jag ställer den frågan är det varken för att jag inte tror att svenska tjejer har gränser eller för att jag menar att det skulle vara någonting som är fullständigt unikt. Det är snarare tvärtom, att det som är intressant...till exempel när jag läser en del av de intervjuer jag gjort så slås jag av hur lika det är en del av det jag fått möta i min uppväxt, att det finns många linjer – vissa tydligare än andra – som är lika.

F: Ja, men det är det. Och kanske föräldrar upptäcker det efter ett tag när de får lära känna svenskar. Då brukade mina föräldrar säga: det är de fina svenska familjerna.

När jag mot slutet av intervjun ställer den återkommande frågan om hur informanten tycker att intervjun har varit, tar jag själv upp Fadwas reaktion - som jag i intervjusituationen uppfattade som kraftig - på mina frågor om ”gränser”. Jag säger då att jag med min forskning vill ge en ”nyanserad bild” och ”se linjer”, och stryker åter under att jag inte förstår hennes erfarenheter som ”unika”. Hon säger då att hon förstod vad jag menade och att det var ”ok”.

I sin kritik av mina frågor säger Fadwa att jag är som ”alla andra”, vilket jag tolkar som att hon relaterar till vad hon ser som en allmän uppfattning om att gränserna är snävare för arabiska kvinnor än för svenska. Min reaktion på hennes kritik förstår jag som ett försök att *distansera* mig själv från denna jämförelse mellan arabiska och svenska kvinnor.

I denna intervjusituation kan skapandet av forskaridentitet i relation till Fadwa förstås som att jag ställer mig på ”hennes sida” - mot ”de andras” stereotypa och fördomsfulla bild. Fadwa och jag upprättar ett *gemensamt definitionsrum*, en gemensam förståelsehorisont (Lundgren 1993:214ff), genom att skapa *likhet*, inte i termer av en ”tillhörighet” men däremot en *gemensam förståelse*. Min respons kan tolkas som att jag sällar mig till ett *vi* som ger nyanserade bilder mot ett *dom* som inte gör det. I intervjun ifrågasätter jag inte det jag tolkar som

Fadwas bild av en dominerande uppfattning om arabiska kvinnor, istället positionerar jag mig i förhållande till den. Min reaktion kan förstås som en vilja att ”nyansera”, i betydelsen att lyfta fram och göra de kvinnors röster hörda som i den svenska dominerande uppfattningen stereotypiseras. Detta i en samhällelig kontext där invandrar-kvinnor förstås som särskilt utsatta (jfr Ek 1999). Frågan är då: vem ”blir” jag i detta möte?

Betydelsen av makt och tolkningsföreträde i intervjusituationen har under många år varit föremål för diskussion i feministisk intervju-forskning. Många feministiska forskare för denna diskussion om makt i intervjusituationen tillbaka till Ann Oakleys lansering av en icke-hierarkisk intervjusituation som ett metodologiskt och etiskt ideal (Oakley 1981, se t ex Mellberg 2002:75ff). Nea Mellberg menar att en ”jämlig relation inte nödvändigtvis leder till en kunskapsutvecklande dynamik i samtalet”, och argumenterar för en ”ömsesidighet” i betydelsen en dialog där såväl forskaren som informanten vill förstå och har något att säga (Mellberg 2002:75ff).⁵¹ Utgångsläget i diskussionen är ofta att 1) forskaren är överordnad i förhållande till informanten, och 2) en forskare med majoritetskulturell tillhörighet är överordnad en informant med minoritetskulturell tillhörighet. Forskaren och informanten förutsätts ofta ”representera” olika grupper med olika makt och status i samhället.

Jag tolkar Fadwas reaktioner på mina frågor, och min respons på hennes reaktioner, utifrån att vi båda förhåller oss till mig som representant för en överordnad grupp och henne som representant för en underordnad. Detta kan förstås både i termer av en positionsmakt (forskare vs informant) och en social/kulturell makt (svensk vs arab). Exemplet illustrerar en genomgående tendens i intervjuerna; en sviktande vilja från min sida att *ifrågasätta* informanternas tolkningar, både av sina egna liv och det de tillskriver mig och/eller en allmän ”svensk” uppfattning. Jag tolkar detta som en ovilja att vara kritisk och obehövlig i intervjusituationen, vilket kan förstås utifrån ett antagande från min sida att jag besitter en maktposition i förhållande till informanterna.

⁵¹ För en diskussion om relationen mellan forskare och informanter i feministisk intervju-forskning, se även exempelvis Davis & Esseveld 1989; Lundgren 1993; Hydén 2000; Brant-sæter 2001.

Det som i de senaste årens hedersmordsdebatter kallats en ”rädsla att stämplas som rasist”, har i min tolkning haft betydelse för hur forskaridentitet skapats i ett för min forskningsprocess centralt sammanhang: mötet med informanterna.⁵² När fokus är ”mellan”, blir dock frågan om makt och tolkningsföreträde i intervjusituationen mer komplex än en enkel över- och underordningsrelation. Den tendens att i intervjusituationer inte ifrågasätta utan överta och bekräfta informanternas tolkningar som finns i mitt intervjumaterial, förstår jag som en vilja från min sida att framstå som en ”fin svensk” som gör utsatta kvinnors röster hörda - och inte som en potentiell rasist. Mina och informantens antaganden om att jag i intervjusituationen är överordnad genom en positionell och kulturell maktposition (som forskare respektive ”svensk”), får betydelse i termer av att jag i vissa intervjusituationer intar en underordnad roll i förhållande till informanten. En (”majoritetskulturell”) forskare som bekräftar och övertar (”minoritetskulturella”) informanternas tolkningar löper troligen liten risk att betraktas som en potentiell rasist, men lyckas kanske framstå som en ”fin svensk”.

Media: lintotfsfeminister med makt?

I Dagens Nyheters årskrönika 2002 skriver Hanne Kjöllner, en av tidningens ledarskribenter, att hon hade fel när hon trodde att ”den svenska förklaringsmodellen” skulle förändras efter mordet på Fadime:

För trots att kvinnor från samma kulturgemenskap som Fadime Sahindal, exempelvis Dilsa Demirbag-Sten, står i riksdagen och säger att det är politiker som inte vågar se att ’hedersmorden’ är kulturellrelaterade som bär skulden till att skyddsnetten varit så svaga (DN 21/11) så fortsätter de svenska lintotfsfeministerna vid Uppsala universitet att hävda att det minsann inte är någon skillnad på Fadime Sahindal och Lisa Svensson. Så talar sannolikt bara den som själv står åtskilliga pinnhål över den fruktan, flykt och förnedring som var Fadime Sahindals vardag under hennes alltför korta vuxenliv.

De som i detta citat beskrivs som svenska lintotfsfeminister vid Uppsala universitet, är professor Eva Lundgren och vi som bedriver forsk-

⁵² Bland debattörer som talar om denna ”rädsla att stämplas som rasist” kan nämnas Mikael Kurkiala (DN 2002-03-06), Yvonne Hirdman (DN 2002-01-30) och Dilsa Demirbag-Sten (SvD 2003-01-20). För en diskussion om rasiststämpling i svenska hedersmordsdebatter, se även Wikan 2001 och Gemzöe 2002.

ning vid hennes avdelning.⁵³ Hanne Kjöllér och andra på Dagens nyheter's ledarredaktion har vid flera tillfällen kommenterat rapporter, föredrag, debattartiklar och uttalanden som kommit från vår grupp med skiftande grad av nedlåtande karaktär - anklagelser om att svika våldsutsatta kvinnor, inte ”kunna ha mer fel” etc.⁵⁴

Kjöllér sällar sig med denna karakterisering till den rad av journalister som genom åren i svenska media etablerat en ”sanning” om Eva Lundgren och forskargrupper som arbetat med henne.⁵⁵ En bild har skrivits fram, där Lundgren, doktorander och andra forskare förlöjligas, infantiliseras eller förhatliggörs - och framför allt framställs som oseriösa forskare vars vetenskaplighet skall ifrågasättas.⁵⁶ Olika aktörer har varit (och är) drivande i etableringen av denna bild; nämnas kan exempelvis författaren Jan Guillou och redaktionen på SVTs Rapport, med journalisten Claes Elfsberg som en av frontfigurerna.

Uppmärksamheten har med jämna mellanrum eskalerat, exempelvis kring publiceringen av boken *La de små barn komme til meg* (Lundgren 1994). Eva Lundgren, och de forskare i Umeå som skrev boken tillsammans med henne, angreps hårt i media. Lundgren intervjuades bland annat av Claes Elfsberg efter dokumentären *Barn, lögner och terapeuter*, om hur oskyldiga män anklagas för övergrepp på barn (Dokument utifrån 20 januari 1994). I Svenska Dagbladet dagen efter uttryckte en recensent förvåning över Claes Elfsbergs öppna förakt mot Eva Lundgren under intervjun (SvD 21 januari 1994). Lundgren och hennes medförfattare beskrevs vidare i Rapport som ett hemligt feministiskt nätverk - med Eva Lundgren som spindeln i nätet - som,

⁵³ Som ett underlag till den bild jag ger i detta stycke, har jag talat med Eva Lundgren, Maggi Wikström, Nea Mellberg och Jenny Westerstrand.

⁵⁴ På ledarsidan den 8 maj ägnar Kjöllér en hel artikel åt ett föredrag jag dagen innan höll - ”Hedersmord i jämställdhetens paradiset”, *Väld mot kvinnor med invandrarbakgrund. Kultur. Religion. Patriarkat*. Rosenbad, Konferenscenter Stockholm 8 maj 2001. Med felaktiga citat från, och missuppfattningar av, mitt föredrag slår hon bland annat fast att jag ”knappast kunde ha mer fel”.

⁵⁵ Jag talar genomgående i detta avsnitt om olika forskargrupper som funnits kring Eva Lundgren. Dessa har genom åren sett olika ut och haft olika lös eller fast sammansättning av forskare och doktorander. För enkelhets skull använder jag samma begrepp oavsett gruppens struktur.

⁵⁶ Som ett inslag i denna karakterisering av Lundgren som en oseriös forskare, har hon exempelvis beskrivits som en megafon för ROKS (Riksorganisationen för kvinno- och tjejjourer i Sverige).

utan att ifrågasätta, tror på kvinnors och barns berättelser om hur män äter barn, efter att ha våldfört sig på dem och styckat dem.

Etableringen av denna bild kom att bli så betydelsefull att den fortfarande kan aktualiseras i sammanhang där Eva Lundgrens forskning diskuteras. När rapporten *Slagen dam* publicerades (Lundgren m fl 2001), varnades exempelvis projektets koordinator Jenny Weststrand av Judith Ek, redaktör på Rapport, för att bedriva forskning i Eva Lundgrens närhet. Med referens till de fall som var aktuella kring publiceringen av *La de små barn komme til meg*, hävdade hon att Lundgrens forskning var ”oseriös”.

Ett annat exempel är Jan Guillous bok *Häxornas försvarare*, där han gör Eva Lundgren till en nutida inkvisitor - i häxjakten på oskyldiga män (Guillou 2002).⁵⁷ I det avsnitt där Guillou uttalar sig om Lundgren återfinns ett flertal allvarliga sakfel, och de uttalanden han tillskriver Lundgren saknar referenser.⁵⁸ Ett av de mindre sakfelen, är en sammanblandning av Eva Lundgren och Eva Gothlin (tidigare Lundgren-Gothlin). Felaktigt hävdar han att den förra varit föreståndare för Genussekretariatet i Göteborg. I en krönika i Aftonbladet den 25 augusti ber han Eva Gothlin om ursäkt för att han förväxlat henne, en ”fullkomligt normal feminist”, med den ”uppseendeväckande stolliga” feministen i Uppsala.

⁵⁷ Ett liknande parallell användes flera år tidigare av journalisten Lilian Öhrström, som i boken *Sex, lögn och terapi. Verkligheten bakom vår tids häxprocesser* driver tesen att svenska män som anklagas och döms för sexuella övergrepp på barn ofta är oskyldiga, drabbade av en ”omvänd bevisbörda och av en incesthysteri som i flera avseenden kan jämföras med två århundraden av häxprocesser och upprepade häxhysterier i Europa” (Öhrström 1996:9). I denna bok hävdar hon att Eva Lundgren och Maggi Wikström, den senare då verksam vid Umeå kvinnojour och en av medförfattarna till *La de små barn komme till meg* (Lundgren 1994), ”båda offentligt påstått att det finns en satanisk underjordisk rörelse som mördar barn i Sverige” och att olika kvinnogrupper i Umeå bedrev hatkampanjer mot män (Öhrström 1996:36).

⁵⁸ Jan Guillou kritiserades efter publiceringen av boken av en rad personer för att sprida falska uppgifter och fick också omfattande kritik för sin brist på källkritik och slarviga förhållningssätt till det historiska materialet. I en intervju i Västerbottenskuriren (4 april 2002) hävdar exempelvis historikern Jonas Liljekvist att Guillou använt hans forskning utan att tydligt ange källan. Se även journalisten Gubb Jan Stigsons kritik av boken i Svenska Dagbladet 28 augusti (Stigson 2002), Eva Lundgrens replik i Aftonbladet den 31 augusti (Lundgren 2002) och historikern Linda Ojas recension i Falukuriren den 24 augusti (Oja 2002).

”Feminismen” har visserligen blivit rumsren i det svenska offentliga samtalet om exempelvis våld mot kvinnor⁵⁹, men under lång tid har nya spöken skapats: ”fel sorts” feminister, de som driver feminismen ”alltför långt” eller är ”orimliga” och ”för mycket”. Frågan är om det i Sverige inte finns en större rädsla än att stämplas som rasist: att i offentlighetens ögon bli fel sorts feminist - manshatare, stollig, infantil lintotts-feminist eller ”fadimesvikare”?

Hur har då jag skapat (forskar)identitet i detta sammanhang, där min handledare och den forskningsmiljö jag tillhör sedan många år tillbaka stämplats, förlöjligats och ljugits om i svenska media?

Under den senare delen av min doktorandtid har hedersrelaterat våld varit ett hett debatterat ämne.⁶⁰ Ett otal gånger har jag blivit uppringd av journalister, och vid några tillfällen också medverkat i TV, radio och uttalat mig i tidningar. I den debatt som följde efter mordet på Fadime accelererade den mediala uppmärksamheten. Med referens till att jag tillhör Eva Lundgrens forskargrupp och till min egen forskning, har jag tillskrivits sådant jag aldrig sagt och karakteriserats som, i min tolkning, fel sorts feminist. Jag har responderat både med att offentligt påtala vad jag uppfattat som påhopp och att dra mig undan.

En aspekt av den bild av Eva Lundgren som etablerats i svenska media, har varit att framställa henne med enorm makt över den svenska politiska och forskningsmässiga dagordningen om våld mot kvinnor. Också under min forskningsprocess har jag erfarit hur jag som feminist tillskrivits makt. En ”busringning” i P3s Pippirull illustrerar denna aspekt.

Den 18 februari 2002 mottog jag ett telefonsamtal av en ung kvinna som sa att hon hette Nalin. Hennes kurdiska pappa - som hittills alltid låtit henne göra som hon ville - hade gett henne utgångsförbud med referens till mig, sa hon; ”Pappa ser dig som en förebild, och om du säger att den svenska kvinnosynen präglas av underordning så ska inte

⁵⁹ Se t ex Maria Wendt Höjers avhandling *Rädslans politik. Våld och sexualitet i den svenska demokratin*. (2002) där hon analyserar den svenska offentliga diskussionen om våld mot kvinnor i Sverige under 1900-talet.

⁶⁰ I kapitel 1 gjorde jag en tolkning av vad denna diskussion har haft för betydelse i mitt projekt.

vi avvika”. Jag försökte förklara att hennes pappa missuppfattat mig, och att det var oerhört olyckligt att han tolkade mitt uttalade så.

Efter samtalets slut var jag både förvirrad och skakad. Några minuter senare ringde programledaren Natanael Karlsson och berättade att detta var ett skämt. Jag blev arg och menade att de utnyttjade de etiska krav jag som forskare måste följa - att ta ett sådant samtal på allvar - för att förlöjliga feministisk forskning. Natanael Karlsson försvarade deras metoder med att det var undersökande journalistik, och hävdade att min ilska berodde på att jag var rädd om mitt eget skinn, satt i ett ”medelklassluftslott” och att samtalet från ”Nalin” var ”en verklighet som landade som en bajskorv på (mitt) skrivbord”. I inslaget presenterade man mitt och ”Nalins” samtal med kommentaren att feministers analys är farlig och felaktig, och drog paralleller till vänsterpartiets dåvarande partiledare Gudrun Schymans så kallade ”talibantal”.⁶¹

Natanael Karlsson tillskriver mig i detta exempel makt - som en verklighetsfrånvärd och privilegierad feministisk forskare. Jag responderade framför allt med ilska, men kände också en stor maktlöshet, och menar att busringningen illustrerar hur makttillskrivning kan användas som en härskarteknik.

Efter en tid av mycket massmedial uppmärksamhet - i retrospektiv med Pippirull som droppen - kände jag mig ”invaderad”, inte bara av de tunga berättelser om våld som fanns i mitt empiriska material utan också av media. Jag började konsekvent tacka nej till förfrågningar om att hålla föredrag och uttala mig i pressen. Detta väckte i sin tur nya känslor, som att jag ”svek” när jag drog mig undan en angelägen debatt som jag hoppades att mina studier givit mig något att tillföra. Där fanns också känslor av att var feg och svag som inte klarade av att stå upprätt som feminist när motståndet var hårt. Eller att den självvalda tystnaden ”egentligen” berodde på att jag inte hade någonting att

⁶¹ Det som i pressen kom att döpas till ”talibantalet” hölls vid Vänsterpartiets partikongress 2001. Efter att Aktuellts reporter Erik Fichtelius uppmärksammat talet i en intervju med Gudrun Schyman, följde en lång och hätsk debatt, där Schyman fick ta emot mängder av kritik för att, som man sa, ha satt likhetstecken mellan talibaner och svenska män. Hon publicerade också en debattartikel i DN den 25 januari 2002. I denna artikel talar hon bland annat om att det är nödvändigt att analysera både talibanregimens förtryck av och t ex svenska mäns våld mot kvinnor som ett uttryck för strukturell makt och att samma strukturella ordning i denna bemärkelse finns i Afghanistan och Sverige - en parallell som kom att uppmärksammas i många inlägg och debatter om hedersrelaterat våld (Schyman 2002).

tillföra och en osäkerhet på om jag som doktorand haft tillräckligt på fötterna när jag gjort offentliga uttalanden. Dessa känslor blandades med en ilska över att bli nedtystad i ett offentligt samtal där min handledare och den grupp av forskare jag tillhör stämplas som fel sorts feminister, och där den forskning om hedersrelaterat våld vi arbetar med tycks alltför obekväma för ett svenskt samtal.

Som feministisk - och därmed samhällskritisk⁶² - forskare måste man, menar jag, fråga sig om man är beredd att ta kritik och stå upp för sin forskning och de akademiska sammanhang man ingår i, också när dessa i massmedias ögon förlöjligas och hånas. Erfarenheterna från den nidsbild som skrivits fram om Eva Lundgren och hennes forskargrupper genom åren, liksom det jag själv mött under min doktorandtid, visar att det är svårt att inte fysiskt och psykiskt knäckas av offentliga påhopp; vara lyhörd för rättmätig kritik och varken bli paranoid eller avtrubbad. Med andras och egna erfarenheter i bagaget, har jag under min tid som doktorand i vissa perioder valt att dra mig undan, i andra haft kraft att ta offentliga strider och låta trakasserier bränna, utan att böja mig för dem eller låta mig disciplineras.

⁶² I den förståelse av feministisk forskning jag använder i denna avhandling (se vidare kapitel 4), är det en (samhälls)kritisk teori där ifrågasättande av kopplingar mellan makt och kön och strävan efter förändring av rådande maktförhållanden är en grundbult (se t ex Lundgren 1993:13; Wendt Höjer 2002:43ff).

Kapitel 3

Etiska perspektivval

Genom hela forskningsprocessen aktualiserades på olika sätt etiska frågor. Feministisk forskning, t ex om våld mot kvinnor, har kommit långt när det gäller att analysera forskningens etiska aspekter och att se samband mellan etik, metod och teori (t ex Lundgren 1992, 1993; Mellberg 2002; Widerberg 1995, 1999; Brantsæter 2001).

I detta tredje kapitel visar jag hur skapandet av ett intervjumaterial påkallade reflektioner och ställningstaganden när det gäller etiska frågor om forskarens ansvar i förhållande till sina informanter, om de risker deltagandet i ett forskningsprojekt kan medföra för en informant, och om för kvalitativ intervjuforskning grundläggande krav på konfidentialitet för informanter.⁶³ Huvuddelen av kapitlet utgörs av en diskussion om krockar mellan å ena sidan *etiska krav* på konfidentialitet och å andra sidan *juridiska krav* specificerade i svensk offentlighetslagstiftning respektive *vetenskapliga krav* på öppenhet i forskningen. Kapitlet avslutas med ett förslag till hur en etiskt hållbar vetenskaplig granskning kan formuleras.

Ansvar, risker och konfidentialitet

I mötet med en av de första informanterna, Fatima, fick jag anledning att ta ställning till frågor om forskarens etiska *ansvar att agera* utifrån det hon får veta om informantens livssituation, och om hur långt jag som forskare har kraft och kompetens att gå utöver en traditionell forskarroll. En tid efter intervjun hade jag och Fatima relativt tät kon-

⁶³ När jag i detta kapitel talar om intervjuforskning är det genomgående i betydelsen *kvalitativ* intervjuforskning. De etiska frågor jag diskuterar måste formuleras annorlunda om materialet utgörs av intervjuer som ingår i en kvantitativ undersökning.

takt, och jag hjälpte henne att kontakta olika samhälleliga instanser som jag hoppades kunde förbättra hennes situation. Även om det inte går att ställa generella krav på en forskare att hon ska gå in och agera för att "hjälpa" sina informanter, är det svårt att etiskt försvara ett helt passivt förhållningssätt (jfr Hermerén 1996, Lundgren 1992 och 1993:219).

Också i samband med intervjun med Zahira, som liksom Fatima intervjuades i fas ett, kom etiska frågor att bli centrala. Här handlade det framför allt om vilka *risker* en informant tar när hon deltar i ett forskningsprojekt. Liksom flera andra av informanterna, träffade Zahira mig i hemlighet. I intervjun framkommer att hon fruktade att bli utsatt för grovt våld (mord eller lemlästning) av sin pappa, om våra möten kom till hans kännedom. Enligt HSFR är det en central etisk princip att en forskare för sina informanter in spe redovisar risker för obehag och skada.

Men vilket ansvar har en forskare för risker en informant säger sig vara villig att ta? Har hon skyldighet att avbryta informanters medverkan i ett projekt om hon bedömer att det medför stora risker - exempelvis en pappas "bestraffning" i form av hot och fysiskt våld - även om informanten själv insisterar på att medverka? Kanske kan man också tala om ett visst risktagande som ett möjligen oundvikligt inslag i forskning om exempelvis våld mot kvinnor. Frågan är om feministisk forskning alls är möjlig att bedriva, om inte såväl forskare som informanter är beredda att ta vissa risker?

Jag har i några fall gett informanten rådet att kontakta kvinnojourer för att få hjälp undan kontroll, hot och fysiskt våld från män i deras närhet. Vid två tillfällen har jag själv tagit kontakt med jourer för att förmedla en kontakt och/eller informera om en akut situation. Utan att nämna personen i fråga vid namn har jag också vänt mig till polisen för att få råd, och vid ett tillfälle agerat för att försöka få informanten att träffa en psykolog.

När jag skickade intervjuerna för godkännande till informanterna, hade jag vinnlagt mig om att i så liten utsträckning som möjligt utsätta dem för risker. Några av informanterna angav adresser till en arbetsplats eller en vän, och i de fall intervjun sändes direkt till en informant

som bodde med sin familj använde jag kuvert utan universitetets emblem. Band och bandutskrifter har förvarats inlåsta.

Informanterna har utlovats konfidentialitet, i betydelsen att ingen utomstående ges information om vem som deltagit i ett forskningsprojekt (Hermerén 1996:169ff). I mitt projekt innebär det att jag, informanterna själva och i vissa fall min handledare vet att de deltar i projektet. Detta såvida inte informanterna själva har berättat för någon om sitt deltagande; något jag explicit avrått dem från att göra. Ett absolut anonymitetskrav innebär att en informant är anonym också för forskaren, ett krav som naturligtvis inte är önskvärt att eftersträva i forskning där det empiriska materialet utgörs av kvalitativa intervjuer (ibid). Vid publicering av intervjuutdrag har jag ändrat namn, personuppgifter och en del andra uppgifter, samt gjort smärre språkliga redigeringar. De stycken informanten själv markerat som innehållande uppgifter som kunde bryta kraven på konfidentialitet, har jag inte använt.

Försiktighetsåtgärder till trots, kunde jag inte helt eliminera riskerna med ett deltagande, något Jamila får illustrera. Några veckor efter intervjun ringde hon mig från ett hotell. Hon lät upprörd, och frågade mig om jag nyligen skickat intervjun till henne. Jag berättade att jag ett par veckor tidigare skickat den till den jobbadress hon givit mig. Eftersom Jamila slutat jobba där, hade dock intervjun eftersänts hem till hennes familj; hon hade i ett telefonsamtal fått veta att det låg ett brev från Uppsala universitet och väntade på henne. Intervjun var alltså hemma hos Jamilas föräldrar, och själv var hon på ett hotell fyrtio mil därifrån, livrädd att de skulle öppna brevet. Hon sa: ”det får bara inte hända” och ”det var ju inte så jag ville att det skulle bli”. Vi gjorde upp om att Jamila skulle höra av sig så snart hon kommit hem, och jag tog under tiden kontakt med en kvinnojour om situationen skulle bli akut. När hon kom hem låg kuvertet öppnat på skrivbordet.

Etiska krav på konfidentialitet kom alltså att bli centrala i mitt projekt. Under forskningsprocessens gång blev jag dock varse att forskare vid svenska universitet kan ställas inför ett dilemma, där de på begäran kan tvingas lämna ut sitt material.⁶⁴ Jag kommer i det följande för det

⁶⁴ I mitt projekt aktualiserades dessa frågor av att professorn vid juridiska institutionen, Stockholms universitet, Suzanne Wennberg våren 1999 begärde att få - och fick - en dom,

första att peka på en *krock mellan etiska och juridiska krav*, och ställa frågan om det är etiskt hållbart att bedriva kvalitativ intervjuforskning när det empiriska materialet, med stöd av svensk offentlighetslagstiftning, om någon så begär kan bli offentligt. För det andra ställer jag frågan hur ett grundläggande vetenskapligt krav på öppenhet kan kombineras med ett krav på konfidentialitet för informanter. Inledningsvis försöker jag reda ut några juridiska begrepp.⁶⁵

Empiriskt material - en allmän handling?

Ett svenskt universitet betraktas som en *myndighet*, och är som sådan underställd *offentlighetsprincipen*.⁶⁶ Till skillnad från examination, dispenser och anställningar, är forskning visserligen inte att betrakta som myndighetsutövning, men offentlighetsprincipen innebär att allmänheten ska ha insyn i *all* verksamhet vid universitetet.

Forskning kan antingen uppfattas som *handläggning av ärende* eller *faktiskt handlande*. I det första fallet innebär det att ett forskningsprojekts handlingar blir *allmänna* först efter publicering, i det andra så snart de färdigställts. Forskning låter sig inte enkelt placeras in i dessa kategorier, och meningarna går isär. Juristen Hans Gunnar Axberger menar exempelvis i en rapport om forskningsetik utgiven av förutvarande Forskningsrådsnämnden (FRN), att forskning bör betraktas som ärende. Han anför som argument för denna kategorisering att det ger forskare arbetsro och ”rimliga förhållanden under en beslutsprocess”, villkor han menar att man bör kunna ställa i en forskningsprocess (Axberger 1991:60). I en kommentar till Axberger instämmer Lennart Lundkvist i princip i detta resonemang, men menar att det inte är möjligt att göra en så vid tolkning av ärendebegreppet. Istället bör handlingar i ett forskningsprojekt juridiskt betraktas som färdigställda - och

som ingår i mitt empiriska material, utlämnad. Hon hänvisade i sin begäran till offentlighetslagstiftningen. Lagstiftningen visade sig omfatta inte bara den redan offentliga domen, utan också annat empiriskt material såsom kvalitativa intervjuer (se texten i det följande).

⁶⁵ Där inte annat anges utgår jag i följande stycke från rapporten *God sed i forskningen* (Kommittén om forskningsetik 1999) samt skriften *Hantering av allmänna handlingar vid universitetet* (Uppsala universitet 1999a). Jag vill också rikta ett varmt tack till doktoranden i juridik Jenny Westerstrand, universitetslektor Ulla Björkman och akademiombudsman Marianne Andersson för de kunskaper ni gett mig om den - för en lekvinnas - stundtals ogenomträngliga juridiska begreppsdjungeln.

⁶⁶ Offentlighetsprincipen är en grundbult i svensk förvaltningslagstiftning, och kan föras tillbaka ända till 1766 års tryckfrihetsförordning (Uppsala universitet 1999b:3).

därmed öppna för insyn - så fort de färdigställts, alltså långt innan publicering (Lundkvist 1991:69).

I tryckfrihetsförordningen definieras handling som ”en framställning i skrift eller bild samt upptagning som kan läsas, avlyssnas eller på annat sätt uppfattas endast med tekniskt hjälpmedel” (Uppsala universitet 1999:5). En handling är allmän om den *förvaras* (”faktiskt finns”) hos myndigheten och anses som *inkommen* (har anlänt) eller *upprättad* (expedierad, slutbehandlad eller justerad/färdigställd). Allt material som samlats in av en forskare anställd vid ett universitet utgör enligt dessa definitioner allmänna handlingar: ”fotografier, videoinspelningar och bandupptagningar blir allmänna handlingar så snart fotografiet framkallats eller inspelningen avslutats och omhändertagits av forskaren” (Kommittén om forskningsetik 1999:75). En allmän handling är dock inte automatiskt en *offentlig handling*, eftersom den kan vara hemlig med hänvisning till sekretesslagen. När det gäller forskning är det dock svårt att stödja sig på någon av paragraferna i sekretesslagen. Lundkvist påpekar exempelvis att forskning inte är ett intresse som kan skyddas genom inskränkningar i offentligheten, och att handlingar i ett forskningsprojekt därför inte kan sekretesskyddas enbart som forskning (Lundkvist 1991:69).

Givet dessa definitioner av allmänna handlingar, gäller de alltså också forskningsintervjuer. Intervjuer är allmänna handlingar antingen - om de definieras som faktiskt handlande - så snart bandspelaren stängts av efter en intervju, eller - om de definieras som handläggning av ett ärende - efter publicering. Detta material kan bli offentligt om någon begär att få det utlämnat. Hur kan då denna lagstiftning, som utgör ett fundament i svensk offentlig rätt, kombineras med etiska krav på konfidentialitet för informanter?

Konfidentialitet vs offentlighetsprincip

Utlovande av konfidentialitet för informanter kan, som nämnts, betraktas som en förutsättning för att överhuvudtaget bedriva kvalitativ intervjuforskning. Göran Hermerén kallar utlovande av konfidentialitet ett av forskningens mest grundläggande etiska krav (Hermerén

1996:168).⁶⁷ I förutvarande Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådets (HSFR) forskningsetiska principer för humaniora och samhällsvetenskap, en frekvent förekommande utgångspunkt för etiska diskussioner i vetenskapliga publikationer, formuleras konfidentialitetskravet så här:

Uppgifter om alla i en undersökning ingående personer skall ges största möjliga konfidentialitet och personuppgifterna skall förvaras på ett sådant sätt att obehöriga inte kan ta del av dem...I synnerhet gäller detta uppgifter som kan uppfattas vara etiskt känsliga. Detta innebär att det skall vara praktiskt omöjligt för utomstående att komma åt uppgifterna (HSFR 1991/1999:10).

I skriften *Offentlighetsprincipen*, utgiven av Uppsala universitet, påpekas att många forskare har orealistiska föreställningar om möjligheterna att hemlighålla känsliga uppgifter. En vägran att lämna ut en allmän handling, konstateras vidare, är en allvarlig förseelse som kan få obehagliga konsekvenser (Uppsala universitet 1999b:9).

Hermerén kallar detta en konflikt mellan offentlighetslagstiftning och utlovande av konfidentialitet för informanter (Hermerén 1996:21) - eller, med mina formuleringar i kapitlets inledning: en krock mellan etiska och juridiska krav. Om lagstiftningen tvingar en forskare att lämna ut material med uppgifter om sina informanter, har hon alltså två alternativ. Antingen kan hon följa lagen och vara "oetisk", d v s lämna ut materialet, eller vägra lämna ut materialet och begå ett (juridiskt) brott (Hermerén 1996:178).

När det gäller intervjuforskning spelar det knappast någon roll för frågan om konfidentialitet om materialet blir allmänna handlingar redan före eller först efter publicering, eftersom ett offentliggörande kan göra lika stor - eller större - skada efter en publicering som före. Det är sålunda knappast möjligt att bedriva intervjuforskning där informanter så långt det är möjligt måste garanteras konfidentialitet, om allt material framställt av en forskare anställd vid ett universitet är en allmän handling som kan bli offentlig om någon så begär. Eller med Axbergers formulering: "Konflikten mellan insyns- och bevarande-

⁶⁷ Hermerén menar i detta sammanhang att en forskare "bör tillförsäkra de undersökningsdeltagare och övriga medverkande som så önskar konfidentialitet och se till att uppgifter om enskilda, identifierbara personer förvaras på ett betryggande sätt" (Hermerén 1996:168).

intressen å ena sidan samt forskarnas och deras 'källors' intressen å andra *är svår*" (Axberger 1991:68).

Sekretesskyddad empiri?

Olika problem i offentlighetslagstiftningens tillämpning när det gäller forskningsmaterial har uppmärksammats, men samtidigt har förvånansvärt få ansträngningar gjorts för att få till en konstruktiv rättsbildning. Forskarsamhället tycks ha varit påfallande passivt, och lämnat över beslutsfattandet till byråkrater och andra som står långt ifrån forskningsverksamheten (Axberger 1991:57f).

Bland de konstruktiva förslag jag har funnit i litteraturen, finns Axbergers förespråkande av en "viss relativism" framför en "offentlighetsfundamentalism". Han argumenterar för denna relativistiska ståndpunkt utifrån att forskning i stor utsträckning kan sägas vara särpräglad i jämförelse med annan offentlig verksamhet (Axberger 1991:58).⁶⁸ Han föreslår, som tidigare nämnts, att forskningsprojekt bör behandlas som ett ärende (d v s handlingar som blir offentliga först efter att projektet slutförts), och att en forskare bör utnyttja luckor i lagen som ger henne möjlighet att förstöra material som hon bedömer inte bör bli offentligt. En annan lösning är att sända tillbaka exempelvis ett enkätsvar till uppgiftslämnaren; om ett material inte förvaras vid myndigheten kan det nämligen heller inte bli offentligt (Axberger 1991:61ff).

Även om Axbergers juridiskt oortodoxa förslag är konstruktiva, är det svårt att se hur de skulle kunna tillämpas på exempelvis ett kvalitativt intervjumaterial.⁶⁹ Att projektet betraktas som ett ärende där materialet blir offentligt först efter publicering, löser inte frågan om konfidentialitet för informanter. Om material förstörs eller sänds tillbaka till

⁶⁸ Denna forskningens särprägling i förhållande till annan myndighetsverksamhet utvecklar han i fyra punkter: 1) forskning kan inte bedrivas av myndigheten som sådan, eftersom en forskare sällan är en - för projektet - utbytbar individ och att forskning är en kreativ verksamhet där forskarens vedermödor inte självklart bör bli allmän egendom; 2) forskning är en förutsättningslös verksamhet som inte utan vidare kan styras av lagstiftning; 3) forskningen har ett eget regelsystem som utgår från krav på vetenskaplighet; 4) forskningens frihet är en underförstådd förutsättning för vår samhällsordning (Axberger 1991:64f).

⁶⁹ Lundkvist menar att Axbergers förslag är tveksamma ur en juridisk synvinkel. Han hävdar t ex att Axberger förhåller sig alltför "äventyrligt" till lagstiftningen och att utrymmet för "fria eller godtyckliga tolkningar" inte är så stort som Axberger vill framhålla (Lundkvist 1991).

informanten går det förlorat för forskaren och framtida forskning, vilket knappast är önskvärt (förutom att det är etiskt tveksamt att en informant själv ska "förvara" en intervju). När det gäller kvalitativa intervjuer - och kanske också flera andra typer av forskningsmaterial - borde det istället vara möjligt att förvara vissa typer av material vid universitetet utan risk för att detta blir offentligt.

Kan då sekretesslagstiftningen utgöra ett redskap? I skriften *Hantering av allmänna handlingar vid universitet* hävdas att "sekretess gäller för uppgift om *enskildas personliga förhållanden* i bland annat sociologiska undersökningar" (min kursivering), varpå en rad undersökningar räknas upp, däribland sociologiska (Uppsala universitet 1999b). Frågan är då vad som ryms i uttrycket *enskildas personliga förhållanden*?

I slutbetänkandet från den statliga kommittén om forskningsetik, är påfallande många exempel hämtade från den medicinska forskningen (Kommittén om forskningsetik 1999). Man för en omfattande diskussion om användandet av personuppgifter - d v s "all slags information som direkt eller indirekt kan hänföras till en person som är i livet" - inom medicinsk forskning, och konstaterar att en forskningsetisk grundprincip är att den personliga integriteten inte kränks (Kommittén om forskningsetik 1999:197ff). Den juridiska definitionen refererar alltså enligt slutbetänkandet framför allt till det medicinska området där personuppgifter innefattar till exempel läkarjournaler, utlåtanden från psykolog och psykiater eller socialtjänst, och det är här möjligt att med lagstiftningens hjälp skydda enskilda individer.

Det borde dock inte vara självklart att det är viktigare att skydda en individs sjukjournaler från offentlighetens ljus, än att de uppgifter hon lämnar till en samhällsvetenskaplig forskare är och förblir konfidentiella. En samhällsvetenskaplig tolkning av "enskilds personliga förhållanden" skulle kunna innefatta också till exempel en berättelse om ett liv där en kvinna hotas av våld, som delges en forskare i en intervjusituation. Men vad som ryms i uttrycket tycks vara svårt att fastställa. Läkarintyg, journaler och utlåtanden från psykolog/psykiater eller socialtjänst är material som i princip alltid omfattas av sekretesslagstiftningen, men jag har inte lyckats hitta någonting som tyder på att *en intervju som helhet* kan rymmas inom ramen för denna.

Möjligen skulle ändå en vidare tolkning av vad som ryms inom enskilda personliga förhållande - och därmed vad som kan omfattas av sekretess - göra det möjligt att skydda forskningsintervjuer från att bli offentliga. Krocken mellan juridiska krav (offentlighetslagstiftning) och etiska krav (konfidentialitet) skulle då kunna undvikas genom en juridisk lösning: sekretesslagstiftningen.

Konfidentialitet vs öppenhet

Jag menar alltså att ett grundläggande krav för att etiskt kunna försvara kvalitativ intervjuforskning, är att ett empiriskt material kan skyddas från insyn, dvs från att bli offentligt. Samtidigt är öppenhet och granskning ett fundament i alla vetenskaper, och kan sägas utgöra en förutsättning för att överhuvudtaget bedriva forskning. Detta pekar i min tolkning mot en ytterligare krock: mellan etiska krav på konfidentialitet och vetenskapliga krav på öppenhet.

Inom feministisk forskning om våld mot kvinnor - och andra vetenskapstraditioner där skapandet av ett empiriskt material i stor utsträckning involverar möten med informanter som berättar om svåra upplevelser - måste skyddet av enskilda individer och krav på konfidentialitet sättas högt upp på dagordningen. Kanske högre än om undersökningens syfte är att studera människors boendestandard eller väljarsympatier, och högre än inom vetenskapstraditioner som rättsvetenskap, där det huvudsakliga empiriska materialet består av texter som är tillgängliga för alla, t ex domar eller lagtexter. Jag antar att etiska frågor i mindre utsträckning hade präglat min forskningsprocess, om projektet inte hade involverat informanter som tagit risken att utsättas för hot och våld, om deras medverkan blev känd för deras manliga släktingar.

I intervjuforskning har forskaren från början till slut ett personligt och yrkesmässigt ansvar för sitt empiriska material. Hon möter ofta själv en människa som berättar om ibland svåra erfarenheter hon kanske aldrig tidigare berättat om för någon. Framför allt för informanten - men också för forskaren - är intervjusituationen en utlämnande situation som ställer höga krav på ansvarstagande. Etiska överväganden och ställningstaganden måste göras, också om dessa leder till att man tvingas gå utanför juridiska och allmänt vedertagna vetenskapliga ramar för forskningsverksamheten (Lundgren 1993:291f). En definition

av granskning och öppenhet i förhållande till forskningens ”källor” som förutsätter att andra har tillgång till allt det material en forskare bygger sina analyser på, är knappast möjlig att förena med de högt ställda krav på konfidentialitet som är nödvändiga inom intervju-forskning.

Finns det då en framkomlig väg för att möjliggöra granskning och öppenhet - och därmed efterprovbarhet - utan att för den skull ge avkall på konfidentialitet och skydd av informanter?

Genomskinlighet: etiskt hållbar öppenhet

Med en förståelse av forskningsprocessen som sammanhållen kan inte öppenhet och granskning formuleras oberoende av metod, empiri och teori. I denna avhandling redogör jag för min forskningsprocess, diskuterar metodologiska, etiska och teoretiska perspektivval och analyserar hur jag skapat (forskar)identitet i olika sammanhang. I analysen av det empiriska materialet strävar jag efter att utförligt argumentera för mina tolkningar, och att ge läsaren ”direkt” insyn i materialet genom citat från intervjuer och rättsfall. Ambitionen är att eftersträva vad Göran Bergström och Kristina Boréus kallar *genomskinlighet* i hela forskningsprocessen; från de första trevande frågeställningarna till argument för olika tolkningar och analyser av ett empiriskt material (Bergström & Boréus 2000:37). *Intersubjektivitet* - i betydelsen att vetenskapliga analyser och de vägar som leder fram till dem är intersubjektivt prövbara - blir med denna ambition ett forskningens ”minimikrav” (Lundgren 2001:39).

I en feministisk forskningstradition handlar efterprovbarhet enligt Eva Lundgren mer om intersubjektivitet i denna förståelse, och mindre om den kontroll av ”tekniska” sidor av forskningen som är vanliga inom traditionell samhällsvetenskap (Lundgren 1993:292f). En läsare måste ges inblick i hur forskaren resonerat i skapandet och tolkningen av ett empiriskt material, och kunna följa hennes argumentation för olika tolkningar (Lundgren 2001:38; Bergström & Boréus 2000:37). Efterprovbarhet blir möjlig då den väg forskaren gått för att komma fram till sina tolkningar synliggörs, i kombination med insyn i materialet och argumentation för val och tolkningar. Detta för att en läsare ska kunna bedöma om tolkningarna är rimliga och välgrundade, och inte

för att någon annan kan gå samma väg och komma fram till samma tolkningar.

Med denna förståelse av intersubjektivitet betraktas forskningen som en ”process” och inte bara ett ”resultat”. Vägen fram till en tolkning kan inte separeras från tolkningen utan är snarare en förutsättning för att förstå den; för att förstå tolkningens betydelse. Intersubjektivitet förutsätter då också ärlighet, eftersom läsaren/granskaren är beroende av vad i forskningsprocessen forskaren väljer att betona, och ställer stora krav både på forskarens vilja till öppenhet och på läsaren att vara kritisk till forskarens tolkningar (Lundgren 1993:292f).

Om det överhuvudtaget ska vara etiskt försvarbart att bedriva intervjuforskning där informanter utsätter sig för risken att utsättas för hot och våld om deras medverkan i en undersökning blir känd, måste man så långt som möjligt kunna garantera informanten konfidentialitet. Är detta - givet vetenskapliga och juridiska premisser - däremot inte möjligt, är det svårt att etiskt försvara sådan forskning.

Jag menar alltså att en förutsättning för att kunna bedriva etiskt hållbar intervjuforskning, är att det empiriska materialet på ett eller annat sätt skyddas från att vid en begäran om utlämning kunna bli offentligt. Informanter måste också i juridisk bemärkelse kunna garanteras konfidentialitet. Det förutsätter också en tolkning av vetenskaplig granskning liknande den jag här skisserat, där öppenhet i forskningen inte alltid förutsätter full insyn i allt det material en forskare bygger sina tolkningar på.⁷⁰ Om fokus ligger på forskningsprocessen - där det inte är möjligt att skilja exempelvis forskarens tolkning av ett material från hennes konkreta möte med informanter - finns inga vattentäta skott mellan metod, teori och etik. Istället för en kontrollerbarhet omöjlig att kombinera med konfidentialitet, kan man med denna förståelse eftersträva genomskinlighet i hela denna process; insyn i forskningsprocessen från början till slut genom kritisk analys av den egna forskningsprocessen, ”direkt” insyn i materialet och utförlig argumentation för tolkningar.

⁷⁰ Jag menar dock givetvis att det ska vara möjligt för andra forskare att granska t ex ett intervju-material om de är bundna vid samma krav på konfidentialitet som den forskare som gjort intervjuerna. Det tydligaste exemplet på detta är att en opponenter och en betygskommitté vid en disputation om så krävs, ska kunna få tillgång till ett fullständigt material, inklusive bandupptagningar.

Kapitel 4

Teoretiska perspektiv

Fadime Sahindals pappa Rahmi stod åtalad för mord i Uppsala tingsrätt och Svea hovrätt. Mig veterligen, var vi fyra personer från akademien som följde rättegångarna; den norska professorn i antropologi Unni Wikan, professorn i sociologi Eva Lundgren, doktoranden i juridik Jenny Westerstrand och jag.

Rättegångarna mot Fadimes pappa och mördare är i detta kapitel en utgångspunkt för att diskutera mina teoretiska perspektiv. Inledningsvis formuleras, utifrån en *konstruktivistisk ansats*, min principiella förståelse av begreppen *kultur, kön och våld*. Därefter presenteras Unni Wikans tolkningar av Rahmi Sahindals - mördaren och pappans - förklaringar till mordet. Dessa tolkningar får tjäna som exempel från en forskarkarta ritad utifrån diskussioner om kultur, kön och våld.⁷¹ I dialog med andra forskare och genom empiriska exempel där avhandlingens centrala teman - *rykten, oskuld och heder* - står i fokus, ger jag genom kapitlet substans åt den inledningsvis deklarerade principiella förståelsen av kultur, kön och våld och formulerar en feministisk förståelse av hedersrelaterat våld.

Kultur, kön och våld - en konstruktivistisk ansats

En ambition i denna avhandling är att genomgående låta analysen präglas av en *konstruktivistisk ansats*, vilket får betydelse för hur olika begrepp definieras och används.⁷²

⁷¹ Denna framställning är, med några undantag, koncentrerad på svensk och skandinavisk forskning.

⁷² Jag ansluter mig här till etnologen Inger Lövkronas påstående att (postmodern) kulturteori och genusteori har en gemensam grundförutsättning i konstruktivismen: varken kultu-

Jag använder en förståelse av *kultur* som ligger i linje med antropologen Clifford Geertz definition (Geertz 1973).⁷³ Geertz förstår kultur som en koherent helhet av semiotiskt slag:

Som samverkande [interworked] system av konstruerbara tecken (vad jag, ignorerande provinsiella språkbruk, skulle vilja kalla symboler) är kulturen inte en kraft [power], någonting till vilket sociala händelser, beteenden, institutioner eller processer kan hänföras kausalt; den är en kontext, någonting inom vilket de kan bli förståeligt [intelligible] – det vill säga tätt – beskrivna. (Geertz 1973:14, översatt i Alvesson & Sköldberg 1994:151ff).⁷⁴

I detta kapitel betonar jag Geertz förståelse av kultur som ett *sammanhang*, i vilket människors agerande och tolkningar kan begripliggöras - varken som determinerade av eller frikopplade från sina sammanhang. Kultur skapas genom mänskliga handlingar och tolkningar, vilka blir meningslösa om de inte förstås som handlingar utförda och tolkningar gjorda i sammanhang där aktören förhåller sig till olika mer eller mindre normerande tolkningsramar (jfr Lundgren 2001:31f; Lövkrona 2001:34; Barth 1994:120f).⁷⁵

I den *koherens* Geertz menar kännetecknar ett kulturellt system ligger *inte*, i min tolkning, att kultur på en *analytisk nivå* förstås som en avgränsad, homogen och essentiell helhet. Värderingar, normer, idéer och föreställningar kan visserligen vara stabila och såväl brett som

rer/kulturella identiteter eller kön/könsidentiteter betraktas som essentiella utan som konstruktioner, och de har som sådana alltid en historisk dimension (Lövkrona 2001:34f).

⁷³ Teologen Anna-Lydia Svalastog menar att Geertz kulturförståelse utvecklades ur positivismens fall - och med ett ogiltigförklarande av dikotomin natur-kultur. Geertz definition av kultur var enligt Svalastog ett svar på ett ohanterligt kulturbegrepp där "allt" – såväl det som tidigare betraktas som av naturen givet som det som förutsattes vara skapat av människor - är kultur (Svalastog 1997:20).

⁷⁴ Som Fredrik Miegel och Thomas Johansson påpekar, finns ingen allmänt vedertagen sociologisk definition av kultur. Istället kännetecknas den riktning inom ämnet sociologi som främst diskuterar och analyserar kulturbegreppet - kultursociologin - av en ständigt pågående diskussion om "vad kultur är, vilka funktioner den har och hur den förändras och utvecklas över tid" (Miegel & Johansson 2002:12).

⁷⁵ Detta kan jämföras med hur jag, med utgångspunkt i hermeneutisk metodologi, i kapitel 2 argumenterade för hur jag i tolkningen av mitt empiriska material förutsatt att för att förstå vad någonting betyder, måste det analyseras i det sammanhang i vilket tolkningar görs. En handling eller utsagas mening förstås här utifrån Eva Lundgrens användning av meningsbegreppet. För att förstå mening, förstå vad någonting betyder måste vi studera hur och i vilket sammanhang det förstås och används (Lundgren 2001:27). Lundgrens förståelse sammanfaller i min tolkning med Fredrik Barth, när han argumenterar för en kulturförståelse där han ger meningsskapande en central betydelse. Han menar att för att förstå ett uttrycks kulturella mening, måste det studeras i sina kontexter - mening finns inte inbakat i ett kulturellt uttryck utan skapas kontextuellt (Barth 1994:120f).

djupt förankrade men jag förutsätter att de hela tiden skapas, omskapas och är möjliga att förändra (jfr Hylland-Eriksen 1993, 1994; Lövkrona 2001:34). Jag förstår människor som aktörer vilka hela tiden förhåller sig till och använder t ex *kulturella föreställningar*, i betydelsen normativa antaganden om hur något ”är” (Lundgren 2001:47). I det konkreta levda livet förutsätter jag att det är möjligt att både leva upp till och att bryta med normativa antaganden och krav (ibid). I vissa sammanhang kan dock kulturella föreställningar tolkas som statiska inte bara på en föreställningsnivå utan också i levt liv (jfr Lundgren 2001:136f). De kan då få en starkt normativ betydelse och vara svåra att bryta, och krav på att bekräfta dem - liksom krav på hur de ska tolkas - kan vara högt ställda (ibid). Jag antar vidare att föreställningar (i denna avhandling t ex kulturella föreställningar om rykten, oskuld och heder) och andra tolkningsramar - med Geertz terminologi - är koherenta i betydelsen att olika föreställningar hänger samman och kan få mening om de förstås i ljuset av varandra (jfr Yanagisako & Delaney 1995:19).

Denna förståelse av kultur utesluter dock inte att kultur på en *empirinära nivå* kan *användas* i betydelsen något avgränsat, homogent och essentiellt. Individer kan exempelvis tolka sina eller andras konkreta levda liv som determinerade av en kulturell tolkningsram. Genom detta kapitel visar jag t ex hur kultur skapas som en *föreställd gemenskap* med ett bestämt innehåll, som *jämförs med* och *skiljs från* andra gemenskaper (jfr Anderson 1983:15).⁷⁶ *Kultur skapas som kontrast* - ett konstruerat hierarkiskt motsatsförhållande där kontrastens båda led skapas som ömsesidigt uteslutande (jfr Lundahl 1998:92ff). Jag kommer att argumentera för att kultur i betydelsen kontrast kan förstås som en inarbetad föreställning på en empirinära nivå.

⁷⁶ Anderson använder uttrycket ”föreställningar om någonting gemensamt” när han analyserar nationalism, och då utifrån en definition av en nation som ”an imagined political community - and imagined as both inherently limited and sovereign” (1983:15). Dessa föreställningar om något gemensamt upplevs ofta på ett individuellt plan som mycket ”verkliga”. Med referens till Andersons definition av nationer, hävdar sociologen Alexandra Ålund att nationers kulturella uttryck ”bidrar till att befästa känslan av tillhörighet – ofta kontrastivt och uteslutande gentemot dem som inte hör till” (Ålund 2002:285). Jag knyter här an till Anderson och Ålunds resonemang i min förståelse av kultur med en betoning på gemenskaper som ”föreställda” och ömsesidigt kontrasterande när jag förutsätter att individer relaterar till och aktualiserar just föreställningar om kulturella tolkningsramar som något gemensamt men också skilt från andra kulturella tolkningsramar.

Min användning av begreppet kontrast i detta kapitel, är inspirerad av etnologen Pia Lundahls definition av dikotomi som ett *konstruerat motsatsförhållande* (Lundahl 1998). Lundahl använder dikotomi i en betydelse som utmärks av att 1) en dikotomi ses som ett sätt att ”uttrycka” skillnad, 2) en dikotomi organiseras utifrån bestämda relationer till andra dikotomier och 3) dikotomier är hierarkiskt organiserade, dvs ett dikotomt par ger sällan uttryck för likvärdiga kategorier. I denna hierarki definieras det ena som ”normalt”, det andra som ”avvikande”, och det normala får en normativ funktion (Lundahl 1998:92ff). När jag använder ”kontrast” istället för ”dikotomi”, är det för att understryka aktörers skapande av kontraster, en ”konstrastering”. Kontrastskapandet utmärks dock i min användning - till skillnad från Lundahls - inte av att ett led tolkas som normalt och ett annat som avvikande. Istället kommer jag att tala om att kontrasten ges ett *innehåll* med en normativ laddning: kontrastens ena led framställs som ”bättre” och eftersträvansvärt; det andra som ”sämre” och förkastlig, t ex hora-oskuld, jämställdhet-kvinnoförtryck.

Med den ovan skisserade kulturförståelsen, är det först när kulturer relateras till, och *jämförs med*, varandra som de skapas som avgränsade helheter med ett bestämt innehåll; exempelvis ”svensk” kultur eller ”arabisk” kultur (jfr Gemzöe 2002:150). Med detta följer att ”kulturella skillnader” inte finns per se, utan används för att skapa mening i olika sammanhang (jfr Hylland-Eriksen 1993, 1994:312ff; Wikan 2001:86ff, Lundgren 2003a).⁷⁷

En konstruktivistisk ansats får också betydelse för hur jag förstår *kön* som en konstruktion; varken biologiskt eller socialt givet utan någonting som hela tiden, i en livslång process, skapas (Lundgren 1993).⁷⁸ I

⁷⁷ Litteraturvetaren Rita Felski hävdar i en analys, där hon jämför teoretiska resonemang om skillnad kopplad till kön inom psykoanalytisk och postkolonial feminism, att skillnad *alltid* inbegriper jämförelse (Felski 2003:57f). Detta ligger också i min förståelse av hur kultur och kön skapas som kontrast/dikotomi, då jag förutsätter att det är meningslöst att tala om kulturella skillnader utan att jämföra – och att denna jämförelse i princip alltid rymmer en hierarki.

⁷⁸ När jag här talar om att kön varken ses som biologiskt eller socialt givet, ansluter jag mig till en förståelse av kroppen som kulturellt skapad. Från 70-talet och fram till slutet av 90-talet pågick en diskussion inom feministisk forskning om distinktionen mellan sex (på svenska biologiskt kön) och gender (socialt kön). Distinktionen användes för första gången av Robert Stoller 1963, men fick genomslag med Gayle Rubin 1975 (Moi 1997:83). Enligt Toril Moi var Rubins syfte med att använda distinktionen att utveckla begrepp för att bekämpa sexism. Moi kallar Rubins definition av begreppen ett ”klassiskt exempel på feministiskt förkastande av biologisk essentialism”. Hon menar att Rubin använde begreppet kön i betydelsen ”biolo-

denna könsskapande process använder individer normativa kulturella föreställningar om kön - d v s antaganden om hur män respektive kvinnor ”är” och ”bör” vara - vilka jag, i enlighet med den ovan formulerade förståelsen av kulturella föreställningar, förstår som möjliga att både bekräfta och bryta (jfr Lundgren 2001:42).

Liksom kultur på en empirisk nivå skapas som kontrast när en föreställd gemenskap jämförs med och skiljs från en annan, skapas - för att använda Lena Gemzöes parallell mellan kön och etnicitet - kön som kontrast eller, med en vanligare term, som en dikotomi (Gemzöe 2002:150; jfr Mulinari 2003:28).⁷⁹ Jag antar att en inarbetad kulturell föreställning om kön, är föreställningen om att män och kvinnor ”är” olika. Man och kvinna skapas som uteslutande och kontrasterande, dikotoma kategorier: det innehåll som kopplas till ”manligt” kopplas inte till ”kvinnligt” och vice versa (jfr Lundgren 1993:88; Lundgren 2001:42; Gemzöe 2002:81ff).⁸⁰

Kön kan också, på en empirinära nivå, användas i betydelsen en essentiell, och biologiskt och/eller socialt given, tillhörighet. Jag antar att kulturella föreställningar om kön kan vara mer eller mindre stabila

giska könsskillnader” och genus som ”de sociala normer som formas utifrån dessa skillnader” (Moi 1997:84). Senare feminister har ifrågasatt den teoretiska och politiska sprängkraften i denna distinktion, och påpekat att just genom att *skilja* biologiskt och socialt kön kan kön bli en essentiell kategori; biologiskt kön blir ”rätt” och ”naturligt” och endast socialt kön det föränderliga (Moi 1997:84; Lundgren 1993:82ff; jfr Larsson 1996:5ff). Eva Lundgrens teori om en ständigt pågående könskonstitueringsprocess, är ett exempel på denna kritik som också jag ansluter mig till, där distinktionen mellan biologiskt och socialt ersätts med en förståelse av kön som kroppsligt, socialt och symboliskt skapat (Lundgren 1993).

⁷⁹ Jag använder genomgående i avhandlingen begreppet ”kultur”, däremot inte ”eticitet” då jag menar att det förra bättre korresponderar med min begreppsanvändning i övrigt (där t ex kulturella föreställningar är ett centralt begrepp). Kultur är vidare ett begrepp som används både på en empirinära nivå (i t ex informanternas tolkningar av sina liv), och på en analytisk (se kap 1). Etnicitet är ett analytiskt begrepp som ofta används i analyser av identitetsskapande, och - inte minst i en sociologisk forskningstradition - för att markera hur en individs identitet skapas som en uppsättning olika tillhörigheter. Se artikel 2 (ur Lundgren 2001) för en kritik av denna identitetsförståelse och diskussion om den förståelse av identitet som präglar denna avhandling.

⁸⁰ Kön är med denna förståelse relationellt: ”man” och ”kvinna” är begrepp som har betydelse bara om de relateras till varandra och föreställningar om ”manligt” och ”kvinnligt” skapas i jämförelse med varandra - det är inte möjligt att tänka sig den ena kategorin utan den andra. Feministiska teoretiker har sedan årtionden tillbaka diskuterat kön som en relationell kategori. För en enkel framställning av hur feministisk teori ser kön som en dikotomi/dualism, se Gemzöe 2002:81ff. En tidig nordisk artikel som ofta används som referens i resonemang om kön som relation, är Haavind 1982. För mer teoretiskt djupgående resonemang, se t ex Lundgren 1993, 2001; Svalastog 1998.

och normerande i olika sammanhang, men också att föreställningar om hur kvinnor ”är” och ”bör” vara är mer normerande än föreställningar om hur män ”är” och ”bör” vara. På en föreställningsnivå skapas kvinnlighet som en mer stabil och essentiell tillhörighet (t ex som splittrad kvinnlighet i betydelsen hora och oskuld), manlighet som en mer flexibel (jfr Svalastog 1998; Lundgren 2001:42; artikel 4).⁸¹

När kön, liksom kultur, skapas som kontrast, kan det också inbegripa en hierarki; den ena ömsesidigt uteslutande kategorin (man) förstås som överordnad den andra (kvinna). Utmärkande för - och en minsta gemensam nämnare i - feministisk forskning, är ett grundantagande om att makt och kön empiriskt hänger samman. Denna koppling antar jag är komplex och föränderlig, men möjlig att genom empiriska exempel visa (Lundgren 1993:13f; Gemzöe 2002:27). Om kopplingar mellan kön och makt antas finnas på en empirisk nivå, är ett centralt projekt i feministisk forskning att utveckla teoretiska redskap för att förstå dessa.

Med en feministisk förståelse, och utifrån en konstruktivistisk ansats, antar jag exempelvis att mäns *våldshandlingar* mot kvinnor kan analyseras som ett (åter)skapande av kulturella föreställningar om män och kvinnor vilka inkluderar manlig överordning och kvinnlig underordning (Lundgren m fl 2001:15). Män kan utöva makt i förhållande till kvinnor genom att utsätta dem för fysiskt våld, men också andra mindre grova våldsformer såsom hot, kontroll och sexuella trakasserier. Om våld mot kvinnor analyseras i termer av mäns överordning, blir grovt våld begripligt bara om det förstås som sammanhängande med andra former av manlig maktutövning (Lundgren m fl 2001:17f; Mellberg 2001:60, Lundgren 2003a).⁸² Dödligt fysiskt våld, såsom hedersmord, kan varken separeras från mindre grovt våld eller från

⁸¹ Jag håller dock öppet för att förhållandet också kan vara det omvända, exempelvis i tolkningar av kvinnors och mäns kroppar. I en analys av den psykiatriska utvärderingen av transsexualitet hävdar Eva Lundgren och Ann Kroon att ”den patriarkala könskulturen utnämmer män och manlighet till något ’äktat’ och ’naturligt’, något som ’sitter i kroppen’, medan kvinnan och kvinnligheten betraktas som ytligare, något skulpterat, konstruerat och ’inlärt’” (Lundgren & Kroon 1996:91).

⁸² Inom såväl feministisk forskning om våld som inom kvinnorörelsen talar man ofta om *sexualiserat våld*. Detta begrepp användes första gången i Norden i det norska forskningsprogrammet om kvinnomisshandel från 1985, som en deskriptiv term för kvinnomisshandel, våldtäkt, incest, prostitution och våldspornografi, men också i en teoretisk förståelse där dessa fenomen hänger samman som ett uttryck för strukturell manlig dominans och kvinnors och barns underordning (Mellberg 2001:61).

mer eller mindre accepterade former av sexism och kontroll av kvinnor (ibid).

Jag förstår kulturella föreställningar om kön - inkluderande föreställningar om manlig överordning och kvinnlig underordning - som en tolkningsram, inom vilken våld mot och kontroll av kvinnor i olika former möjliggörs, tolkas och hanteras (jfr Mellberg 2001:61). Mäns våldshandlingar mot kvinnor tolkas som en del av de sammanhang i vilka de utförs, och för att bli meningsfulla måste de analyseras relaterade till kulturellt accepterade former av kontroll, och därmed normativa kulturella föreställningar om kön (Lundgren 2003a).

Kultur, kön och våld kopplas i denna principiella förståelse samman. Genom kapitlet använder jag denna sammankoppling för att formulera en feministisk förståelse av hedersrelaterat våld. Rättegången mot Fadimes pappa och mördare är mitt avstamp.

Förklaringar till ett hedersmord

I Uppsala tingsrätt och Svea hovrätt stod Rahmi Sahindal åtalad för mord på sin dotter.⁸³ I tingsrätten erkände han brottet, liksom han gjort genom polisförhören alltsedan han greps, några timmar efter mordet. I hovrätten däremot, tog han tillbaka sitt erkännande och hävdade att han under hot tagit på sig mordet.

Åklagarnas främsta och - som det kom att visa sig under förhandlingarna - enda vittne var Fadimes syster Songül.⁸⁴ Hennes vittnesmål var avgörande i båda domstolarnas argumentation när de dömde Rahmi till livstids fängelse. Tillsammans med sin mamma och yngsta syster bevittnade hon mordet på Fadime. Åklagaren hade i förväg meddelat att också Fadimes mamma och yngsta syster skulle kallas som vittnen. Men mamman utnyttjade sin rätt att vägra, och man valde att inte kalla systemen.⁸⁵

⁸³ Denna framställning bygger på egna iakttagelser och anteckningar från rättegången, dom i Uppsala tingsrätt 2002-04-03 (Mål nr B 237-02), dom i Svea Hovrätt 2002-06-01 (Mål nr B4651-02:48) samt polisens förundersökning rörande mordet på Fadime.

⁸⁴ Songül var närvarande i rättsalen bara under tingsrättens förhandlingar. I hovrätten består vittnesmålet av en bandupptagning från tingsrätten.

⁸⁵ Med hänvisning till nära släktskap med den tilltalade, hade mamman och systemen enligt svensk lag ingen vittnesplikt. Se vidare artikel 5, där fler uppgifter om rättsfallet återfinns fr a i notapparaten.

Songül gav såväl i polisförhör som i sitt vittnesmål inför rätten samma förklaring till mordet: Rahmi mördade Fadime med orden ”jävla hora, varför kommer du in i min familj”, och han gjorde det för att återupprätta den heder Fadime smutsat, genom att i hans och andra släktingars ögon få en horastämpel. Vid mordet var han bestämd, sa Songül inför rätten, och hon berättade att vid flera tillfällen innan mordet hört honom säga att Fadime var en hora som skulle ur vägen, som skulle dödas.

Rahmi däremot, hade i polisförhör och rättegångsförhandlingar flera olika förklaringar till varför han mördat sin dotter. Några av dem liknade Songüls: Fadimes beteende provocerade honom, och han hade sin egen och sina släktingars heder att tänka på. Mordet på Fadime var hans sista utväg för att bli kvitt en hora; ”nu är problemet löst”. Fadime, sa han, hade lämnat ut honom och hans familj till ”världsoinionen”, och hon hade ljugit om hot och våld; ”alla svenskar stirrar från fönstren, de säger jävla svartskalle, flytta till ditt hemland”. Andra förklaringar skiljde sig från Songüls: mordet var en sjuk och alkoholmissbrukande mans desperata verk. Om och om igen upprepade han för rätten samma mening: Jag är sjuk, jag är riktigt sjuk – hur är det annars möjligt att mörda sitt eget barn?⁸⁶

I hovrätten hade Rahmi en ny förklaring till mordet. Nu var mördaren inte Rahmi själv, utan en man han känner till men inte kan avslöja, eftersom han då riskerar sitt eget och sin familjs liv; denne man skulle nämligen själv ha hotat honom till livet. I hovrätten vittnar också Fadimes mamma, här kallad av försvaret för att ge stöd åt sin mans förklaring. Hovrätten valde dock att inte tro på denna historia; Rahmi dömdes, liksom i tingsrätten, till livstids fängelse för mordet på Fadime.

⁸⁶ Rahmi Sahindal genomgår, inför förhandlingarna i tingsrätten, en rättspsykiatrisk undersökning, där man kommer fram till att han inte lider av någon sjukdom eller psykisk störning. Läkaren påpekar dock i sitt intyg att Rahmi inleder mötena under utredningen med en lång monolog där han deklarerar att han är diskriminerad, förföljd och sjuk.

Rahmi: ett offer för en grundläggande annorlunda kultur

I boken *For ærens skyld. Fadime til ettertanke*, analyserar Unni Wikan mordet på Fadime med utgångspunkt i det rättsliga materialet (Wikan 2002).⁸⁷ Med *For ærens skyld*, vilken är den första längre publikationen författad av en forskare, som diskuterar hedersrelaterat våld i en skandinavisk kontext, är Unni Wikan en viktig samtalspartner för mig.⁸⁸

Wikan definierar i *For ærens skyld* begreppet *kultur* som värderingar, förhållningssätt och idéer; kultur är hos henne det som ligger ”bakom” handlingar och kommer till uttryck i människors beteende. Individer är i hennes definition inte produkter av kultur; människor tänker, känner, resonerar och väljer (Wikan 2003:97). Kultur är följaktligen ingen objektiv sanning, utan ”et ord på seks bokstaver” som kan fyllas med olika innehåll och tjäna olika intressen (Wikan 2003:199). Med denna kulturförståelse, menar Wikan, följer exempelvis att fenomenet hedersmord kan vara på väg ”in” i vissa samhällen (som vårt) och på väg ”ut” i andra. Dessa förändringar är beroende av människors aktiva handlande. Strukturer och tankesätt är inte statiska, och kultur är därför någonting föränderligt (Wikan 2003:97f).

Wikans definition av kultur korresponderar med den jag ovan deklarerat som min principiella förståelse, och som jag genom avhandlingen försöker låta genomsyra analyserna; en *konstruktivistisk* kulturförståelse. Hon positionerar sig därmed i en vetenskaplig diskussion som pågått under årtionden: frågan om hur begreppet *kultur* ska förstås och användas, men också huruvida det överhuvudtaget är ett fruktbart begrepp för att studera människors tankar och handlingar.⁸⁹ Inom de discipliner i vilka kulturbegreppet huvudsakligen används (humaniora, teologi och i viss mån samhällsvetenskap), är en konstruktivistisk för-

⁸⁷ Wikan bygger sin framställning fr a på förundersökning, domar och deltagande vid rättegångsförhandlingarna.

⁸⁸ *For ærens skyld* kan – åtminstone delvis – betraktas som en populärvetenskaplig publikation, som vänder sig till en större publik än den akademiska.

⁸⁹ Dessa diskussioner har framför allt förts inom ämnesområdena antropologi och etnologi, samt religionsvetenskap. Se texten i det vidare för hur min användning av en konstruktivistiskt kulturförståelse förhåller sig till hur andra, fr a antropologiska men också feministiska, forskare använder kulturbegreppet i analyser av hedersrelaterat våld. För exempel på avhandlingar inom områdena etnologi och religionsvetenskap där detta perspektiv diskuteras, se t ex Berg 1994; Svalatog 1998. Se kapitel 5 för en diskussion om hur denna kulturförståelse används i avhandlingens artiklar.

ståelse numera dominerande; få, om några, forskare deklarerar en förståelse av kultur som någonting statistiskt och homogent och/eller människors handlingar som determinerade av deras kulturella tillhörighet.⁹⁰

I sin vetenskapliga produktion använder Unni Wikan frekvent kulturbegreppet, och argumenterar för att det *inte* bör överges och ersättas med exempelvis kunskap, erfarenhet och/eller diskurs (Wikan 2001:86; jfr Abu-Lughod 1991).⁹¹ Samtidigt pekar hon på hur kultur kan användas för att ”stereotypisera”. Hon har vidare understrukt vikten av att beakta skillnader mellan människor inom det man definierar som en kultur, och inte överdriva skillnader mellan människor i olika kulturer (se t ex Wikan 1995:26ff; 2001:87f). Wikan tillhör också de forskare som varnar för att begreppet ”kultur” kan ersätta ”ras” på ett sätt som öppnar för en rumsren rasism; kultur får en ”rasistisk funktion” om det är något som tillskrivs ”dom” men inte ”oss” och samtidigt implicerar en nedsättande syn på ”de andra”. I detta ligger att vi betraktar oss själva som individer, samtidigt som vi ser andra som kulturella produkter (Wikan 2001:81, jfr Ålund 1997:12f; 2002:290f).

I analysen av mordet på Fadime i *For ærens skyld*, hävdar Unni Wikan att det egentligen inte är möjligt att förstå - ”leve oss in i, fatte” - hedersmord om man inte själv är en del av en ”slik (sådan) tradition” (Wikan 2003:24). Däremot är det möjligt att förstå hedersmord i en annan betydelse; nämligen att förklara vad hedersmord handlar om. Det är också ett av bokens syften.

⁹⁰ Enligt etnologen Magnus Berg var det den norska antropologen Fredrik Barth, som i sin bok *Ethnic groups and boundaries* från 1969, introducerade en konstruktivistisk förståelse - där i användningen av ett begrepp som i många studier ligger nära kulturbegreppet, nämligen etnicitet (Berg 1994).

⁹¹ Inom antropologin, som är den vetenskapstradition Wikan står i, har frågan på senare år bland annat varit huruvida kultur överhuvudtaget är ett analytiskt gångbart begrepp, om man vill undvika en essentialistisk förståelse. En av de antropologiska forskare som hävdar att kulturbegreppet bör överges är Lila Abu-Lughod, exempelvis i artikeln *Writing Against Culture* från 1991. Hon argumenterar för att ”kultur” bör ersättas med ”diskurs”, och att man i analysen av människors handlingar bör tala om att det i ett samhälle finns olika diskurser som kan vara överlappande men också stå i motsättning till varandra (Abu-Lughod 1991, 1996). Abu-Lughods ifrågasättande av kulturbegreppet tycks ha fått relativt stor betydelse i antropologiska diskussioner, inte minst som en teoretiker att ta spjörn *mot* i argument för att kultur - med en konstruktivistisk förståelse - är ett fruktbart analytiskt begrepp (se t ex Yanagisako & Delaney 1995:19f; Hannerz 1996:31f, Wikan 2001:87f). För en diskussion om olika positioner i en antropologisk diskussion om kulturbegreppet, se Hannerz 1996.

Det er detta vi må prøve å forstå: hva som fører til at drap på ens eget barn ses som den siste utvei, endog som en *løsning* på en situation. Det handler om skam og fornedrelse, om en intens opplevelse av krenkelse og ydmykelse, om å bli gjort til latter og til offentlig spott og spe (Wikan 2003:24f).

En mördares handlingar får inte bara fördömas, menar Wikan, utan måste förstås utifrån sin egen rationalitet. Det blir hennes argument för att i boken ge stort utrymme åt Rahmis egen berättelse; ett ytterligare argument är att tillmötesgå den kritik släkten Sahindal riktat mot svenska media, för att ingen lyssnar på ”deras historia” (Wikan 2003:176).⁹² Wikan utgår i sin tolkning av mordet på Fadime från att i vissa miljöer kan heder ”resultera” i mord (Wikan 2003:9), och att såväl Fadime som hennes far är *offer*:

Fadimes far er også ett offer - offer for en ”kultur” som tilsier at han *skal* råde, styre, kontrollere, straffe; ikke tåle noen utfordringer mot sin ære, som han ikke eier alene (Wikan 2003:23).

I rätten framstår Rahmi, enligt Wikan, som en ”hjälplos figur” och hans förklaringar till mordet på Fadime är ”motsägelsefulla”, ”kaotiska” och ”förvirrande” (Wikan 2003:163). I hennes framställning rymmer detta kaos hans appellerande till sjukdom och alkoholmissbruk. När Rahmi däremot - som i polisförhören - hänvisar till familjens heder, är han i Wikans tolkning ”konsekvent”, ”kategorisk” och ”konsistent” (ibid). Hennes tolkning av Rahmis berättelse om att han är förföljd av Fadime och att det är *hon* som är den maktfulla förövaren och *han* det maktlösa offret, är att den är fullt logisk - utifrån hans perspektiv (Wikan 2003:168ff). Wikan lyfter fram det rättsläkarintyg där Rahmi framställs som en intellektuellt svag person, och argumenterar emot det: mördarens reaktionsmönster är både rationellt och konsistent, *utifrån sin egen logik* - för hedersmord ”har sin knallharde logikk” (Wikan 2003:174f).

Denna logik framställs i *For ærens skyld* som karakteristisk, specifik och avgränsad, en hederskodex som måste snävas in för att vi ska förstå mordet på Fadime; hedersmord förekommer i vissa grupper i vissa

⁹² Under veckorna efter mordet på Fadime, framträdde ett par av hennes systrar i press och etermedia (dock inte de två som bevittnade mordet). De förde fram kritik mot det de sade sig uppfatta som en snedvriden bild av Rahmi och resten av familjen/släkten Sahindal, och bekräftade Rahmis egen framställning i rättegångarna av sig själv som sjuk och svag (se t ex Expressen 31 januari 2002).

regioner - ”et system som krever av familien at de skal drepe sit eget barn - for ærens skyld – er spesielt” (Wikan 2003:85f).⁹³ I Wikans tolkning är det först när vi erkänner att hedersmord är uttryck för en specifik rationalitet, och därmed förstår Rahmi Sahindal som ”grundläggande forskjellig” i förhållande till oss, som hedersmord kan bekämpas (Wikan 2003:153). Skandinavisk välfärdskultur karakteriseras enligt Wikan av ”frihet, likhet och likverd”, i kontrast till traditionell kurdisk kultur som präglas av ”hierarki, ulikhet, klanstruktur, ulikeverd, patriarkat, bruk av vold for å løse konflikter” (Wikan 2002:253). Fadime förstod detta, hävdar hon, med referens till ett tal Fadime höll i Sveriges riksdag två månader innan hon mördades, men det gjorde inte det samhälle hon levde i.⁹⁴ I fallet Rahmi Sahindal ”sviktet integreringen fundamentalt”.

Enligt Wikans allmänt deklarerade kulturförståelse, determinerar kultur *inte* människors handlingar, och kultur är *inte* en statisk enhet. I analysen av Rahmis berättelser utgår hon dock från att Rahmi är ett ”offer” för en kultur. Den hederslogik som präglar det kulturella sammanhang Rahmi Sahindal ingår i, ger honom i hennes tolkning inget val. För att återupprätta sin egen och sin familjs heder *måste* han mörda Fadime. I min tolkning gör hon honom därmed till en *avspiegling* av en kultur och hans konkreta (vålds)handling blir en *konsekvens* av en kultur som hon i jämförelse med skandinavisk kultur karakteriserar som *grundläggande annorlunda*. Aktören är försvunnen; Rahmi blir ett offer utan val, en kulturell produkt (jfr Lundgren 2003b).

Enligt min tolkning av *For ærens skyld* kolliderar den deklarerade konstruktivistiska kulturförståelsen med den *statiska* förståelse av

⁹³ Det norska ordet ære motsvarar i svenskan både ”ära” och ”heder”. Hedersmord heter sålunda på norska ”æresdrap”.

⁹⁴ Jag menar att Unni Wikan i sin bok använder Fadime och andra våldsutsatta invandrarkvinnor som ”sanningssägare”, för att underbygga sina egna argument. I debatten efter mordet på Fadime var detta - att lyfta fram unga invandrarkvinnors som om de säger ”sanningen” om hedersrelaterat våld och själva bör analysera sin situation - frekvent förekommande, inte minst hos de forskare som på olika sätt deltog i debatten (Wikan 2002, se även Kurkiala 2002, 2003; Schlytter 2002). Illustrerande i detta sammanhang är att i regeringens *expertgrupp* om hedersrelaterat våld, ingår unga kvinnor som lever på flykt undan sin familj. För en kritisk analys av denna tendens att använda utsatta kvinnor som ”experter” se Lundgren & Weststrand 2002. För min tolkning av Fadimes tal, se texten i det följande.

kultur jag menar att hon utgår från i analysen av Rahmi.⁹⁵ Här blir ”traditionell kurdisk kultur” en kultur som ”styrts” Rahmis våldsamma handlingar mot sin dotter, och en statisk enhet som kontrasteras mot ”skandinavisk kultur”. Kontrasten mellan ”kurdisk” och ”skandinavisk” kultur förstärks när Wikan kopplar den till antagna föreställningar om *kön*: den förra sägs präglas av patriarkalt förtryck, den senare av jämställdhet. Denna förståelse korresponderar med den jag, i min principiella definition av kultur ovan, talar om som en inarbetad föreställning på empirinära nivå: *kultur skapas och förstås som kontrast*.

Kultur och kön - som kontrast

I en analys av rasism och etnisk segregering på olika samhällsarenor i Sverige visar kulturgeografen Irene Molina och ekonomhistorikern Paulina de los Reyes, hur ”jämställdhet” har etablerats som grundläggande i den svenska självbilden. De menar att föreställningar om svensk jämställdhet mellan kvinnor och män används som en gränsdragning både gentemot andra länder och den invandrade befolkningen i Sverige (Molina & de los Reyes 2002:306). Samhörighet mellan ”oss” (svenskar), och avstånd till ”dom” (invandrarna), skapas med referens till jämställdhet vs kvinnoförtryck: ”De är inte jämställda som vi”. Enligt Molina och de los Reyes görs kvinnoförtryck till kulturella drag hos den invandrade befolkningen och bidrar därmed till att bekräfta en föreställning om ”svensk överlägsenhet” och ”invandrares underlägsenhet” (ibid).⁹⁶ Kultur i betydelsen kontrast

⁹⁵ När jag här riktar kritik mot Unni Wikan för att konkreta analyser inte korresponderar med den principiella förståelsen, är jag medveten om att en liknande kritik kan riktas mot delar av min avhandling (se kapitel 5). Att låta en konstruktivistisk ansats genomsyra också analyser ser jag som en central vetenskaplig utmaning, inte minst i feministisk forskning.

⁹⁶ Postkolonial feministisk teori har sedan ett par decennier tillbaka diskuterat hur kulturella föreställningar om kön kopplas till föreställningar om kultur, och hur en hierarkisk relation mellan ”väst” och ”öst” eller ”nord” och ”syd” könats. En klassiker, som ofta citeras men mest i förbifarten kopplar samman kön och kultur, är Said 1995. Se också exempelvis Narayan 1997; Brah m fl 1999. För en filosofisk analys av hur begreppet skillnad används och skapas inom postkolonial feministisk teori, se Felski 2002. I Sverige representeras den postkoloniala feminismen av feministiska forskare inom forskningsfältet IMER (Internationell migration och etniska relationer; se t ex Mulinari 2003:37). Här ligger fokus på postkolonial teori och kopplingar mellan kön, etnicitet och klass inom familjen och på olika offentliga arenor (t ex Knokke 1986, Ålund 1991, Wikan 1995), och på ungdomsforskning (t ex Ålund 1997, Mørck 1998). Inom detta fält finns en sedan länge väl utvecklad kritik mot västerländsk feminism, för att den inte beaktat och problematiserat skillnader *mellan kvinnor*, med hänsyn till exempelvis klass och/eller ras/eticitet (se t ex Mulinari 2003). Jag menar att denna kritik i praktisk analys relativt ofta utmynnar i ett försök att kombinera klassiska sociologiska be-

kopplas i deras analys till en annan kontrast: mellan kvinnoförtryck och jämställdhet, och förstärker därmed kontrasten mellan ”dom” och ”oss” (jfr Molina 2003:39).

Detta illustrerar det jag inledningsvis talade om som att kontrastering innebär en jämförelse och en hierarki; ”svensk kultur” relateras till, och jämförs med, ”invandrades kultur”, och det ena ledet framstår som bättre än och därmed överordnat det andra. Enligt min tolkning av Wikans analys visar den ett liknande kontrastskapande: å ena sidan överordnad och eftersträvansvärd skandinavisk jämställdhet, å andra sidan underordnat och förkastligt kurdiskt kvinnoförtryck. Utifrån detta förstår jag kultur och kön som begrepp som när de hålls samman, förstärker skapandet av kultur som kontrast.

Molina och de los Reyes analys illustrerar också det Pia Lundahl talar om som ”bestämda relationer” mellan en kontrast och andra kontraster (Lundahl 1998:92ff).⁹⁷ Feministisk forskning har visat hur kön skapas som kontrast/dikotomi genom att relateras till andra kontraster. Genom att en kontrast, t ex manligt-kvinnligt, kopplas till en annan, t ex aktivt-passivt och laddas positivt respektive negativt, skapas en hierarki. Föreställningar om en kontrast får ett innehåll genom att kopplas till andra kontraster, och det ena ledet görs överordnat det andra: aktivt vs passivt, kultur vs natur, offentligt vs privat, förnuft vs känsla, intellekt vs kropp etc (se t ex Hirdman 2001:35ff; Gemzöe 2002:83). Kontrastens ena led ges ett innehåll som *laddas positivt* (manligt), det andra ett innehåll som *laddas negativt* (kvinnligt). Genom att en ömsesidigt uteslutande kontrast kopplas till en annan och ges innehåll som laddas negativt respektive positivt, skapas en hierarkisk relation mellan kontrastens båda led.

Med empiriska exempel, hämtade från mitt material samt från ett offentligt tal av Fadime, kommer jag i det följande att visa hur kultur förstås som kontrast genom att kopplas till andra kontraster; här knut-

grepp såsom kön, klass och etnicitet genom att ställa dem ”bredvid” varandra och understryka vikten av att ta hänsyn till dem var och en för sig för att få en mer ”komplett bild” av ”verkligheten” (se t ex Hägerstöm 2003:275). Jag ansluter mig därmed till sociologen Diana Mulinari, när hon påpekar att det är nödvändigt att nya frågor ställs, inte att ”kunskap om etniska variationer kvinnor emellan adderas” (Mulinari 2003:31).

⁹⁷ Som tidigare påpekats använder jag i detta kapitel dikotomi och kontrast som synonyma begrepp.

na till föreställningar om kön. Jag visar också hur denna koppling inte nödvändigtvis är ”bestämd”. Kontrasternas innehåll kan hållas konstant samtidigt som innehållets laddning kan skifta. Jag förstår dessa exempel som berättade av *aktörer*, vilka använder *föreställningar om kultur och kön* för att skapa mening i tolkningen av konkreta erfarenheter (jfr Brantsæter 2001, Lundgren 2003a).⁹⁸

Kultur som kontrast: ett frigörelseprojekt

De kvinnor jag har intervjuat använder, i tolkningar av sina egna och andras erfarenheter, ”svensk” och ”arabisk” eller ”kurdisk” kultur relaterade till och i jämförelse med varandra.

Nadja berättar att hon rymt från sin kurdiska familj efter det att hennes farbröder hotat henne till livet. Flykten förstår hon som ett val mellan ett svenskt liv och ett kurdiskt liv. Om hon inte ”känt sig som en svensk”, säger hon, hade hon i familjens ögon inte varit ”en hora”, och heller inte behövt fly.

Zahira kom till Sverige som tonåring. Hon framställer flytten från ett arabiskt land som ”svår”. Hennes tolkning är att hon i Sverige såg att svenska tjejer fick ”göra som de ville” och ”bestämma själv”. Detta till skillnad från den ofrihet hon menar präglar hennes eget liv. Hon säger att det i hennes kultur är ”likadant för alla”, men ”här (i Sverige) känner man direkt att det är stor skillnad”.

Dimen återkommer gång på gång genom intervjun till att hon funderar mycket över om hon vill vara svensk eller kurd, men också att hon måste akta sig för att bli ”för svensk” eftersom hon då kan tvingas ”bryta med (sina) föräldrar och (sin) kultur helt och hållet”. I Dimens tolkning är *frihet* det som karakteriserar svenskt:

⁹⁸ Min förståelse av aktör kan här jämföras med det Marianne Brantsæter och Eva Lundgren talar om som kulturella agenter. I analyser av intervjuer med män som begått sexuella övergrepp på barn, förstår Marianne Brantsæter männen som kulturella agenter vilka använder kulturellt igenkännliga berättelser om kön, sexualitet, kärlek och våld. Dessa berättelser kan vara motsägelsefulla - samma man kan exempelvis både framställa sig själv som *avvikande* och *normal*, något Brantsæter tolkar som att de använder koder som är gångbara i olika diskurser, exempelvis en ”hegemonisk våldsdiskurs” eller en ”köns- och sexualitetsdiskurs” (Brantsæter 2001:294ff; se även Lundgren 2003a).

Att jag tänker som jag gör, det är inte svenskt. Men att jag känner friheten att tänka som jag vill, det är svenskt. För alla svenskar har ju möjlighet att tänka som de själva vill.

Nadja, Zahira och Dimen illustrerar här, i min tolkning, hur informanterna skapar mening i konkreta levda liv, genom att använda kultur i betydelsen föreställningar om en gemensam tillhörighet som de ger ett bestämt innehåll; vad som är karakteristiskt för ”svenskt”, ”arabiskt” och ”kurdiskt” (jfr Andersen 1983:15). Svenskt och arabiskt/kurdiskt används på empirinära nivå - i informanternas berättelser - inte främst som begrepp var för sig, utan *relaterade till varandra* som *kontraster*: att vara svensk är att *inte* vara arab eller kurd, och det som kopplas till svenskt är det som *inte* kopplas till arabiskt eller kurdiskt. Jag förstår detta som att informanterna, i tolkningar av sina levda liv, använder *kultur i betydelsen kontrast*: svenskt och arabiskt/kurdiskt förstås som ömsesidigt uteslutande gemenskaper.

Kontrastens båda led - å ena sidan ”svenskt” och å andra sidan ”arabiskt”/”kurdiskt” - ges liknande innehåll i Nadja, Zahira och Dimens berättelser. Svenskt kopplas till kvinnors frihet, medan kurdiskt och arabiskt kopplas till hur kvinnor lever under tvång. Därigenom gör de det förra eftersträvansvärt, det senare förkastligt. Kultur i betydelsen kontrast kan i informanternas tolkningar förstås som ett konstruerat *ömsesidigt uteslutande motsatsförhållande* (svenskt vs arabiskt/kurdiskt) som ges innehåll genom att *relateras till en annan kontrast* (frihet vs tvång). Kontrastens ena led laddas positivt och framstår som eftersträvansvärt (hur svenska kvinnor lever i frihet) det andra laddas negativt och framstår som förkastligt (hur kurdiska kvinnor lever under tvång).

Nadja, Zahira och Dimen skapar mening i tolkningar av sina erfarenheter genom att använda kultur i betydelsen kontrast: de skapar ett *avstånd* mellan det de vill lämna (tvång) och det de vill ha (frihet). I deras berättelser får kontrasten mellan svensk och arabiskt/kurdiskt betydelse som ett *frigörelseprojekt*.⁹⁹

⁹⁹ Jämför artikel 3, där jag diskuterar hur skapandet av kontraster i en berättelse kan tolkas som en identitetskonstruktion där ett frigörelseprojekt vars syfte är att bryta tvång och få frihet kan tolkas som överordnat.

Jag tolkar berättelsernas frigörelseprojekt - där svenskt laddas positivt och arabiskt eller kurdiskt negativt - som en strävan efter att vara en del i ett jämställt "vi", och därmed lämna en gemenskap som de förstår som ett kontrasterande förtryckande "vi". Eva Lundgren och Jenny Westerstrand argumenterar i linje med denna tolkning för att unga invandrarkvinnor som lyfts fram i den svenska mediadebatten och uttalar en vilja att leva "svenskt", kan tolkas utifrån att de förhåller sig till ett svenskt "bör" - ett officiellt svenskt ideal om jämställdhet - som de gör till ett "är" (Lundgren & Westerstrand 2002:174f).¹⁰⁰

Med en förståelse av informanterna som aktörer, kan användningen av kultur i betydelsen kontrast i deras berättelser, tolkas med utgångspunkt i den analys såväl de los Reyes och Molina som Lundgren och Westerstrand gör av en svensk självbild, i vilken "svenskt" karaktäriseras av jämställdhet. Med kontrasten mellan svenskt och arabiskt/kurdiskt kan informanterna *få förståelse för ett frigörelseprojekt i ett svenskt kulturellt sammanhang* där svenskt kopplas till kvinnors frihet och laddas positivt, medan kurdiskt och arabiskt kopplas till tvång och laddas negativt.

Kontrasterande kulturer med växlande laddning

Denna förståelse av kultur som kontrast, där svenskt framstår som eftersträvansvärt och arabiskt/kurdiskt som förkastligt, är dock inte entydig i informanternas berättelser.

Dimen återkommer flera gången under intervjun till att hon ser sig *både* som svensk och kurd, eller som *ingetdera*: varken "den svenska" eller "den kurdiska" Dimen. En tolkning av detta - vilket jag förstår som en strävan efter ett både och/varken eller - som ligger i linje med min förståelse av exempelvis sociologen Alexandra Ålunds analyser av identitetsskapande hos unga svenskar med invandrarbakgrund (se t ex Ålund 1997, 2002), är att det kan förstås som ett ifrågasättande av de gamla "föreställda gemenskaperna". I detta ifrågasättande sker en förändring mot nya, korsade och hybrida gemenskaper (Ålund

¹⁰⁰ Med utgångspunkt i den våldsbild som framkommer i den första svenska omfångsundersökningen om mäns våld mot kvinnor, *Slagen Dam* (Lundgren m fl 2001), och forskning om unga svenska kvinnors erfarenheter (Jeffner 1997; Berg 1999 och 2001), argumenterar Lundgren och Westerstrand för att svensk jämställdhet är ett ideal som inte korresponderar med svenska kvinnors verklighet (Lundgren & Westerstrand 2002:171ff).

2002:286). Enligt Ålunds tolkning ifrågasätts därmed de ”gamla” föreställda gemenskaperna, och ersätts med ”gränsöverskridanden” och ”kulturell sammansmältning” (Ålund 2002:287).¹⁰¹

Jag vill dock argumentera för en annan tolkning. I berättelsen om sitt liv ifrågasätter Dimen visserligen sin egen tillhörighet till de ”föreställda gemenskaperna”, men hon förhåller sig samtidigt till dem som kontraster. Dimens förståelse av vad hon ”är” kan tolkas i ljuset av det antropologen Bo Wagner Sørensen kallar en ”populärpsykologisk” uppfattning om identitet, där två (eller flera) kulturella identiteter antas finnas sida vid sida hos en individ. Målet är att skapa en balans mellan olika kulturella identiteter, och därigenom nå ett tillstånd av ”dubbelkulturell identitet”; ett tillstånd av ”både och” eller - i negativ betydelse – ”varken eller” (Wagner Sørensen 1994:176). Med denna förståelse ”försvinner” inte de föreställda gemenskaperna, och därmed inte heller förståelsen av kultur som kontrast. Dimen tycks sträva efter ett individuellt ”både och” eller ”varken eller”. Men hon *använder* samtidigt en kulturellt gångbar föreställning om kultur som kontrast för att ge mening åt sitt individuella val. Dimens strävan efter både och/varken eller, kan därmed tolkas som val *innanför* en tolkningsram där kultur förstås som kontrast.¹⁰²

Ett utdrag ur intervjun med Dimen får illustrera en *pendling* i hur kultur används i betydelsen kontrast. Hon talar här om ”den kurdiska” familjen:

Det är ju det mest positiva i vår kultur, den här kärleken som oftast finns i alla familjer. Man ställer upp så självklart för varandra. Sen för att komplicera det ytterligare, så gör ju detta att den här kärleken hindrar ju dig från att utvecklas själv, som egen person.

I min tolkning, ger Dimen kurdisk kultur här ett innehåll som hon ömsom laddar positivt (kollektivets kärlek till, och omtanke om, individen), ömsom negativt (kollektivets tvång över, och begränsning av,

¹⁰¹ Ålund refererar i detta sammanhang till Ulf Hannerz utveckling av begreppet ”kulturell kreolisering” (Hannerz 1987).

¹⁰² Detta resonemang kan jämföras med analyserna i artikel 4. Jag argumenterar där för att den strävan efter ”självständighet” som bland annat Dimen i intervjun tolkar sina erfarenheter som, visserligen kan ses som ett brott mot andras förväntningar om hur en kvinna ska vara, men att detta brott sker inom ramen för en kulturell föreställning om splittrad kvinnlighet. För att få utrymme att vara ”självständig” måste Dimen förbli en ”kurdisk oskuld” och inte stämpas som en ”svensk hora”.

individen). Samma kurdiska gemenskap ger hon växelvis en positiv och en negativ laddning.

Också *Jamila* pendlar i tolkningen av sin arabiska familj. Under en period levde hon på flykt undan sin familj, något hon ömsom talar om som ett dåligt samvete för den ”skam” hon dragit över familjen, ömsom som en rättighet att handla utifrån sin egen övertygelse för att ”motverka den här jävla dubbelmoralen i vår kultur”.

I Dimen och Jamilas tolkningar av sina erfarenheter, använder de kultur i betydelsen kontrast. Samtidigt pendlar de mellan att ladda det innehåll de ger kontrastens ena led - kurdiskt/arabiskt - positivt respektive negativt.

Kontrasterande kulturer, föreställningar om kön, våldserfarenheter

I det tal Fadime Sahindal höll i Sveriges riksdag två månader innan hon mördades av sin pappa, återkommer denna pendling.¹⁰³ Jag analyserar här talet som Fadimes kronologiskt strukturerade berättelse om sitt liv.¹⁰⁴

Fadime ger i sin berättelse genomgående ”kurdiskt” ett innehåll som handlar om kollektivets företrädare framför individen. Detta laddas positivt när hon tecknar sin uppväxt i en kurdisk by i Turkiet; ett kollektiv där man arbetade sida vid sida, var en stor och lycklig familj, hade klara roller och en stark gemenskap. När berättelsen når familjens flytt till och etablering i Sverige, vänds denna positiva laddning till sin motsats.

Fadime framställer sig själv som ”påverkad av de synsätt som rådde här (i Sverige)”, och ger ”svenskt” ett innehåll som handlar om självständighet. Familjen däremot, tycks oförändrat kurdisk, och Fadimes vilja att leva svenskt framställs som ”skrämmande” för dem. I berätt-

¹⁰³ Talet publicerades i sin helhet i Aftonbladet den 6 februari 2002. Också i Unni Wikans bok *For ærens skyld* finns hela talet publicerat, där översatt till norska (Wikan 2003:241ff).

¹⁰⁴ När jag i denna framställning förstår Fadimes tal som en berättelse vilken är kronologiskt strukturerad, ger jag berättelse en något snävare betydelse än i avhandlingen som helhet. Jag förstår här berättelse som ett konstruerat skeende i vilket mening skapas genom att händelser och handlingar *kronologiskt länkas samman* (jfr Polkinghorne 1988; se artikel 3).

telsen får *familjens tolkning* av svenskt ett innehåll som laddas negativt; avsaknad av kultur, moral och respekt för familjelivet, fria sexvanor, dans och alkohol. I *Fadimes tolkning av det egna livet* får samma kurdiska kollektiv som i berättelsen om uppväxten har ett innehåll med positiv laddning (trygghet och gemenskap), i Sverige ett innehåll med negativ laddning (tvång och individens underkastelse). I Sverige står kurdiskt i *kontrast* till svenskt, som Fadime i tolkningar av det egna livet ger ett innehåll som laddas positivt (självständighet och individens frihet).

Kurdiskt och svenskt och det övergripande innehåll som kopplas till dessa föreställda gemenskaper (kollektiv vs individ) får i Fadimes berättelse - liksom hos exempelvis Dimen - betydelse som kontrasterande kulturer. Samtidigt ger de kontrasten växlande laddning. Meningsskapandet i denna pendling i hur kultur används i betydelsen kontrast kan i min tolkning synliggöras, om kontrasten förstås *sammankopplad* med hur Fadime berättar om *erfarenheter av våld* och vad jag förstår som *föreställningar om kön*.

Berättelsen - och våldsutsattheten - når sin kulmen när Fadime inleder ett förhållande med en svensk (/iransk) man; vid åsynen av Fadime och hennes pojkvän misshandlade Rahmi sin dotter på öppen gata. I Fadimes berättelse blir en vilja att "leva svenskt" upptakten till kontroll, hot och våld från hennes pappa, bror och andra manliga släktingar.¹⁰⁵ Detta kan jämföras med hur Nadja i intervjun framställer sin flykt från familjen: om hon inte hade känt sig som en svensk hade hon inte behövt fly från familjens våld. Kultur i betydelsen kontrast kopplas här samman med *erfarenheter av våld*.

I samma betydelse kopplas också kultur samman med *kulturella föreställningar om kön*. I berättelsens kulmen - förhållandet med en man - förlorar Fadime bildligt och bokstavligt sin oskuld; hon förvandlas oåterkalleligen från en "fin kurdisk flicka" till "en uppkäftig hora som trodde hon var något bara för att hon levde i Sverige". Jag förstår detta som att Fadime, i berättelsens tolkningar av de egna erfarenheterna, använder kulturella föreställningar om splittrad kvinnlighet, där hora och oskuld förstås som ömsesidigt uteslutande och essentiella kvinno-

¹⁰⁵ Fadimes pappa och bror dömdes 1998 för olaga hot respektive olaga hot, misshandel och övergrepp i rättssak (dom i Uppsala tingsrätt 1998-05-07)

kategorier: en kvinna ”är” på en föreställningsnivå antingen hora eller oskuld, hon kan varken vara både och eller ingetdera (Svalastog 1998:67; Lundgren 2001:131; jfr Delaney 1987:42).¹⁰⁶

Kulturella föreställningar om hora och oskuld blir i Fadimes berättelse konkreta och livsfarliga. Hennes berättelse visar därmed det jag i min principiella definition av kultur talade om som ett starkt normativt sammanhang där föreställningar om hur t ex kvinnor ”är” och ”bör” vara kan vara svåra att bryta (Lundgren 2001:136f). *Hora och oskuld används i Fadimes berättelse som statistiska kvinnokategorier inte bara på en föreställningsnivå, utan också i Fadimes konkreta levda liv.*

I Fadimes berättelse sätts likhetstecken mellan ”svensk” och ”hora”. En kvinna som i manliga släktingars ögon ”lever svenskt” får ett dåligt rykte. Hon har därmed för alltid lämnat en kvinnokategori för en annan; hon *är* en besudlad hora, inte en orörd oskuld. För att familjens heder ska återupprättas måste hon socialt och/eller fysiskt tillintetgöras - uteslutas ur familjen eller dö.¹⁰⁷ Hennes val att leva som en ”svensk hora” innebär, på en föreställningsnivå men också i hennes konkreta levda liv, att hon aldrig mer kan bli en ”kurdisk oskuld”. Fadime väljer ett liv under dödshot på flykt undan sin familj.

Meningsskapande sammankoppling

I min tolkning gör Fadime i sin berättelse den kontroll och våldsutövning hon utsätts för ”förståelig”. Pappans misshandel på öppen gata vid åsynen av Fadime och hennes pojkvän är förståelig eftersom det var hans uppgift att ”vaka över familjens heder”. Att brodern efter

¹⁰⁶ Splittrad kvinnlighet förstår jag som en tung kulturell föreställning i såväl arabiska/kurdiska som svenska sammanhang. I en kristen myttradition kan splittrad kvinnlighet förstås som en kontrast mellan hora och madonna (Svalastog 1998:67). I artikel 4 använder jag splittrad kvinnlighet som ett analytiskt redskap för att förstå den centrala plats *kvinnors rykte* har i mina intervjuer. I sin licentiatavhandling *Lagom är bäst* och doktorsavhandling *Äkta kärlek?* visar sociologen Lena Berg hur unga svenska kvinnor förhåller sig och balanserar mellan olika kvinnokategorier i en splittrad kvinnlighet, där ”horan” och ”torrisen” utgör kontrasterande kategorier. Enligt Bergs analys är båda dessa kategorier negativa, och unga kvinnor bör – för att inte stämplas som det ena eller det andra – i relation till killar varken vara alltför sexuellt utlevande eller sexuellt otillgängliga. Ur denna balansakt skapas en ny – positiv – kvinnokategori: ”Lagomtjejen” som varken är förbrukad eller ointressant utan lagom sexuellt aktiv. Genom att vara ”lagom” kan unga kvinnor, enligt Berg, få ett visst – om än begränsat – sexuellt handlingsutrymme (Berg 1999; 2002).

¹⁰⁷ För en grundlig analys av kulturella föreställningar om hora och oskuld relaterat till mitt material, se artikel 4.

att Fadime flytt familjen fått i uppgift att mörda henne blir ett ”naturligt val” eftersom han skulle ”se till att hans systrar höll sig inom kulturens ramar”. Också mammans val att inte ställa sig på Fadimes sida mot släktens män framställs som förståelig; hon kan inte stötta sin dotter eftersom hon själv har del i det som hänt genom en misslyckad uppfostran. Fadimes förvandling från kurdisk oskuld till svensk hora blir i berättelsen ”skrämmande” för hennes familj. Det är ett beteende som ger en skuld att ”betala i blod” för att familjens heder ska återupprättas.

Genom att koppla samman kultur i betydelsen kontrast och föreställningar om splittrad kvinnlighet skapar Fadime, i min tolkning, mening i sin berättelse. Hon tolkar de manliga släktingarnas kontroll, hot och fysiska våld som handlingar som ska förstås snarare än fördömas.¹⁰⁸ I talets inledning säger hon:

Det är inte min avsikt att peka ut någon syndabock utan jag vill hjälpa er att förstår hur och varför konflikter som dessa kan uppstå, både ur min egen synvinkel och min familjs.

Och i talets avslutning:

Hade det svenska samhället tagit sitt ansvar och hjälpt mina föräldrar att bli mer delaktiga i det svenska samhället så hade detta kanske kunnat undvikas.

Den pendling i förståelsen av kultur som kontrast, där ”svenskt” ömsom ges ett innehåll som laddas positivt (fria kvinnor), ömsom ett innehåll som laddas negativt (horor) beroende på vem tolkningen tillskrivs - Fadime eller hennes familj - kan förstås utifrån berättelsens meningsskapande syfte. Fadime vill med sin berättelse skapa förståelse för den egna familjen, vilken hon definierar som sviken av det svenska samhället. I berättelsen ”förstår” Fadime kontroll, hot och våld med referens till en sammankoppling mellan kultur i betydelsen kontrast och splittrad kvinnlighet: våldet blir förståeligt eftersom Fadime en gång för alla blivit en svensk hora, och aldrig mer är en kurdisk oskuld.

¹⁰⁸ Den ”förståelse” för våldsutövning som framträder i Fadimes berättelse kan jämföras med hur Breen, syster till Pela som mördades i Kurdistan 1999, i en intervjubok gång på gång upprepar att hon *inte* ”förstår”. Fadime och Breen använder samma kulturella föreställningar om hora och oskuld som utslutande och essentiella kvinnokategorier i sin ”förståelse” respektive ”ickeförståelse”. Breen säger i sin berättelse att ”vi var ju inga horor, jag förstår inte hur de kunde göra så här mot mig och Pela” (Swanberg 2002).

I denna tolkning av hur mening skapas i Fadimes berättelse har jag kopplat samman *kultur, kön* och *våld*; kontrasterande kulturer (svenskt vs kurdiskt/arabiskt), föreställningar om kön (splittrad kvinnlighet som hora vs oskuld) och erfarenheter av våld (kontroll, hot fysiskt våld från manliga släktingar). Med denna sammankoppling har jag visat hur pendlingen i förståelsen av kultur som kontrast blir meningsfull om den tolkas utifrån talets meningsskapande syfte - att skapa förståelse för familjen.

Också det syfte Unni Wikan formulerar i *For ærens skyld* är att skapa "förståelse".¹⁰⁹

"Også mordere bør få komme til orde. Det nytter ikke bare å fordømme, vi må prøve å forstå. Bare ved å begripe den tankegang som ligger bak - for her drejer det seg om en rasjonalitet, om aldri så forkvalket of uthyrlig - kan vi håpe å bidra til å forhindre lignende tragedier" (Wikan 2003:176).

Syftet i Fadimes berättelse kan tolkas utifrån att det är formulerat av en våldsutsatt kvinna. Eva Lundgren har i sin forskning utvecklat ett teoretiskt tänkande kring hur våldsdynamiken får betydelse för hur kvinnor (om)tolkar sina (vålds)erfarenheter (se t ex Lundgren 1993; Lundgren m fl 2001). Att i det konkreta livet bli utsatt för våld, får konsekvenser för hur en kvinna förstår våldet; våldserfarenheterna kan "försvinna" genom att de tolkas som någonting annat än just våld (ibid). Utifrån feministisk våldskunskap, kan Fadimes "förståelse" tolkas som en obenägenhet att förstå sina egna erfarenheter *som våld*; ett motstånd mot att förstå män i sin närhet som våldsutövare och kvinnliga släktingar som understödjare av våldsutövning (jfr Lundgren m fl 2001:76f; Lundgren 2003b).¹¹⁰

¹⁰⁹ Värt att notera är att i recensioner av Wikans bok publicerade i svenska tidningar, lyfts denna ambition att "förstå" fram som en styrka i Wikans bok. Islamologen Jan Hjärpe skriver i Sydsvenska dagbladet: "(Unni Wikan) känner medlidande med offren. Det är då inte bara Fadime, utan hon ser också Rahmi och (mamman) som offer, offer för ett normsystem som förlorat sin relevans" (Hjärpe 2003). Också etnologen Agneta Lilja lyfter i en recension av boken fram Wikans förståelse för de män som utövar våld och tolkar det som förmåga till empati: "(Wikan) förfaller... aldrig till något fördömande. Hennes studie är därför ett exempel på hur vi människor, när vi fungerar som vi 'bör', är medkännande och varma individer som i de flesta fall försöker skapa samförstånd och tolerans" (Lilja 2003).

¹¹⁰ Denna problematik - hur våldsutsatta kvinnor omtolkar sina erfarenheter och förstår dem som någonting annat än våld - har diskuterats i feministisk forskning om våld sedan många år tillbaka. Eva Lundgren har bland annat i teorin om våldets normaliseringsprocess, och visat hur kvinnor - men också män - som lever i förhållanden där han utsätter henne för våld om-

Wikans syfte är formulerat som en utgångspunkt för en forskares tolkningar av mordet på Fadime och Rahmis förklaringar till mordet. Detta syfte blir i min tolkning begripligt, utifrån att Wikan *inte kopplar samman kultur, kön och våld*. Hon förstår mordet varken i ljuset av hur kulturella föreställningar om kön används, eller utifrån Fadimes berättelser om erfarenheter av våld.¹¹¹ Istället utgår hon från att den våldsutövande mannen - Rahmi - är i ett offer för sin kultur. I min tolkning framställer hon mordet som en konsekvens av en grundläggande annorlunda kultur med en specifik logik, kontrasterad mot skandinavisk kultur. Hennes utgångspunkt kan därmed förstås som ett exempel på det Eva Lundgren kallar en *skillnadsförståelse* av mäns våld mot kvinnor; mäns våld tolkas som en ”avvikelse”, och våldsutövning förklaras utifrån det man antar *skiljer* våldsamma män från andra, ”normala”, män (Lundgren 2003a).

Genom att introducera en feministisk tolkning av Rahmis förklaringar till mordet på Fadime, kommer jag i det följande att relatera den variant av skillnadsförståelse jag menar att Wikans förståelse exemplifierar, till olika riktningar inom svensk forskning om våld mot kvinnor. Jag vill därigenom ge ytterligare substans till analytiska redskap för att koppla samman kultur, kön och våld och formulera en feministisk förståelse av hedersrelaterat våld.

Rahmis förklaringar i en feministisk tolkning

I Unni Wikans tolkning av Rahmi Sahindals förklaringar till varför han mördade sin dotter, framstår Rahmi som konsekvent och rationell

tolkar sina erfarenheter och förstår dem som någonting annat än våld (se t ex Lundgren 1993, Lundgren m fl 2001; Mellberg 2002). I *Slagen dam*, den första svenska omfångsundersökningen om mäns våld mot kvinnor, framkommer denna problematik i ett statistiskt material. I tolkningen av detta material framkommer att det våld kvinnorna varit utsatta för ”försvinner”, exempelvis genom att kvinnorna själva ser kriminaliserade gärningar som alltför obetydliga för att benämnas som våld, än mindre anmäla (Lundgren m fl 2001:76f). För att djupare gå in i en analys av denna problematik, skulle det krävas ett empiriskt material där detta särskilt fokuserats, vilket inte är fallet i det material som ligger till grund för analyserna i denna avhandling. Inte heller när det gäller Fadime, har jag tillgång till material som möjliggör en fördjupning av detta.

¹¹¹ I en krönika i den norska dagstidningen *Dagbladet* gör Eva Lundgren en kritisk analys av *For ærens skyld*, där hon bland annat hävdar att Wikan inte tycks ha ”voldskunnskap nok til å forstå og analysere hva det gjør med et menneske å være utsatt for kontinuerlig vold” (Lundgren 2003b). Lundgren menar också att Wikan i sin analys närmast blir ett språkrör för Fadimes manliga släktingar (ibid).

när han hänvisar till familjens heder. När han däremot hänvisar till sjukdom och alkoholmissbruk, är hans förklaringar i Wikans tolkning motsägelsefulla och kaotiska.

Som nämndes inledningsvis i detta kapitel, följde också Eva Lundgren och Jenny Westerstrand rättegången mot Rahmi Sahindal. I artikeln *Fadime, patriarkatet och våldet* (Lundgren & Westerstrand 2002) gör de en tolkning av Rahmis förklaringar till mordet, som radikalt skiljer sig från Unni Wikans, en analys som Lundgren vidareutvecklar i föreläsningen *Kultur, våld och maskulinitet. Kulturspecifikt hedersvåld och kulturlöst svenskt våld* (Lundgren 2003a). Där Wikan ser ett motsägelsefullt kaos - i Rahmis appellerande till sjukdom och missbruk - ser Lundgren och Westerstrand ett rationellt resonemang.

(Rahmis) hänvisningar till sjukdom och alkohol kan förstås i ljuset av etablerade "svenska" sanningar om våld, sanningar som ges relevans gång på gång när våld mot kvinnor diskuteras, åtalas, behandlas eller (icke)bestraffas i Sverige. Våldet försvinner genom denna fokusflyttning, kvar blir gärningsmannen att ömma för (Lundgren & Westerstrand 2002:170).

Enligt denna tolkning av Rahmis förklaringar, använder han välkända svenska förklaringsmodeller i sin berättelse om varför han mördade Fadime; förklaringar om mäns våld mot kvinnor som orsakat av en individuell och/eller social avvikelse. I hovrätten läggs en tredje förklaringsmodell - också den välkänd i en svensk kontext - till de två; om våldsutövande män som vanmäktiga (Lundgren 2003a).¹¹²

Rahmis berättelse i rätten fyller enligt Lundgren en funktion - eller, för att använda Wikans terminologi, den har en rationalitet (Lundgren

¹¹² Lundgren menar att en möjlig tolkning av hur Rahmi använder olika förklaringar till sitt brott, är att han försöker aktualisera vad han lärt sig under sina tjugo år i Sverige - och därmed göra sina handlingar mindre klandervärda i svenska ögon. Rahmi lyckas dock inte, han döms till livstids fängelse för mord på sin dotter. I Lundgrens tolkning kan detta förstås i ljuset av att han möjligen inte har tillräcklig kunskap om de svenska förklaringsmodellerna för att ge dem trovärdighet, och för att han vid sidan av dessa använder ett annat kulturellt arvegods som ursäktar mäns våld mot kvinnor; om hur mäns heder skadas av kvinnors beteende (Lundgren 2003a). Hans berättelse om sina våldshandlingar som nödvändiga - det är hans plikt som far att se till att en dotter som blivit en hora socialt och kroppsligen försvinner - går inte hem i den svenska rättssalen. Under rättegången vänder han sig till en av de kvinnliga åklagarna och säger: "om Fadime var din dotter, skulle du också ha skjutit henne". Men våldet urskuldades inte och försvinner därmed inte heller, utan blir i rättssalen istället övertydligt; den svenska publiken förstår knappast Rahmis agerande som ett normalt föräldraskap (ibid). Rahmi framstår som en mördare.

2003a). Rationaliteten i Rahmis berättelse gäller i Wikans tolkning bara att mordet var nödvändigt för att återupprätta hans och släktkollektivets heder - att han dessutom talar om "sjukdom" och "missbruk" blir hos henne ett kaos. I Lundgren och Westerstrands tolkning däremot, appellerar Rahmi till - och växlar mellan - *flera olika förklaringar till mäns våld mot kvinnor*, förklaringar som är möjliga att använda i olika kulturella sammanhang (Lundgren & Westerstrand 2002:168, Lundgren 2003a). Dessa förklaringar till mäns våld mot kvinnor kan förstås utifrån att deras *funktioner* kan vara att bortförklara våldet och att upprätthålla en skillnad mellan "de andra" och "oss" (Lundgren 2003a).

Dominerande skillnadsförståelser

Svensk forskning om mäns våld mot kvinnor har länge dominerats av individualpsykologiska och olika socialt orienterade perspektiv där mäns våld mot kvinnor på olika sätt analyserats som avvikelser (Lundgren m fl 2001:14; Lövkrona 2001:11ff; Mellberg 2003:8ff, 66ff). Gemensamt för dessa olika perspektiv på mäns våld, är - som nämnts - att man utgår från att våld bör förstås genom att studera vad som skiljer "våldsamma män" från "normala män" (Lundgren 2003a).

Med ett individualpsykologiskt perspektiv, företrätt av kliniskt inriktade psykologer, har mäns våld förklarats med *individuella avvikelser* hos den våldsutövande mannen. Det handlar om enstaka brott begångna av störda män vilka saknar förmågan att stävja en biologiskt given aggressivitet, kanske har för höga halter av testosteron i kroppen och/eller en psykisk störning (Lövkrona 2001:12ff).¹¹³

Enligt ett socialt orienterat perspektiv, dominerande inom t ex kriminologin, förstås våld mot kvinnor som *sociala avvikelser* från kulturellt accepterade beteenden. Skillnaden i relation till det "normala" förläggs till mannens - och/eller kvinnans - sociala förhållanden: social utslagning, arbetslöshet eller missbruksproblem (Lövkrona 2001:17, Lundgren 2003a).¹¹⁴

¹¹³ En svensk avhandling som representerar detta perspektiv - men med fokus på den våldsutsatta kvinnan som avvikande - är Bergman 1987. För en kritisk analys av denna avhandling, se Lundgren 1993:262ff.

¹¹⁴ Dessa sociala förklaringar kan på olika sätt kombineras - också med biologiska orsaksförklaringar (Lövkrona 2001:17).

I en genomgång av offentligt tryck, forskning och facklitteratur om våld mot kvinnor från 70-talet och framåt, visar sociologen Nea Mellberg att olika varianter av en skillnadsförståelse är helt överskuggande (Mellberg 2003:8ff, 66ff).¹¹⁵ En variant kallar hon ”vanmaktsperspektivet”: mannens våld förstås som ett medel att återupp-
rätta en hotad manlighet, ofta grundat i hans egen våldsutsatthet som barn (t ex Ekselius 1982).¹¹⁶ I sociologisk tappning, betraktas våldsmannen enligt detta perspektiv som ett offer för ett manssamhälle som förtrycker både kvinnor och män (t ex Boethius 1976). Ett annat perspektiv kallar Mellberg ”socialt arv-perspektivet”. Här är orsaks-
mönstret komplext: ojämlikhet mellan könen, rotlöshet eller upplösning av sociala nätverk slås samman med socialt arv, d v s misshandlande män och misshandlade kvinnor antas ha förebilder i våldsutövande respektive våldsutsatta föräldrar (t ex Hindberg 1984, Justitiedepartementet 1990). Ett tredje perspektiv är ”konfliktperspektivet”, där våldet förstås som en konflikt mellan två jämbördiga parter och ett resultat av bristande kommunikation (t ex Hydén 1992). Inte i något av dessa perspektiv analyseras våld i huvudsak som utövat i sammanhang präglade av mäns överordning och kvinnors underordning (Mellberg 2003:66ff).

En liknande bild tecknar statsvetaren Maria Wendt-Höjer i sin avhandling, där hon analyserar svenskt offentligt tryck om våld mot kvinnor från 1930 till 1990-talet. Hon visar att en skillnadsförståelse av mäns våld under hela tidsperioden - i olika tappningar och i olika stor utsträckning - dominerat den svenska politiska arenan. I hennes framställning är den avgjort mest frekvent förekommande, och fram till 1960-talet helt dominerande, avvikelserförklaringen alkoholmissbruk (Wendt-Höjer 2002:105). Från 1970-talet placerades denna förklaring i en ”psykologiserande förståelseram”, där våldet tolkades som uttryck för mannens maktlöshet och mannen betraktades som socialt utslagen och ett offer för sina dåliga uppväxtförhållanden

¹¹⁵ Mellberg använder företrädesvis begreppet ”avvikelseperspektiv”. Jag väljer här Eva Lundgrens begrepp ”skillnadsförståelse” och använder dessa begrepp synonymt (Lundgren 2003a). ”Skillnadsförståelse” är ett begrepp som jag menar bättre svarar mot min analys, där hedersrelaterat våld står i fokus.

¹¹⁶ När förklaringar till mäns våld söks i mannens egen våldsutsatthet, kallas det ofta *reviktimering*. I en genomgång av internationell psykiatrisk forskning, finner Marianne Brantsæter i sin avhandling att reviktimeringsförklaringar till mäns våld är frekvent förekommande (Brantsæter 2001:317ff).

och/eller en svår livssituation; med Mellbergs kategorier en kombination av ”vanmaktsperspektivet” och ”socialt arv-perspektivet” (ibid; Mellberg 2003:66f ; se även Lundgren m fl 2001:14f).

Icke-svenskt våld: en ”ny” skillnadsförståelse

För bara några år sedan diskuterades våld mot kvinnor med en annan kulturell bakgrund än svensk i mycket liten utsträckning såväl i svensk offentlig debatt som i forskning. De få forskningspublikationer där våld mot kvinnor med invandrabakgrund står i fokus, representerar i min tolkning olika varianter av de ovan skisserade skillnadsförståelserna. Dessa kombineras med förklaringar grundade i sociala avvikelser specifikt kopplade till en migrationskontext; segregation, flyktingskap, diskriminering och utanförskap (se t ex Darvishpour 1999; Andersson & Lundberg 2000; Herlitz 1990).¹¹⁷

Ett exempel är Berit Andersson och Magnus Lundbergs rapport *Våld mot invandrarkvinnor. Kvinnors berättelser och socialtjänstens strategier*. Här slås ”vanmaktsperspektivet” samman med ”socialt arv-perspektivet” och anpassas till vad som antas vara invandrade mäns och kvinnors specifika situation. Författarna menar att invandrade mäns våld mot kvinnor kan förstås som en följd av påfrestningar i en migrationssituation: ”den marginaliserade tillvaro som livet i Sverige ofta innebär” (Andersson & Lundberg 2000:161). Isolering, förlust av livssammanhang, arbetslöshet och bidragsberoende får i Andersson och Lundbergs tolkning konsekvenser för hela familjen, och kan leda till att mannen utsätter kvinnan och barnen för våld (ibid; se även Darvishpour 1999).¹¹⁸

¹¹⁷ Den publikation av Gillis Herlitz jag här refererar till, är inte en vetenskaplig publikation utan en skrift utgiven av Statshälsan och Invandrarverket. Då den är skriven av en forskare (etnolog), menar jag att den kan sägas representera en vetenskaplig förståelse av våld. Herlitz diskuterar fr a hot och våld mellan svenskar och invandrare, men även hur kulturmöten - exempelvis en hotad mansroll - kan föda aggressivitet som får utlopp i våldshandlingar eller annan form av kontroll av exempelvis döttrar (Herlitz 1990:22).

¹¹⁸ Här kan också rapporten *Låt oss tala om flickor* nämnas, vilken jag menar är ett tydligt exempel på en publikation där våld mot kvinnor med invandrabakgrund förklaras med utgångspunkt i sociala avvikelser specifikt kopplade till migrationskontexten (Invandrarverket 2002). De åtgärder som föreslagits för att bekämpa våld mot invandrade flickor och kvinnor, speglar detta tolkningsperspektiv. Integrationsminister Mona Sahlin har i flera sammanhang lanserat ökad satsning på integration som en av regeringens viktigaste åtgärder för att bekämpa hedersrelaterat våld, med konkreta åtgärder som minskad segregering, utbildning i jämställdhet för nyanlända flyktingar och satsningar mot rasism (se t ex Näringsdepartementet 2002).

Om hedersrelaterat våld tidigare var osynligt i Sverige, ser situationen - som vi vet - nu helt annorlunda ut. I en första våg efter mordet på Sara, och en andra efter mordet på Pela i Kurdistan 1999, uppmärksammades det våld invandrarkvinnor, och då fr a kvinnor med bakgrund i Mellanöstern, utsattes för av män i sin närhet. Efter mordet på Fadime intensifierades debatten.

I en genomgång av svenska tidningars rapportering om hedersmord vintern och våren 2002, visar Eva Lundgren och Linnéa Lilja att en ”ny”, eller snarare nygammal, skillnadsförståelse helt dominerar den mediala bilden av mordet på Fadime (Lundgren & Lilja 2003).¹¹⁹ Mäns våld kopplas här till det jag ovan talat om som att *kultur* används i betydelsen *kontrast*: ”svenska män” skiljs från ”icke svenska män”, och våldet förläggs till en *avvikande kultur* (Lundgren 2003a). Svenska män förutsätts i detta kontrastskapande vara ”normala”, d v s inte våldsamma; våld - här hedersmord - är någonting ”andra” men inte ”vi” utövar eller drabbas av (Lundgren 2003a).¹²⁰

Också i forskares analyser av hedersrelaterat våld har denna ”nya” skillnadsförståelse fått genomslag; jag menar att exempelvis Unni Wikans analys av mordet på Fadime kan placeras inom ramen för denna. Wikan förstår hedersrelaterat våld som en *konsekvens* av en specifik kultur. Denna kultur framställs som en *motsats* till svensk/västerländsk kultur - generellt, men framför allt när det gäller förståelsen av relationen mellan kvinnor och män, d v s jämställdhet

¹¹⁹ På Mona Sahlin och Margareta Winbergs initiativ fick Länsstyrelserna i Stockholm, Göteborg och Malmö efter mordet på Fadime i uppdrag att utreda situationen för unga kvinnor i ”patriarkala familjer” (se Länsstyrelsen i Stockholm 2002; Länsstyrelsen i Skåne Län 2002; Länsstyrelsen i Västra Götaland 2002). I dessa rapporter understryks att också svenska kvinnor utsätts för våld, men att hedersrelaterat våld går ”utöver” förtryck av kvinnor. Detta illustrerar i min tolkning en variant av detta nya skillnadstänkande - där hedersrelaterat våld visserligen förstås som mäns maktutövning mot kvinnor, men också något mer: våld i hederns namn blir ett ”särskilt våld” (se också Näringsdepartementet 2002).

¹²⁰ Eva Lundgren menar att i debatten efter mordet på Fadime, har en ”ny” *skillnadsdiskurs om kultur* vuxit fram, där ”svenskhet” och ”invandrarhet” skapas som kontraster. När denna förståelse av kultur kopplas till mäns våld mot kvinnor ger det en ”ny” *våldsdiskurs* med en skillnadslogik. Den ovan nämnda undersökningen är en analys av rapporteringen av mordet på Fadime i Dagens Nyheter, Aftonbladet, Expressen och Svenska dagbladet, vilken visar att bilden av mordet skrivs fram genom en rad motsatspar; å ena sidan mördaren - den onde, fule, invandrade, kollektiva Rahmi, å andra sidan offret - den goda, vackra, svenska, individen Fadime. Motsatsparens ena bilder laddas här positivt, de andra negativt, och de negativa bilderna kopplas till hot och våld (Lundgren 2003a, se även Lundgren & Lilja 2003)

vs kvinnoförtryck (Wikan 2003:21f). I min tolkning tycks ett överordnat syfte i hennes framställning vara att upprätthålla en skillnadsförståelse i analysen av hedersrelaterat våld - och förlägga hedersmord så långt bort från *vår normalitet* och *vår kultur* som möjligt.

En annan forskare vars tolkningar illustrerar en nygammal skillnadsförståelse är rättssociologen Astrid Schlytter.¹²¹ I en analys av unga invandrarkvinnors berättelser om sina liv med fokus på ”normerna som styr flickornas handlingsramar”, utgår hon från att det i kvinnornas liv utspelas konflikter mellan å ena sidan ”flickan och hennes familj/släkt”, och å andra sidan mellan ”familjen/slakten och det svenska samhället” (Schlytter 2002:46ff). Konflikterna förstår hon som grundade i ”motstridiga synsätt i grundläggande värde- och moralfrågor”, framför allt vad gäller ”synen på kvinnan och kvinnomancipationen” (Schlytter 2002:46). Liksom hos Wikan framställer Schlytter våldsutövande män som offer för sin kultur. Hedersmord, hävdar hon, är en ”produkt av ett manligt kollektiv” och av en kultur där det är männens ”skyldighet” att bestraffa en kvinna som förlorat sin oskuld (Schlytter 2002:55).

Både Wikan och Schlytter *utgår* i min tolkning från en förståelse av hedersmord som en konsekvens av en kultur, och de framställer båda denna kultur som en kontrast till svensk/skandinavisk kultur.¹²² För-

¹²¹ Värt att notera är att såväl Unni Wikan som Astrid Schlytter lyfter fram Mona Sahlin som den politiker som kommit med en ny och banbrytande analys. Schlytter menar att Sahlin ”klart tagit ställning för flickorna” (Schlytter 2002:60), och Wikan att Sahlin har rannsakat sig själv och erkänt att hon ”svikit flickorna” genom sin ”benektelse av att kultur kan fremme visse typer av völd” (Wikan 2003:269f).

¹²² En annan namnkunnig forskare som jag menar för ett resonemang som liknar Wikan och Schlytters, och som kan karakteriseras som en skillnadsförståelse kopplad till en förståelse av kultur som kontrast, är historieprofessorn Yvonne Hirdman. I en debattartikel i Dagens nyheter argumenterar hon för att det är nödvändigt att ”erkänna skillnader” mellan svensk och kurdisk kultur. Även om det svenska samhället också ”i viss mån” präglas av mäns överordning och kvinnors underordning, är detta framför allt ”kvarlevor och latenta utbrott av gamla föreställningar” - den nutida svenska genusordningen är istället ”jämställd”. Att inte se dessa skillnader, menar Hirdman, är att svika förtryckta kvinnor. För deras skull måste vi våga tala om vår egen jämställda kultur som något att föredra framför den ”genusordning som ligger bakom dottermord” (Hirdman 2002). Här kan också antropologen Mikael Kurkiala nämnas, som i artiklar argumenterat för att hedersmord bör förstås som en ”kulturell handling”, till skillnad från svenska mäns våld mot kvinnor, eftersom det - enligt Kurkiala - i Sverige inte finns några ”allmänt vedertagna moraliska principer som kan legitimera våld mot kvinnor” (Kurkiala 2002; se även Kurkiala 2003). Jan Hjärpe för en liknande analys, och menar bland annat att hedersmord måste förstås som något helt annorlunda än svenska mäns våld, eftersom de senare inte ”applåderas” för sin våldsutövning (Hjärpe 1997; 2002).

klaringar till våldet söks med andra ord i det de antar skiljer våldsamma män från normala män, d v s de våldsamma männens främmande kultur. Kopplat till en förståelse av kultur som kontrast, frikopplas våld i denna skillnadsförståelse från ”svensk normalitet”(jfr Lundgren 2003a).¹²³

Ett ifrågasättande av en ”ny” skillnadsförståelse stod i den svenska debatten efter mordet på Fadime framför allt forskare inom området IMER (internationell migration och etniska relationer) för. Detta gällde inte minst feministiska forskare inom detta fält, som riktade kritik mot en förståelse av våldshandlingar som determinerade av kultur, liksom mot hur ”svenskars” och ”invandrades” kultur framställdes som avgränsade och statiska helheter (se t ex Bredström m fl 2002; de los Reyes m fl 2002). I denna kritik stod med andra ord kulturförståelsen i fokus; i viss mån kopplad till kön med exempelvis påminnelser om ett ”svenskt patriarkat” och kritik av en självklar koppling mellan ”svenskt” och ”jämfäst”.¹²⁴

Den konstruktivistiska förståelse av kultur och kön jag argumenterat för som min principiella förståelse ligger nära dessa forskares kritik. Jag menar dock att för att i grunden utmana en skillnadsförståelse av hedersrelaterat våld - d v s analysera samband mellan kultur, kön och våld - måste tolkningsredskap hämtas i den forskningstradition där Lundgren och Westerstrand står i analysen av Rahmi Sahindal: feministisk forskning om mäns våld mot kvinnor.

Feministisk förståelse - en utmaning

Enligt både Nea Mellberg och Maria Wendt-Höjers analyser, är det ett feministiskt perspektiv - vilket fått ett bredare genomslag framför allt

¹²³ Ett exempel på hur ett åtskillnadstänkande präglar svenska offentliga diskussioner om hedersrelaterat våld, är Rädde barnens *Överlevnadshandbok om frihet och heder* (Arbabi & Fristorp 2002). Forskare och representanter för olika yrkesgrupper som arbetar med unga kvinnor som utsatts för våld i hederns namn intervjuas i boken, och de är alla ense om att hedersrelaterat våld är ”kulturellt” till skillnad från våld mot svenska kvinnor som är ”icke-kulturellt”. För en kritik av denna bok, se Eldén 2003.

¹²⁴ Inom svensk och nordisk feministisk IMER-forskning, har våld mot kvinnor varit ett i stort sett obefintligt forskningsområde, även om viss forskning kort och/eller indirekt diskuterar våld (t ex Wikan 1995:121ff; Akpınar 1997:63ff). På senare år har inom denna forskningstradition våld mot kvinnor i viss mån berörts i analyser av offentliga debatter om hedersmord, våld mot ”invandrarkvinnor” och/eller våld utövat av ”invandarmän” (t ex Ålund 1997:24ff, Bredström 2002, Brune 2002, Wikan 2002).

under 1990-talet, dock inte utan att möta motstånd - som genomgående utmanar olika skillnadsförståelser av mäns våld mot kvinnor.¹²⁵

Mellberg kallar detta ett ”makt- och kontrollperspektiv”, där våld förstås i ljuset av samhällelig manlig dominans och kvinnors underordning (Mellberg 2003:68; referens till Lundgren 1985, 1990).¹²⁶ När våld enligt ett feministiskt perspektiv relateras till kopplingar mellan makt och kön i olika sammanhang, kan dessa - exempelvis kulturella - sammanhang förstås som att de både möjliggör och legitimerar våld (Wendt-Höjer 2002:24). Om mäns våld mot kvinnor däremot *inte* analyseras i sina sammanhang, blir våldet begripligt bara om det förstås som skilt från det ”normala” (jfr Lundgren 2003a).

Ett feministiskt perspektiv öppnar för möjligheten att analysera våld mot kvinnor relaterat till föreställningar om manlig överordning och kvinnlig underordning. Våld analyseras i termer av *normalitet*, och kommer därmed farligt nära, närvarande, också i våra liv och något vi måste ta ansvar för (Mellberg 2001:61).¹²⁷ Med feministiska analysverktyg kan en skillnadsförståelse av mäns våld utmanas genom att

¹²⁵ Även om betydande förändringar skett i den svenska offentliga synen på våld mot kvinnor, hävdar Wendt-Höjer att ett feministiskt perspektiv inte fått genomslag när det gäller konkret politisk handling. Hon menar att en deklarerad könsmaktsanalys ofta inte levs upp till i praktiken. Istället ges andra perspektiv fortfarande företräde (Wendt-Höjer 2002:203). Också Mellberg visar hur ett skillnadstänkande i hög grad är aktuellt. Hon lyfter fram en rapport från Brottsförebyggande rådet från 2002, vilken hon menar speglar en förståelse som fått genomslag på senare år. Här hävdar man visserligen att våldet utövas i en struktur präglad av bristande jämställdhet och skev maktfördelning, men detta är av underordnad betydelse. Frågan är istället - återigen - varför ”vissa” män utövar våld och inte andra, och slutsatsen att våldet utövas av socialt belastade män mot socialt belastade kvinnor, av ”de andra” (Mellberg 2003:58f, referens till Brottsförebyggande rådet 2002).

¹²⁶ Eva Lundgren är enligt Mellberg den främsta nordiska representanten för ett feministiskt perspektiv på våld mot kvinnor. Andra exempel är t ex Lundström & Nordenfors 1990 och Eliasson 1997. Mellberg nämner också Kvinnofridsutredningen, som hon menar är unik i jämförelse med övrigt offentligt tryck såtillvida att den har ett ”kvinnoperspektiv”, i betydelsen att kvinnors utsatta situation står i fokus, och att våld mot kvinnor förstås som grundat i mäns överordning och kvinnors underordning (Mellberg 2003:69, referens till Kvinnovalds-kommissionen 1995). Också Wendt-Höjer lyfter fram denna utredning - liksom de propositioner och betänkanden som leder fram till en ny lagstiftning - som ett nytt perspektiv på våld mot kvinnor (Wendt-Höjer 2002:155ff). Utredningen radikalitet, menar Wendt-Höjer, ligger i att könsskillnader explicit kopplas till maktordningen mellan könen och görs till en politisk fråga (Wendt-Höjer 2002:205).

¹²⁷ Bland nordisk våldsforskning i vilken olika former av feministisk teori används kan nämnas Lundgren 1993, 1994, 2001; Hydén 1994, 1995; Skjorten 1994; Wagner Sørensen 1994; Eliasson 1997; Weinehall 1997; Olsson & Wiklund 1997; Holmberg & Bender 1998; Jeffner 1998; Berg 1999, 2002; Brantsäter 2001; Mellberg 2002; Wendt-Höjer 2002.

våldet *inte* förläggs till ”de andra”; de sjuka, socialt marginaliserade eller kulturellt ”främmande”.

I omfångsundersökningen *Slagen dam* framträder en våldsbild, som utgör ett starkt argument mot en skillnadsförståelse av mäns våld (Lundgren m fl 2001; Lundgren & Westerstrand 2002, Lundgren 2003a).

Enligt *Slagen dam* är mäns våld mot kvinnor utbrett, systematiskt och aktuellt, socialt och kulturellt spritt, samt utövas i alla typer av relationer och på såväl offentliga som privata arenor (Lundgren m fl 2001:73ff). Mäns våld är med andra ord ”allestädes närvarande”; en del av svenska kvinnor och mäns vardag (Lundgren 2003a). I kvinnornas rapportering märks också samband mellan det som kan uppfattas som ”det lilla” våldet, t ex hot om våld, och ”det stora”, t ex fysiskt våld, men också mellan en mans kontroll av en kvinna och hans våldsutövning mot henne. *Slagen dam* visar vidare att också det ”lilla” våldet får allvarliga konsekvenser för kvinnors hälsa (Lundgren m fl 2001:53ff).

Tvärtemot en dominerande bild av mäns våld mot kvinnor, visar *Slagen dam* våldets *omfattning, komplexitet*, men också på hur *samband* syns i kvinnornas rapportering om det våld de utsätts för. Denna kunskap gör det, enligt författarna, inte möjligt att längre tala om våld som ett marginellt fenomen i det svenska samhället, eller att söka förklaringar till mäns våldsutövning i ”avvikelser”. Våldet är en del av mäns och kvinnors vardagsliv, en ”normalitet” (Lundgren m fl 2001:73ff).

Om våldets konsekvenser i kvinnors konkreta levda liv ska bli begripliga måste olika analyser av samband stå i fokus; mellan kvinnors erfarenheter av olika typer av våld eller andra former av kontroll och kvinnors oro och rädsla för att utsättas för våld, men också mellan de olika män som utövar våldet och de olika kvinnor som utsätts för våld (ibid).¹²⁸ Våld måste förstås i sina sammanhang; grovt - och dödligt - våld blir begripligt om det tolkas i ljuset av mindre grovt våld och mer eller mindre socialt accepterade former av mäns maktutövning (Lund-

¹²⁸ Se artikel 5 för en fördjupning av hur ett sammanhållet perspektiv används i en analys av hedersrelaterat våld.

gren m fl 2001:15ff; Mellberg 2001:60). När samband synliggörs och när våld analyseras i de sammanhang det utförs, pekar det mot ett sammanhållet analytiskt perspektiv (Lundgren 2003a).¹²⁹

För att förstå vad en våldshandling betyder kan den med detta perspektiv studeras i sitt sammanhang, relaterad till kulturellt accepterade former av kontroll och till föreställningar om kultur, kön och våld (Lundgren 2001:27; 2003:8ff).¹³⁰ Ett sammanhållet perspektiv kan sålunda ge redskap för att i analyser av mäns våld mot kvinnor koppla samman *kultur, kön och våld*.

Kultur, kön och våld - en feministisk förståelse av hedersrelaterat våld

I denna avhandlings analyser står aktualiseringen av rykten, oskuld och heder i berättelser om kvinnors liv i fokus. Jag har visat hur dessa tre teman aktualiseras i berättelser om olika former av kontroll och våldsutövning, och hur de på en empirisk nivå hänger samman. Om denna empirinära analys av rykten, oskuld och heder kopplas till den analytiska förståelse av kultur, kön och våld som jag har argumenterar för i detta kapitel, öppnar det för en feministisk förståelse av hedersrelaterat våld. Hedersrelaterat våld kan då analyseras med utgångspunkt i en förståelse av samband mellan kultur, kön och våld, och grova våldshandlingar som hedersmord kan bli begripliga utan att vi hemfaller åt att göra den man som utför dådet till ett offer för en ”grundläggande annorlunda kultur”.

Jag har i detta kapitel visat hur svenskt och arabiskt/kurdiskt förstås som kontrasterande kulturer, och hur denna kontrast kopplas till föreställningar om splittrad kvinnlighet: kontrasten mellan hora och oskuld. Vidare har jag kopplat detta kontrastskapande till berättelser

¹²⁹ Detta sammanhållna analytiska perspektiv kan förstås som en vidareutveckling av den teoretiska sammanhållna förståelse Eva Lundgren utvecklar i boken *Ekte kvinne?* (Lundgren 2001).

¹³⁰ Detta perspektiv gör det också möjligt att ifrågasätta och komma längre i analysen, än de enkla jämförelser mellan ”svenskt” och ”hedersrelaterat” (eller ”kurdiskt”/”arabiskt”) våld som så ofta blir den svenska offentliga diskussionens återvändsgränd. Jag vill påstå att en vanlig konklusion i denna jämförelse, är att den främsta skillnaden mellan ”svenskt” och ”hederskulturellt” våld är att det förre i princip alltid fördöms av omgivningen i det sammanhang i vilket det utövas, medan det senare ofta uppmuntras (se t ex Hjärpe 2000; Kurkiala 2002; Alfredsson 2003:3). Denna konklusion förutsätter i min tolkning en förståelse av svenska mäns våldshandlingar som separerade från sina sammanhang.

om erfarenheter av våld; föreställningar om att en ”svensk hora” aldrig mer är en ”kurdisk oskuld” kan genom våldserfarenheter bli kroppsliga och konkreta. När en man mördar en kvinna och använder familjens heder som en förklaring till sitt brott, kan hans våldshandling, grovt - dödligt - våld, förstås som sammankopplad med, och inte separerad från, föreställningar om kön och kulturellt accepterade former av kontroll. Ett resonemang om dödadets nödvändighet, kan förstås i ljuset av hur mina informanter talar om ryktet som avgörande i sitt liv, och om hur en kvinna med höga klackar och kort kjol kan definieras som en ”svensk” kvinna och därmed riskerar en horastämpel. En kvinna med dåligt rykte, riskerar ökad kontroll, hot och/eller våld från manliga släktingar.

För att grovt våld i hederns namn ska bli begripligt måste det - med en feministisk förståelse där kultur, kön och våld kopplas samman - förstås i sitt sammanhang; i ljuset av kulturella föreställningar om hur mäns heder kopplas till kvinnors sexuella beteende. Mäns kontroll och makt- och våldsutövning upprätthålls, legitimeras och (bort)förklaras med hänvisning till familjens heder. Hedersrelaterat våld är med denna förståelse en ”normalitet” i betydelsen att det är möjligt för män att hänvisa till inarbetade och normativa föreställningar om exempelvis rykten, oskuld och heder för att få förståelse för kontroll- och våldsutövning riktad mot kvinnor i deras närhet.

Jag förstår hedersrelaterat våld som en del av en svensk verklighet, och någonting som tolkas och ges betydelse i olika svenska sammanhang. Kvinnor, också om de eller deras föräldrar har rötter i Mellanöstern, tolkar sina erfarenheter i de sammanhang där de lever. Den tolkning jag i denna avhandling gjort av hur kultur används i betydelsen kontrast och kopplas till föreställningar om kön, förstår jag utifrån att de unga kvinnorna använder en förståelse av kontrasterande kulturer som är inarbetad i en svensk självbild. Kvinnor kan i sina individuella frigörelseprojekt använda en i Sverige djupt förankrad skillnadsförståelse av mäns våld mot kvinnor, där ett övergripande syfte tycks vara att förpassa våld mot kvinnor så långt bort från svensk normalitet som möjligt.

Kapitel 5

Sammanhållna (be)grepp: läsanvisningar till fem artiklar

I denna avhandling ingår fem artiklar. De är författade under en period av fyra år och står i avhandlingen i den ordning de blev publicerade.¹³¹ Jag är ensamförfattare till tre av artiklarna (1, 3 och 4), har skrivit artikel 2 tillsammans med Eva Lundgren och artikel 5 med Jenny Westerstrand. Artiklarna kan läsas som självständiga texter, samlade i ett avhandlingsprojekt. De speglar också en forskningsprocess, i vilken min förståelse förändrats och de teoretiska redskap jag använt skiftat och förhoppningsvis förfinats. I retrospektiv kan jag därför se att delar av den teoretiska förståelse som präglade texter skrivna i en tidig fas, inte fullt ut korresponderar med den analys jag gjort i senare faser.¹³²

Detta femte och sista kapitel är en läsanvisning till artiklarna. Fokus är lagt på hur olika begrepp används på *empirinära* och *analytisk nivå* och hur jag genom forskningsprocessen brottats med begreppet *kultur*. En ambition är att visa hur den konstruktivistiska kulturförståelse jag/vi genom artiklarna använder, hänger samman med hur andra centrala begrepp - här religion, kön, könsidentitet och våld - förstås och används. En annan är att peka på hur principiella deklARATIONER om en konstruktivistisk ansats i konkret analys är en ständig utmaning. Jag inleder kapitlet med en kort presentation av artiklarna.

¹³¹ Artikel 5 är inte publicerad, men är inskickad till Kvinnovetenskaplig tidskrift. Vi har fått positiv respons, men artikeln har ännu inte genomgått refereeförfarandet. Jag har fått tillstånd att publicera artiklarna i avhandlingen från samtliga tidskrifter respektive förlag.

¹³² Jämför kapitel 1, där jag kritiskt analyserar den förståelse som präglade projektet i dess första faser och diskuterar förändringar i fokus under processens gång.

Artiklarna presenterade

Artikel 1: *The killing seemed to be necessary. Arab cultural affiliation as an extenuating circumstance in a Swedish verdict.* Publicerad i NORA nr 2 1998. Denna artikel är en analys av hur kultur används som förmildrande omständighet i en svensk tingsrättsdom, där en kristen arabisk man döms för dråp. Mannen har mördat sin dotter, och inför sin omgivning hävdar att mordet var nödvändigt eftersom dottern genom sitt beteende dragit skam över honom och hans familj - med mordet var hedern återupprättad.

Artikel 2: *Religion, sexualliv og identitetskonstituering.* Ingår som ett kapitel i Eva Lundgrens bok *Ekte kvinne? Identitet på kryss of tvers.* Här argumenterar Eva Lundgren och jag för en kontextuell och relationell förståelse av identitetsskapande, som ger möjlighet att förstå individers bekräftelser av, men också brott mot, tungt patriarkalt tvång. Detta skapande av identitet analyseras genom empiriska exempel, där fysiskt och psykiskt våld i hög grad är närvarande, och där vi förstår religion, kultur och sexualitet som sammankopplade tolkningsramar.

Artikel 3: *En berättelse om tvång och frihet. Kontext, mening, identitetsskapande.* Publicerad i Kvinneforskning nr 2 2001. Berättelsen används i denna artikel som ett analytiskt redskap för att förstå hur mening skapas i en informants berättelse om sina erfarenheter, som bland annat handlar om en flykt från familjen. Denna berättelse är i min tolkning byggd kring kontraster - mellan "före" och "efter" familjens krav på äktenskap som den överordnade kontrasten, kopplad till andra: t ex religion vs tradition, ursprunglig islam vs tolkningar av islam. Jag förstår berättelsens övergripande meningskapande som ett "frigörelseprojekt"; en strävan efter att bryta tvång och få frihet.

Artikel 4: *Om hon lever vill människor se mer och mer. Rykten, splittrad kvinnlighet och heder bland svenska kvinnor från Mellanöstern.* Publicerad i Sociologisk forskning nr 3-4 2001. I denna artikel analyserar jag hur informanterna ger en kvinnas goda eller dåliga rykte en avgörande betydelse i berättelser om sina liv. Jag tolkar ryktets centrala plats i ljuset av kulturella föreställningar om splittrad kvinnlighet - om hora och oskuld som uteslutande kvinnokategorier - och om he-

der: en kvinna som definierats som hora måste socialt eller fysiskt tillintetgöras för att familjens heder ska återupprättas.

Artikel 5: *Hederns försvarare. Den rättsliga hanteringen av ett hedersmord.* Inskickad till Kvinnovetenskaplig tidskrift. Jenny Weststrand och jag analyserar här den rättsliga hanteringen av mordet på Sara i Umeå 1996, med utgångspunkt i tingsrätts- och hovrättsdomar samt förundersökningsprotokoll. I analysen ser vi samband mellan olika våldsförmer, våld utövat av olika män riktat mot olika kvinnor och förstår våldet som utövat i ett hederskulturellt sammanhang. Vi argumenterar för att detta pekar mot att ett sammanhållet perspektiv på våld mot kvinnor bättre än rättens förståelse - i vilken våldshandlingar separeras från sina sammanhang - svarar mot kvinnors våldserfarenheter och tar tillvara kvinnors rättigheter.

Statisk vs konstruktivistisk förståelse av kultur

När jag i artikel 1 analyserar en dom, står tingsrättens resonemang om hur "arabisk kultur" görs till en förmildrande omständighet i fokus. Mannens kulturella tillhörighet blir rättens argument för att döma honom för dråp istället för mord, trots att mordet föregicks av brutal och utdragen misshandel och sedan länge var planerat. Tingsrätten anser det fastlagt i utredningen att arabisk kultur "styr" mannens våldsamma handlande, och att mordet för mördaren framstod som en sista utväg; en situation han hamnat i, men dessförinnan gjort allt för att undvika. I domen blir mördarens förklaring rättens egen: "dödandets nödvändighet" är en förmildrande omständighet.

Jag argumenterar för att tingsrätten i sitt resonemang fråntar mannen ansvaret för sitt brott, och istället gör honom till ett offer för sin kultur. Detta tolkar jag som ett uttryck för en kulturförståelse, där arabisk kultur används som en statisk och homogen helhet, vars essens (här kvinnoförtryck) är möjlig att definiera. I tingsrättens resonemang framstår individen (mördaren) som en direkt avspegling av denna statiska (arabiska) kultur. Jag ifrågasätter tingsrättens kulturförståelse, och föreslår istället en annan förståelse av kultur, enligt vilken det visserligen är möjligt att tala om kulturella skillnader mellan grupper av människor, men att kulturer samtidigt inte existerar som empiriskt avgränsade helheter. Detta resonemang - som å ena sidan kan förstås som en konstruktivistisk ansats och å andra sidan förutsatte att kultu-

rella skillnader mellan grupper av människor finns närmast som en empirisk verklighet - förstår jag i retrospektiv som en motsägelse som kan tolkas med analysen i kapitel 4 som redskap: ett uttryck för en "svensk" inarbetad föreställning om kultur som kontrast. I artikeln argumenterar jag vidare för en tolkning av strukturer som normerande men inte determinerande. En individs våldsamma handlingar kan då inte ursäktas med hänvisning till en kulturell tillhörighet, men inte heller frikopplas från kultur.

Ett ifrågasättande av en statisk kulturförståelse, som fick sin första trevande formulering i denna artikel, är en central ambition genom hela avhandlingen. I olika former argumenterar jag/vi i artiklarna för en konstruktivistisk förståelse av kultur, som möjliggör en analys av olika kulturella föreställningar och tolkningsramar som normerande men inte determinerande. De kan visserligen vara stabila och såväl brett som djupt förankrade, men i analysen förutsätter jag/vi att de hela tiden skapas, omskapas och därmed är möjliga att förändra. En individ kan välja att bryta mot och/eller bekräfta föreställningar om exempelvis kön. Med en statisk kulturförståelse, är det svårt att analytiskt förstå människors brott mot kulturella föreställningar; individer förstås istället som kulturella avspeglningar.

I artikel 4 utgår jag från en konstruktivistisk kulturförståelse, när jag i analyser av mitt intervjumaterial håller samman olika föreställningar. Jag använder kulturella föreställningar om splittrad kvinnlighet som ett redskap för att tolka ryktets betydelse i mina informanternas berättelser, och kopplar i analysen samman dessa med andra kulturella föreställningar (t ex om heder).

Jag visar hur informanterna i skapandet av könsidentitet förhåller sig till hur hora och oskuld på en kulturell föreställningsnivå kan förstås som essentiella och uteslutande kvinnokategorier, och hur den avgörande betydelse ryktet får i berättelser om konkreta erfarenheter kan tolkas i ljuset av detta. En kvinna som fått ett dåligt rykte "blir" en oåterkalleligen besudlad hora. Hon "är" inte längre en ren och orörd oskuld, och för att manliga släktingars heder ska återupprättas måste hon tillintetgöras - socialt (uteslutas ur familjen) och/eller fysiskt (mördas).

I denna artikel får kultur betydelse på en *empirinära* nivå, när informanterna tolkar sina erfarenheter genom att framställa "svenskt" som en kontrast till "arabiskt" eller "kurdiskt". För att undvika ett dåligt rykte får en kvinna inte bli "för svensk" (en kvinna som röker, dricker och går på disco) utan vara "en fin kurdisk/arabisk flicka" (en kvinna som kommer direkt hem från skolan och som tänker på familjen).

Denna empirinära förståelse av kultur som kontrast (svenskt vs arabiskt/kurdiskt), kopplas i informanternas berättelser till en kvinnas rykte. En kurdisk/arabisk kvinna tolkas som en oskuld, en svensk kvinna tolkas en hora. I analysen relaterar jag kulturella föreställningar om splittrad kvinnlighet till förståelsen av kultur som kontrast. Dessa blir därmed ett analytiskt redskap för att förstå den avgörande betydelse en kvinnas goda eller dåliga rykte får i berättelser om kvinnors liv. När dessa föreställningar hålls samman med andra - om hur mäns heder görs beroende av kvinnors sexuella beteende - möjliggör detta redskap en förståelse av informanternas skapande av identitet, där kulturella föreställningar om hora och oskuld blir kroppsliga och konkreta. Splittrad kvinnlighet tolkas som en statisk föreställning inte bara på föreställningsnivå utan också i kvinnors konkreta levda liv. Om en kvinnas essens definieras som en (svensk) besudlad hora eller en (kurdisk) orörd oskuld, kan det för en individuell kvinna bli en fråga om liv eller död.

Religion och kontrast - empirinära och analytiskt

Liksom kultur, används genom avhandlingen *religion* på såväl empirinära och analytisk nivå; i informantens egna tolkningar, som empirinära analysredskap och som analytiskt begrepp.

I artikel 3 analyserar jag hur en av informanterna i intervjun skapar en berättelse vävd kring en rad olika kontraster, med kontrasten mellan före och efter det hon förstår som föräldrarnas krav på äktenskap som en vattendelare. I berättelsen är informantens tolkningar av religionen central; dess olika faser ger hon religionen skiftande innehåll. Detta förstår jag utifrån ett övergripande meningsskapande, där kontrastskapandet relateras till tolkningsramar som möjliggör för informanten att ta avstånd från det hon förstår som tvingande och erhålla det hon förstår som frigörande - d v s ett frigörelseprojekt. Religion förstås här

som betydelsebärande på en *empirinära nivå*, i berättelser om konkreta erfarenheter.

I artikel 2 analyserar vi bland annat empiriska exempel där män i tolkningar av egen våldsutövning mot kvinnor i sin närhet, kopplar samman religion och sexualitet. Ett av dessa exempel, är det rättsfall som ligger till grund för analyserna i artikel 1. I pappans tolkning skadar dotterns sexuella beteende - en relation till en muslimsk man - hans heder, men är också en skymf mot hela kristenheten. Med hänvisning till ett kollektiv han ger flera betydelser - släkten och/eller kristenheten - mördar han sin dotter med orden "Gud förlåter dig inte". I förhållande till henne "blir" han Gud: har tar sig makt över hennes liv och död.

Vi visar genom dessa exempel, hur religion och sexualitet på olika nivåer kan förstås som tolkningsramar vilka hålls samman och kan förstärka ett dikotomt och hierarkiskt skapande av könsidentitet. Manlighet skapas som "gudomlig" i relation till en kvinna vilken definieras som sexuell (ex en hora) och bildligt och/eller bokstavligt tillintetgörs. I vår analys används religion på en empirinära nivå, i tolkningen av hur männen i de empiriska exemplen använder religion i kontroll av och våldsutövning mot en kvinna. Vi använder religion också på en analytisk nivå för att förstå skapandet av könsidentitet. På denna nivå förstår vi religion som en starkt normativ tolkningsram, i det att religiösa föreställningar - där manlighet kopplas till guds-föreställningar - antas vara gudomligt sanktionerade.

I dessa båda artiklar - 2 och 3 - använder jag/vi också begreppet *kontrast* såväl på empirinära som analytisk nivå. I artikel 3 tar analysen sin början i hur informanten själv tolkar konkreta erfarenheter med utgångspunkt i den kontrast hon etablerar mellan före och efter föräldrarnas krav på äktenskap. Jag använder denna kontrast i analysen av hennes berättelse, genom att förstå den som kopplad till andra kontraster. Kontrast blir här ett empirinära analysredskap. Med en förståelse av berättelsen som ett sammanhållet kronologiskt ordnat skeende, håller jag kontrasterna samman och förstår dem i ljuset av varandra. I min tolkning framträder därmed ett mönster, där kontrastskapandet genom att relateras till olika tolkningsramar markerar frigörelse från tvång. Ett övergripande meningsskapande i berättelsen, förstår jag utifrån denna analys som ett frigörelseprojekt.

Även i artikel 2 är, som nämnts, kontrast ett centralt begrepp på empiriska nivå. Vi visar hur informanterna skapar identitet i relation och *kontrast* till ”de andra” genom skillnadsmarkeringar; dikotoma kön (kvinna vs man) och/eller kontrasterande kulturer (svensk vs arabisk). Utifrån denna tolkning, förstår vi kontrast som en *primär könsidentitetsmarkör* på materialnivå. Vi argumenterar - med analysen av de empiriska exemplen som utgångspunkt - vidare för att kontrast på en analytisk nivå, kan förstås som en tung tolkningsram. När en kvinnas beteende exempelvis kläs i sexuella termer och relateras till en kulturell och religiös tolkningsram (arabisk-muslimsk) kontrasterad mot en annan (svensk), kan det förstås som en sammankoppling av religion och sexualitet som tolkningsramar - förstärkta av en tredje: en kontrastkontext. Sammantagna kan dessa, enligt vår analys, förstärka normativa krav på kvinnor.

Identitetsskapande och kulturella föreställningar

I artikel 2 argumenterar vi för en förståelse av *identitet* som ett *kontextuellt, relationellt* och *samhandlande* jag. Det som sker ”mellan” en aktör, andra aktörer och den situation i vilken individen handlar står i analysens fokus. En tolkning av könsidentitet som skapat ”mellan”, innebär också ett ifrågasättande av en grundmurad föreställning om identitet som en inre kärna eller en uppsättning tillhörigheter. En identitetsförståelse med ”mellan” som ett analytiskt fokus, öppnar för möjligheten att analytiskt förstå hur individer följer, men också protesterar och bryter mot normativa kulturella och religiösa föreställningar. Den ger också tolkningsnycklar i analyser av hur individer använder föreställningar i olika syften och/eller tolkar sitt agerande som kulturellt determinerat; individer kan välja att tolka sina liv som avspeglningar av t ex en kultur och kulturella föreställningar om kön.

Den identitetsförståelse som utvecklas i artikel 2 är en utgångspunkt för analyserna i artikel 3. Här används ”berättelse” i en mer specifik betydelse än i avhandlingen som helhet. Avhandlingens övergripande förståelse av berättelser är egna och andras tolkningar av kvinnors erfarenheter. I artikel 3 däremot, utgör berättelsen ett analytiskt redskap; berättelsen används i betydelsen ett kronologiskt ordnat skeende där vissa betydelsebärande händelser länkas samman. Jag argumenterar för att genom att hålla samman berättelsens kontraster (t ex reli-

gion vs tradition, ursprunglig islam vs tolkningar av islam), blir det möjligt att analysera identitetsskapandet hos informanten i ljuset av de kulturella föreställningar hon använder i tolkningen av sina erfarenheter. För att förstå hur mening skapas i berättelsen, analyserar jag delar i relation till berättelsens helhet; helheten bli begriplig om delarna relateras till helheten och till varandra.

Jag/vi visar i artiklarnas analyser av det empiriska materialet, hur kulturella föreställningar om hur kvinnor "är" och "bör" tänka och agera, i en individs skapande av identitet kan vara tungt normativa och ges ett stabilt innehåll. I artikel 4 argumenterar jag exempelvis för hur kulturella föreställningar om splittrad kvinnlighet - i betydelsen *hora* och *oskuld* som essentiella och uteslutande kvinnokategorier - i skapandet av könsidentitet kan förstås som konkreta och tvingande. I analysen förstår jag hora och oskuld som uteslutande kvinnokategorier inte bara på en föreställningsnivå, utan också i konkret skapande av könsidentitet; en kvinna med ett dåligt rykte "är" en hora som måste tillintetgöras för att familjens heder ska återupprättas. Hora och oskuld kan bli uteslutande och statiska kvinnokategorier inte bara på en föreställningsnivå, utan också i kvinnors konkreta levda liv. Med utgångspunkt i en konstruktivistisk förståelse kan kulturella föreställningar - ett "bör" - i berättelser om konkreta levda liv tolkas som ett "är".

Sammanhållna perspektiv

En ambition i avhandlingen, är att genomgående - på olika sätt - låta analysen präglas av ett sammanhållet analytiskt perspektiv; att förstå berättelser om kvinnors liv i sina sammanhang, att koppla samman begrepp och använda sammanhållna grepp.

Vi *kopplar* i artikel 2 analytiskt *samman olika tolkningsramar*. Vi visar hur sexualliv och religiöst liv i mäns tolkningar av sina konkreta våldshandlingar binds samman. Genom att också på en analytisk nivå koppla samman religion och sexualitet som tolkningsramar, kan det i vår tolkning visa hur religion och sexualitet - och en tredje tolkningsram: en kontrastkontext - sammankopplade kan förstärka ett dikotomt och hierarkiskt skapande av könsidentitet.

I artikel 4 används en analytisk *sammankoppling av olika kulturella föreställningar*. Jag argumenterar för att ryktets avgörande betydelse i

informanternas berättelser kan förstås utifrån en förståelse av olika kulturella föreställningar som sammankopplade. Föreställningar om splittrad kvinnlighet kopplas till föreställningar om heder, och i min tolkning synliggör denna sammankoppling meningsskapandet i den avgörande betydelse ryktet får i kvinnors berättelser; en kvinna med dåligt rykte, en ”hora”, riskerar att bli socialt och/eller fysiskt tillintetgjord.

I artikel 5 får ambitionen att koppla samman en annan betydelse. I vår analys av den rättsliga hanteringen av ett hedersmord ser vi samband i flera betydelser; samband mellan olika våldsformer (t ex hot och fysiskt våld), samband mellan våld utövat av olika män (t ex bröder, pappor och farbröder) och mellan våld riktat mot olika kvinnor. Vi ser också våldsutövningen i ett hederskulturellt sammanhang. När samband synliggörs och när våld analyseras i sina sammanhang, pekar det i vår tolkning mot ett *sammanhållet perspektiv*. Detta perspektiv möjliggör en analys av det rättsfall vi analyserar som visar hur ett kollektiv av män - med hänvisning till familjens heder - utövar våld mot flera kvinnliga släktingar. I den rättsliga hanteringen är i vår tolkning perspektivet ett annat. Våldshandlingarna ses som enskilda och avgränsade händelser, och frikopplas därmed från sitt sammanhang. I vår tolkning förlorar de därmed sin betydelse och blir obegripliga. Med en fragmenterad förståelse hamnar mäns våldsamma handlingar utanför den rättsliga förståelsen av våld, och våldsutövande män går fria. Vi argumenterar för att ett sammanhållet perspektiv däremot, svarar mot kvinnors våldserfarenheter och tar tillvara kvinnors rättigheter.

Appendix 1

Informanter

Informanterna presenteras här i den ordning jag intervjuade dem. Den första intervjun gjordes i oktober 1998, den sista i oktober 2000. I presentationen ingår uppgifter om ålder, vistelsetid i Sverige, civilstånd, boende, arbete/studier, kulturell och religiös bakgrund samt kontaktväg.

Fatima. 38 år. Kom till Sverige som vuxen. Skild och har barn. Bor ensam. Arbetslös. Arab. Muslim (ej troende). Jag tog själv kontakt med Fatima.

Latifa. 25 år. Kom till Sverige som barn med sin familj. Skild och har barn. Bor ensam. Föräldraledig. Arab. Muslim (troende). Kontakt via en personlig bekant.

Zahira. 22 år. Kom till Sverige i sena tonåren med sin familj. Gift med en släkting från ursprungslandet som ännu inte har kommit till Sverige. Bor med sina föräldrar. Studerande. Arab. Muslim (ej troende). Kontakt via Fatima.

Rana. 18 år. Kom till Sverige som barn tillsammans med sin familj. Gift med en släkting från ursprungslandet som ännu inte har kommit till Sverige. Bor med sina föräldrar. Studerande. Arab. Muslim (troende). Kontakt via socialförvaltningen.

Jamila. 29 år. Född i Sverige. Ogift. Bor med sina föräldrar. Yrkesarbetande. Arab. Muslim (ej troende). Jag tog själv kontakt med Jamila.

Kamila. 17 år. Kom till Sverige med sin familj i tidig tonår. Ogift. Bor med sina föräldrar. Studerande. Arab. Kristen (troende). Kontakt via en präst.

Nadja. 20 år. Kom till Sverige som barn med sin familj. Ogift. Bor på en kvinnojour, gömd för sin familj. Studerande. Kurd. Muslim (ej troende). Kontakt via kvinnojouren.

Fadwa. 27 år. Kom till Sverige som barn med sin familj. Gift med en arabisk man som hon bor tillsammans med. Yrkesarbetande. Arab. Muslim (ej troende). Kontakt via en kollega.

Dimen. 24 år. Kom till Sverige som barn med sin familj. Ogift. Bor ensam. Yrkesarbetande. Kurd. Muslim (ej troende). Tog själv kontakt med mig.

Suad. 33 år. Kom till Sverige som vuxen och återförenades med sin familj som bott här några år. Bor med sina föräldrar. Förlovad med en arabisk man som ännu inte kommit till Sverige. Arab. Kristen (troende). Kontakt via en journalist.

Appendix 2

Intervjufrågor

I kapitel 1 redogör jag för intervjuprocessens två faser. I den första fasen intervjuade jag Fatima, Latifa och Zahira och i den andra Rana, Jamila, Kamila, Nadja, Fadwa, Dimen och Suad.

Denna sammanställning visar de frågekomplex intervjuerna i den andra fasen kretsade kring. Intervjuerna med Fatima, Latifa och Zahira ligger till grund för utarbetandet av dessa intervjuområden. I jämförelse med övriga intervjuer var dessa tre mer öppna såtillvida att informanterna under intervjun relativt fritt berättade om sina liv med fokus på uppväxt, familjerelationer, sexuella erfarenheter eller tankar om sexualitet utanför och/eller inom äktenskapet, erfarenheter av våld och den betydelse de tillskrev ”religion” och ”kultur” i sina liv. Utifrån dessa intervjuer utkristalliserades tre centrala teman - *rykten*, *oskuld* och *heder* - och fyra områden på vilka dessa aktualiserades: *familj*, *äktenskap*, *sexualliv* och *våld*. Jag ställde också frågor om informanternas tankar om *kultur* och *religion*.

Familj

Vad betyder familjen för dig?

Har det under uppväxten varit skillnad på vad bröder och systrar fått göra, i och utanför hemmet?

Vad har din mamma respektive pappa haft för åsikter om vad du får göra och inte?

Hur skulle du beskriva din relation med din mamma respektive pappa?

Relation till bröder och systrar?

Är det viktigt att ha respekt för äldre? För män i familjen? Om så: hur och varför?

Äktenskap

Vill du gifta dig?

Kan du välja att inte gifta dig och istället leva ensam, utanför familjen?

Om du vill gifta dig: bestämmer du själv vem du vill gifta dig med?

Är det viktigt med vem man gifter sig (svensk eller arab/kurd, kristen eller muslim) - för dig respektive för din omgivning?

Skulle "vem som helst" bli accepterad i din familj?

Vad betyder äktenskapet för dig? Positivt och/eller negativt?

Sexualliv

Är det viktigt att vara oskuld när man gifter sig?

Är oskulden viktigt för dig och/eller för andra?

Pratar andra om exempelvis oskuld som att det handlar om ett religiöst och/eller kulturellt motiverat krav? Vad tänker du själv om det?

Kan du/skulle du vilja ha ett sexualliv utanför äktenskapet?

Betyder det någonting för din och/eller för din familj vad folk runt omkring säger om dig, dina systrar, din familj?

Vad betyder "ryktet" - för killar och för tjejer?

Är det viktigt för dig att inte få ett dåligt rykte? I så fall: varför?

Vad händer om en kvinna får ett dåligt rykte?

Vad händer om en kvinna förlorar sin oskuld?

Våld

Har du eller någon i din närhet varit utsatt för fysiskt våld och/eller hot om våld?

I så fall av vem och i vilket sammanhang?

Inom detta temaområde utgjordes frågorna främst av konkreta följdfrågor kopplade till informantens specifika situation, när informanten själv i intervjun berättade om våldserfarenheter.

Kultur och religion

Känner du dig som en "svensk" och/eller en "arab"/"kurd"?

Vad betyder "svenskt" och "arabiskt"/"kurdiskt" för dig?

För din familj/din omgivning?

Att växa upp i Sverige och "vara" arab/kurd - vad betyder det för dig?

Vad betyder religionen för dig?

För din familj/din omgivning?

Religion och arabiskhet/kurdiskhet - hänger det ihop för dig?

Appendix 3

Rättsfall

Jag har sammanlagt gått igenom sju svenska rättsfall som behandlar hedersrelaterade brott, det första från 1994 och det sista från 2002. I samtliga fall har jag tagit del av domar och förundersökningar, i några fall från både tingsrätt och hovrätt. Här redovisar jag målnummer, brott, straffsats samt relationen mellan gärningsman och offer. I de fall som fått stor uppmärksamhet och där namnet på de tilltalade och/eller brottsoffret är allmänt känt genom media, finns också namnet angett.

Lindesbergs tingsrätt; Dom 1994-10-14, Mål nr B 219/94

Göta Hovrätt; Dom 1994-12-23, Mål nr B 1168/94.

En man dömd till fängelse i 9 år för dråp på sin dotter. I hovrätten ändrades rubriceringen till mord och straffsatsen till 10 års fängelse.

Eskilstuna tingsrätt; Dom 1996-10-28, Mål nr B 1835-96

Svea hovrätt, Dom 1997-01-03, Mål nr B 2598/96

En man dömd till fängelse i 2 år och 6 månader för mordförsök på sin syster.

Stockholms tingsrätt; Dom 1997-02-18, Mål nr B 57-97

En man dömd till fängelse i 6 år för mordförsök på sin syster.

Umeå tingsrätt; Dom 1997-03-25, Mål nr B 2121-96

Hovrätten för Övre Norrland; Dom 1997-05-26, Mål nr B 119/97

Två män dömda till fängelse i 4 respektive 3,5 för mord på sin syster/kusin Sara.

Malmö tingsrätt; Dom 1997-05-16, Mål nr B 10532-97

En man dömd till livstids fängelse för mord på sin hustru.

Stockholms tingsrätt; Dom 2001-01-12; Mål nr B 338-00
Svea hovrätt; Dom 2001-04-09, Mål nr B 715-01
Rezkar och Dakhaz Atroshi dömda till livstids fängelse för mord på
sin brorsdotter Pela Atroshi.

Uppsala tingsrätt; Dom 1998-05-07, Mål nr B 350-98
Svea hovrätt; Dom 2002-06-01, Mål nr B 4651-02:48
Rahmi Sahindal dömd till livstids fängelse för mord på sin dotter Fa-
dime Sahindal.
Det empiriska materialet i detta rättsfall inkluderar förutom det rätts-
liga materialet även anteckningar från rättegångarna.

Summary

Life-and-death honour. Violent stories about reputation, virginity and honour.

At the beginning of this project, the concept of ‘honour killing’ was practically non-existent in Swedish vocabularies of science, politics and media. Whenever it occasionally appeared, it awoke associations of distant and foreign places. Today, when summarising the project, we have seen extensive and heated discussions in a Swedish public discourse about cases of (mortal) honour related violence. Honour killing has become a common concept open to everyone’s opinion and definition. Honour killing is now a Swedish reality.

Question in issue and structure of the dissertation

During the process in which the empirical material of the dissertation was collected, the topics of *reputation*, *virginity* and *honour* gradually emerged as the essential and interconnected centre of my study. Already the first analyses of interviews and legal cases focused on the insistence that a woman has to be a virgin at the time of marriage and that she must protect her reputation not to bring dishonour on her family. The three central topics came into focus through descriptions of severe violence against women from male relatives, but also in experiences characterised by the informants as “dad’s concern”. Interpreting the stories, I also discovered that reputation, virginity and honour were interrelated in a manner more complex than the simple connection between a women's loss of virginity through sexual intercourse reflecting unfavourably on her family's honour and reputation. It was the bad reputation, and not what “really” happened, that

brought dishonour on the family. In the process that followed I searched for theoretical tools to understand these connections.

The overall question of the dissertation is: *How is reputation, virginity and honour made topical in the stories of the lives of Arab and Kurdish women, and how are these topics connected with understandings of culture and religion?* The stories – here meaning own and other's interpretations of women's lives – used to shed light upon the question in issue, are an empirical material consisting of interviews with ten Arab and Kurdish women in Sweden as well as seven Swedish legal cases concerning honour related violence.

The dissertation is divided into five chapters, in which the project as a whole is discussed, and into five articles, four of which have been published and one has been sent to a referee journal. Chapter 1 shows how *reputation, virginity and honour* emerged as the main topics during the process of research. Chapters 2-4 discuss choices concerning methodological, ethical and theoretical approaches. The final, fifth chapter presents some of the main threads of the articles in the dissertation, focusing on how the concepts of culture, religion, gender, gender identity and violence are interconnected in the analysis of the empirical material. The five articles are presented in order of their time of publication. Throughout the dissertation, the three main topics are key point of reference together with an ambition of a constructivist attempt in the analysis. This attempt influences - and cannot be separated from - the use of concepts such as culture, gender, gender identity, religion and violence.

Empirical material: interviews and legal cases

The interviews were conducted in two phases. Between October 1998 and January 1999, I interviewed three informants, and during the period from April 1999 until October 2000 another seven. Between these two phases, I conducted a first analysis, identifying central topics and areas for the interviews to come. The interviews of the second phase, structured around my first analysis, were concerned with how reputation, virginity and honour were made topical in the informants' interpretations of their lives, especially within the fields of family, marriage, sexual life and violence, and how they were connected to culture and religion. Using this structure, I orientated towards the indi-

vidual in the interviews. I used the information from my initial conversations with the informants, their first self-presentation, as a framework for the taped interview. Although all interviews dealt with the same topics, my aim was to emphasise the informant's own experience, interpretation and understanding of her life situation.

The seven *legal cases* that also form part of my empirical material consist of verdicts and preliminary investigations concerning honour related violence in Swedish courts between 1994 and 2002. All cases involve a female victim of (often mortal) violence by a male closely related to her. Some of the cases gained public attention and were reported in the media as "crimes of honour". The definition of an honour related crime in this dissertation emanates from the definitions of those involved - victims, perpetrators, witnesses, relatives. All the preliminary investigations carry statements from one or more of the parties involved that the crime was preceded by accusations against the victim for staining the honour of her family, and that the perpetrator considered the honour to be restored with the use of violence.

Preceding the first interview phase, I made an introductory study of the legal cases, and experienced being "invaded" by the stories presented (Brantsæter 2001). To partake of actual and often bestial crimes of violence against women was physically and psychologically stressing, and the stories of the legal cases came "closer" to me than I had previously imagined possible. In my interpretation, this experience illustrates the futility of the not-so-desirable ambition to separate the "researcher" from the "private person". In processes of interpretation, what is supposedly distant may come nearer than imagined. When, as a feminist researcher, I am engaged in, as well as affected and invaded by stories of women's experiences, I see this both as a reaction to partaking of other people's experiences, and finding relevance to my own experiences in these stories. A challenge of feminist research lies in the possibility to use one's own experiences and the danger of confusing what ought to be the separate lifestories of the researcher and the informants.

I use a *hermeneutic approach to knowledge* as a departure point, and analyse the interviews and legal cases as stories about women's lives (Gilje & Grimen 1993, Lundgren 2001). I assume that a social scientist interprets stories that have already been interpreted - by those tell-

ing them. With such an understanding, the “reality” accessible to the researcher will always be interpreted. The stories of the legal cases are first and foremost created to facilitate a juridical verdict, not to form research material, unlike the interviews, which are material created by the researcher, me in this case, and the informants. Analysing the interviews, I am aware that some of the stories may be more “stable” (stories that have been reflected upon and told before by the informant) or “momentary” (stories more or less created in the moment), and that an interview may consist of both these elements. Using a hermeneutic point of departure, my interpretations as a researcher have sought to grasp the *meaning* of the stories, and not to find explanations or causal connections. The point of departure of the analysis has been to understand the informant’s own interpretation of her and/or other people’s actual, lived lives. Then, using empirical and theoretical tools, I have analysed what I perceived to be the informants’ interpretations. In some cases my (researcher’s) interpretations have been in line with those of the informants, while they have differed on other occasions.

Using a hermeneutic perspective, I presume that an act or a statement to be understood must be analysed in its context. Therefore, the analyses are characterised by a dialectic between “part” and “whole”, which is given different meanings throughout the dissertation. One separate statement may be analysed in relation to a chronological story of an interview, which in turn becomes comprehensible if seen as a composite of separate statements. Parts of interviews may also be interpreted in the light of the interview material as a whole, just like parts of a preliminary investigation may be related to other parts, to the legal case as a whole and/or other legal cases. I also relate the empirical material to a larger “whole”, that of cultural contexts. I assume that the meaning of an act or interpretation may be grasped only if related to the cultural contexts in which the informants/agents make their interpretations.

The analysis of the empirical material: the articles of the dissertation

The empirical material of the dissertation is mainly analysed in the articles, which are presented in order of their time of publication.

Article 1, *“The killing seemed to be necessary. Arab cultural affiliation as an extenuating circumstance in a Swedish verdict”*, is an analysis of how culture is used as an extenuating circumstance in a verdict by a Swedish district court, where a Christian Arab man is convicted of manslaughter. The man has murdered his daughter, and told his close relations that it was necessary to murder her since she had brought dishonour on him and his family - and that he restored the honour of the family by committing the murder. In the article, I question how the district court assumes the man’s explanation of his crime, when they establishing cultural cause and direction of his acts - and thereby, in my interpretation, express an understanding of Arabic culture as static. In contrast to this, I argue for a constructivist understanding of culture as a phenomenon of constant creation and not a static one, which sees cultural frames of interpretation as normative but not determinative. Perceived in such a way, a person’s violent acts can neither - like in the argument of the district court - be excused with reference to a cultural origin, nor disconnected from the cultural context in which they are carried out.

In article 2, *“Religion, sexual life and creation of identity”*, Eva Lundgren and I argue for an understanding of creation of identity, which makes possible an analysis of individual violations of patriarchal constraint. We see identity as a contextual, relational and interacting self, and focus on that which takes place “between” an agent, other agents and the situation in which an individual acts. Using this understanding of creation of identity, we analyse empirical examples of physical and psychological violence, and see religion, culture and sexuality as interconnected frames of interpretation. One of the examples we use is the legal case analysed in article 1. According to the father, his daughter’s sexual conduct, which involved a relationship with a Muslim man, stained his honour and that of his male relatives, as well as being an insult to Christianity. While referring to a collective (ascribed a number of definitions by the man, for example his relatives or Christianity), he murders his daughter with the words: “God doesn’t forgive you”. In relation to her, he “becomes” God: he literally obtains power over her life and death. In this example, culture and religion as frames of interpretation are connected, and thereby reinforce a dichotomous and hierarchical creation of gender identity. Masculinity is created as “divine”, in relation to a woman, who is defined as sexual (here, as a ‘whore’), and literally extinguished.

In article 3, *“A story of constraint and liberty. Context, meaning and creation of identity”*, the story is used as an analytical tool to understand the creation of meaning in an informant’s interpretation of her experiences. An essential part of the story is how the informant ran away from her family some years earlier. In this article, the meaning of ‘story’ is more narrow than in the dissertation as a whole, when it is understood as a chronologically arranged course of event that are linked together. In my interpretation, the story of this article is created through contrasts. “Before” and “after” the insistence on marriage is made the principal contrast, which is then connected to other contrasts, such as religion vs. tradition, or original Islam vs. interpretations of Islam. In my interpretation, an overall creation of meaning emerges when the contrasts of the story are juxtaposed. That, which is desired is contrasted with what is desired to be left behind, and this creates a frame of interpretation, which enables break of constraint and gaining of liberty - to carry through a project of emancipation.

Article 4 of the dissertation, *“‘If she’s alive, people will want to see more and more’. Reputation, divided femininity and honour among women from the Middle East”*, is an analysis of the interview material as a whole. Here, I emphasise how good or bad reputation is given crucial meaning by the informants in the stories of their lives. I interpret this focus on reputation in the light of cultural conceptions of divided femininity, in which ‘virgin’ and ‘whore’ appear as essential and mutually exclusive categories of women. I also see this focus in the light of honour: a man’s honour is related to what women show to others, and a woman who has been defined as a ‘whore’ must be socially or physically extinguished to restore the honour of the family. To connect these conceptions analytically creates tools to understand how cultural conceptions of virgin and whore - which, on the conceptual level, are static categories - become physical and concrete in the informants’ creation of gender identity. For a woman, who is defined as a stained whore, who can never become a virgin again, these categories may become static also in actual life. For a woman, who is forced to live with highly normative demands, these may become a life-and-death matter.

In article 5, *“Defenders of honour. The judicial handling of an honour killing”*, Jenny Westerstrand and I analyse the judicial handling of the

murder of Sara in Umeå 1996. As point of departure, we use the verdicts from the district court and court of appeal, together with the preliminary investigation reports. In our analysis, we see connections between different forms of violence (e.g. threats, physical violence), violence used by different men (e.g. brothers, fathers, uncles), directed against different women (e.g. sisters, mothers). We also analyse the violence in a cultural context of honour. Our analysis of violence in its context and focus on the connections mentioned, points towards a comprehensive perspective. This perspective enables an analysis of the honour killing of Sara, showing how a collective of men, with reference to honour of the family, use different forms of violence against several female relatives. In our interpretation, the perspective used in the judicial handling of the case is quite another. Here, the acts of violence are separated and demarcated, and through this, disconnected from their context. Because of such fragmentising understanding, the action of men ends up outside the judicial understanding of violence, and its perpetrators are found not guilty. A comprehensive perspective, however, may correspond to women's experiences of violence and look after women's interests.

Contrasting cultures, conceptions of gender, experiences of violence

When interpreting their lives, my informants use the concepts of 'Swedish', 'Arab' and 'Kurdish' as conceptions of community, separated from, and contrasted with other communities. 'Swedish' is purported with values of the individual's precedence over the collective, and with ideas of gender equality and women's independence. Comparatively, in the concepts of 'Arab'/'Kurdish', the collective takes precedence over the individual and is perceived as constraining and oppressive against women. When one mutually exclusive contrast (Swedish vs. Kurdish/Arab) is connected with another (gender equality vs. oppression against women), and one side is loaded positively while the other negatively, a hierarchical relation is created between the two sides. In my interpretation, the creation of contrasts makes sense as an emancipation project: the contrast creates a distance between that which is desired (liberty) and what is desired to be left behind (constraint). I understand the informants as agents and I interpret the contrast between Swedish and Arabic/Kurdish as a way of making the emancipation project intelligible in a Swedish cultural context, in

which the concepts of Swedish vs. Arab/Kurdish are loaded in a way similar to the contrast of gender equality vs. constraint.

However, in my analysis of the empirical material, the loading of culture as contrast is not unambiguous. My informants' oscillate in their stories: the substance of the contrast remains constant while its loading changes. As way of example, Arab/Kurdish may be filled with a content where the collective takes precedence over the individual, while at the same time its loading may alternate between positive (safety, community, love) and negative (limitations, constraint, subjection).

A similar oscillation can be found in a speech held by Fadime Sahindal in the Swedish Parliament, shortly before she was murdered by her father in January 2002. Presenting a chronological story of her life, Fadime portrays herself as affected by Swedish values, while her family is unchanged Kurdish even though they have lived many years in Sweden. In her story, the Kurdish collective that during her childhood is loaded positively (community) is loaded negatively (constraint) after their move to Sweden. Through this, Kurdish becomes contrasted with Swedish, which is loaded positively (independence and the liberty of the individual). Her family's understanding of Swedish and Kurdish is also presented as a contrast, but theirs carries a reverse loading where Swedish is loaded negatively (lack of moral, free sexual habits). Fadime interprets her own conduct as "frightening" to the rest of her family.

In my interpretation, the oscillation of loading which can be found in Fadime's story is comprehensible if connected to *experiences of violence* and *conceptions of gender*. Within the chronology of the story, the control, threats and violence used by Fadime's male relatives begin with her desire to "live a Swedish life". 'Swedish' is equated with 'whore': a woman, who is considered Swedish by the male relatives, is a woman with a bad reputation, a whore. I see this in the light of cultural conceptions of divided femininity, in which virgin and whore appear as essential and mutually exclusive categories of women. In the story, Fadime is perceived as a Swedish whore by her family, and will never again be a Kurdish virgin. To restore the honour of the family, she must be socially excluded or die. The cultural conceptions of virgin and whore are seen as exclusive categories not only on a con-

ceptual level, but also in the actual life of Fadime. Fadime “is” a whore that runs away from her family and is murdered by her father.

The explicit aim of the speech was to create an understanding for a family, which, according to Fadime’s definition, was let down by the Swedish society. In my interpretation, Fadime, in her story, makes *control, threats and violence* “comprehensible” through connecting them with an understanding of *culture as contrast* and cultural conceptions of *divided femininity*: since she, in the eyes of her family, “was” a Swedish whore and could never again be a Kurdish virgin, her male relatives “had to” threaten her and use violence against her. In the dissertation, I also argue that such a connection makes the oscillation of loading in the contrast between Swedish and Kurdish comprehensible. When the loading of ‘Swedish’ alternates between positive and negative, depending on whether it is Fadime or her family that load the concept, it may excuse male relatives’ use of violence against and control of women close to them.

At a level close to the empirical material, culture becomes a demarcated, homogenous and essential concept. In my interpretation, my informants when relating Arab/Kurdish and Swedish see culture as an imagined community that is separated from other communities. They also understand individuals of one community to share certain values, norms, ideas and conceptions that differentiate them from individuals of other communities. *Culture is created as a contrast*, as a constructed, hierarchical state of opposition, where the two sides exclude each other (Lundahl 1998, Gemzöe 2002, Lundgren 2003). Individuals can also choose to interpret their experiences and actions as determined by a cultural frame; like Fadime does when she, in my interpretation, sees herself through the eyes of her family - her male relatives “have to” threaten her and use violence against her to restore the honour of the family.

Culture, gender, violence - a constructivist attempt and a feminist perspective

I aim at a *constructivist attempt* and a *feminist comprehensive perspective* throughout the analysis of this dissertation. When interpreting the stories of my informants’ and Fadime, I show how *culture, gender* and *violence* are given meaning through being *interconnected*. In the

stories, culture is created as contrast ('Swedish' vs. 'Arab'/'Kurdish') and related to conceptions of gender (divided femininity as virgin vs. whore) and experiences of violence (control, threats and physical violence from male relatives). The 'Arab/Kurdish virgin' is contrasted with the 'Swedish whore' that figuratively or literally must be extinguished – threatened, battered, murdered.

In this project, a constructivist understanding of *culture* implies that, analytically speaking, I do not understand culture as a demarcated, homogenous and an essential unit. I see culture as created through human acts and interpretations, carried out in contexts, where the individual relates to more or less normative frames of interpretation (Geertz 1973, Hylland-Eriksen 1993).

I understand *gender* to be neither biologically nor socially given, but continuously created in a life-long process. In this process, individuals make use of normative cultural conceptions of gender, presumptions that tell us how men and women "are" (Lundgren 2001). As an example, I show how individuals in their stories use conceptions of divided femininity - virgin and whore as exclusive and essential categories of women. At a conceptual level, a woman is either a virgin or a whore, as she cannot be neither or both. In my analysis, men do not, in the same way, run the risk of getting bad reputation, and hence I understand conceptions of honour as gendered. Men's honour is maintained through the control of female relatives, stained by women's conduct, and restored by punishing women.

The basic supposition and common characteristic of feminist research is that gender and power are connected in as far as that men are structurally superior to women. This supposition is also the point of departure for the understanding of *violence* of my dissertation. In my argument, an act of violence must be understood as interpreted and given meaning in its context (Lundgren m fl 2001, Mellberg 2001). In my project, this context consists of culturally accepted forms of control and normative cultural conceptions of gender in a cultural context of honour. To understand violence in its context also implies to see connections between different forms of violence used by different men against different women. This requires a comprehensive analytical perspective, which connects *culture*, *violence* and *gender*.

In the analyses of the dissertation, at a level close to the empirical material, I point to connections between reputation, virginity and honour. These connections come to the fore in stories about fatal and mortal violence, but also in the risks run by a woman who according to her male relatives wears the “wrong” clothes or goes to the “wrong” places. Using feminist tools of interpretation, I relate the connections from the empirical material with the way culture, gender and violence are connected. In my analysis of the empirical material, men may refer to conceptions of reputation, virginity and honour to make control, threats and violence against women comprehensible. These conceptions may also be connected to an understanding of culture as contrast, in which a woman may be branded as a whore if her acts are defined as “Swedish”. A comprehensive feminist perspective highlights the connections between a murderer’s argument that “the killing was necessary” to restore his honour, and my informant’s constant reference to - and awareness of - reputation, especially as bad reputation may be fatal for a woman. In a woman’s actual life, the connections between culture as contrast, cultural conceptions of gender, and experiences of violence may be a matter of crucial importance. If she, in the eyes of her male relatives, lives a Swedish life - is a whore - this may become a matter of life and death.

Ethics, transparency and self-reflexivity

Throughout the interview process, ethical questions were raised about the responsibility of a researcher for the risks run by her informants through participating in a research project, and her responsibility to act out from the knowledge she has gained in an interview situation. Some of my informants expressed fear that they would be exposed to threats or violence in case their male relatives became aware of our meeting. All the interviews were conducted geographically “far” from the interviewees close relations.

Because of this, the ethical claim of *confidentiality* became a matter of tangible and vital importance to the lifespan of the project. During the course of the research process, I became attentive to the dilemma of a researcher whose empirical material consists of interviews where confidentiality is necessary. Ethical demands may collide with scientific norms of openness and judicial demands of public access. In Swedish legislation, the university is a public authority, and thus falls under the

principle of public access to official records. Documents and material that are not classified may become public. This means that a researcher may be requested to hand out empirical material, and made to choose between breaking the promise of confidentiality or committing a judicial crime. In the dissertation, I argue that interview research can be ethically justifiable only if the interviews can be completely classified and thus not accessible be handed out by request.

Among social scientists, there is a consensus about the importance of ethical demands of confidentiality in interview research, especially if it concerns serious experiences of the informants, like exposure to violence. At the same time, all research is subject to demands of openness, inspection and supplementary examination. In a tradition of feminist science, the latter deals less with the “technical” parts of science than with presenting the course of research to reach the analysis.

With ethical considerations of feminist research as point of departure, I argue that *transparency* is an ethically valid form of openness, a form, which does not imply public control of the material used by the researcher in her analyses (Bergström & Boréus 2000, Lundgren 1993). Instead, to allow ‘supplementary examination’, the researcher ought to openly and honestly present the research process as a whole, as well as the material (through quotations and reports) and in detail argue for her interpretations. In this dissertation, the aim of transparency involves a discussion on the development of the project through a research process. I also make a critical analysis of the contexts that have influenced my interpretations during the process. In this analysis, I emphasise what retrospectively may be seen as reluctance to criticise the interpretations of my informants. This I interpret to express what in the debates has been called a “fear of being branded as a racist”. A researcher who confirms and takes up the informants’ interpretations probably runs a small risk of being considered a potential racist, and, instead, may appear as a “good Swede”, one who allows the voices of women in peril to be heard.

Referenser

- Abu-Lughod, Lila (1986) *Veiled Sentiments. Honour and Poetry in a Bedouin Society*. Berkley & Los Angeles: University of California Press.
- Abu-Lughod, Lila (1991) "Writing Against Culture" i Richard G Fox *Recapturing Anthropology. Working in the Present*. Santa Fe: School of American Research Press.
- Acker, Joan, Kate Barry & Johanna Esseveld (1991) "Objectivity and Truth. Problems in Doing Feminist Research" i Mary Margret Fonow & Judith A Cook (red) *Beyond Methodology. Feminist Scholarship as Lived Reserach*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press
- Ahmadi, Nader (1993) "Om jaguppfattningens betydelse för tolkningen av sociala roller" i Nader Ahmadi (red) *Ungdom, kulturmöten, identitet*. Stockholm: Liber.
- Akpinar, Aylin (1998) *Male's Honour and Female's Shame. Gender and Ethnic Identity Constructions among Turkish Divorcées in the Migration Context*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Al-Baldawi, Riyadh (1993) "Migration och familjestruktur" i Nader Ahmadi (red) *Ungdom, kulturmöten, identitet*. Stockholm: Liber.
- Alfredsson, Karin (2003) *Vi skulle inte bli svenskar. Vi skulle lyda. Våld mot kvinnor och flickor från andra kulturer*. Stockholm: Nationellt råd för kvinnofrid.
- Alvesson, Mats & Kaj Sköldberg (1994) *Tolkning och reflektion. Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Anderson, Benedict (1983) *Imagined Communities. Reflections on the origin and spread of nationalism*. London: Verso.
- Andersson, Berit & Magnus Lundberg (2000) *Våld mot invandrarkvinnor. Kvinnors berättelser och socialtjänstens strategier*. Lund: Network for Research in Chriminology and Deviant Behaviour at Lund University.
- Arbabi, Farnaz & Lotta Fristorp (2002) *Överlevnadshandbok om frihet och heder*. Stockholm: Rädda barnen.
- Axberger, Hans-Gunnar (1991) "Forskningen och offentlighetsprincipen" i *Forskning om människor - kunskapen, etiken, juridiken*. Uppsala: Forskningsrådsnämnden, Rapport 91:1.

- Barth, Fredrik (1994) *Manifestasjon og prosess*. Oslo: Universitetsforlaget
- Berg, Lena (1999) *Lagom är bäst. Unga kvinnors berättelser om heterosexuell samvaro och pornografi*. Stockholm: Bilda förlag.
- Berg, Lena (2002) *Äkta kärlek. Heterosexuell samvaro speglad mot diskurser om kärlek, heterosexualitet och kropp*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Berg, Magnus (1994) *Seldas andra bröllop. Berättelser om hur det är: turkiska andragenerationsinvandrare, identitet, etnicitet, modernitet, etnologi*. Göteborg: Etnologiska föreningen i Västsverige.
- Bergman, Bo (1987) *Battered Wives: Why are They Beaten and Why Do They Stay?* Stockholm: Stockholms universitet.
- Bergström, Göran och Kristina Boréus (2000) *Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig textanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Boethius, Maria-Pia (1975) *Skylla sig själv. En bok om våldtäkt*. Stockholm: Liber.
- Bourdieu, Pierre (1999) *Den manliga dominansen*. Göteborg: Daidalos.
- Bourdieu, Pierre (1994) "Hederskänslan" i Pierre Bourdieu: *Kultursociologiska texter*. Stockholm: Brutus Östlings Symposion.
- Brah, Avtar & Mary J Hickman & Màirtin Mac an Ghaill (1999) (red) *Thinking Identities. Ethnicity, Racism and Culture*. London: MacMillian Press.
- Brantsæter, Marianne (2001) *Møter med menn dømt for seksuelle overgrep mot barn*. Oslo: Universitetet i Oslo
- Bredström, Anna (2002) "Maskulinitet och kamp om nationella arenor - reflektioner kring bilden av 'invandrarkillar' i svensk media" i Paulina de los Reyes, Irene Molina & Diana Mulinari (red) *Maktens (o)lika förklädnader. Kön, klass och etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Stockholm: Atlas.
- Bredström, Anna, Magnus Dahlstedt, Peo Hansen, Shade Jalali, Paula Mulinari & Barak Rahimi (2002) "Blanda inte ihop hedersmord och kultur" i *Ordfront Magasin* 3/2002.
- Brottsförebyggande rådet (2002) *Våld mot kvinnor i nära relationer. En kartläggning*. BRÅ-rapport 2002:14.
- Brune, Ylva (2002) "Invandrare i mediearkivets typgalleri" i Paulina de los Reyes, Irene Molina & Diana Mulinari (red) *Maktens (o)lika förklädnader. Kön, klass och etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Stockholm: Atlas.
- CIMEL (Centre of Islamic and Middle Eastern Laws) & INTERRIGHTS (The International Centre for the Legal Protection of Human Rights) (2001) *Directory: Initiatives to Adress "Crimes of Honour"*. Publicerad på <http://www.iwhc.org/uploads/HONORCRIMESBIBLIO.PDF>.

- Darvishpour, Mehrdad (1999) "Intensified gender conflicts within Iranian families in Sweden" i *NORA* no 1, vol 7.
- de los Reyes, Paulina & Irene Molina (2002) "Kalla mörkret natt! Kön, klass och ras/etnicitet i det postkoloniala Sverige" i Paulina de los Reyes, Irene Molina & Diana Mulinari (red) *Maktens (o)lika förklädnader. Kön, klass och etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Stockholm: Atlas.
- de los Reyes, Paulina, Irene Molina & Diana Mulinari (2002) (red) *Maktens (o)lika förklädnader. Kön, klass och etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Stockholm: Atlas.
- de los Reyes, Paulina, Susanne Johansson, Wuokko Knocke, Irene Molina, Diana Mulinari (2002) "Våldet mot kvinnor är problemet" i *Aftonbladet* 2 augusti 2003.
- Delaney, Carol (1987) "Seeds of Honor, Fields of Shame" i David D Gilmore (red) *Honor and Shame and the Unity of the Mediterranean*. Washington: American Anthropological Association.
- Ek, Anne-Charlotte (1999) "Intervjuaren i gränslandet mellan det välbekanta och det främmande" i Anne-Charlotte Ek m fl *Metod, makt och kön i ett feministiskt samtalsrum*. Umeå: Kvinnovetenskapligt forum, rapportserie nr 8.
- Ek, Anne-Charlotte m fl (1999) *Metod, makt och kön i ett feministiskt samtalsrum*. Umeå: Kvinnovetenskapligt forum, rapportserie nr 8.
- Ekselius, Eva (1982) *Våld mot kvinnor. Om kvinnomisshandel, våldtäkt, incest och sexuella övergrepp på barn*. Stockholm: Prisma.
- Eldén, Åsa (2003) "Lite frihet, lite heder, lagom överlevnad" i *Kvinnotryck* 1/ 2003.
- Eliasson, Mona (1997) *Mäns våld mot kvinnor: en kunskapsöversikt om kvinnomisshandel och våldtäkt, dominans och kontroll*. Stockholm: Natur och kultur.
- Felski, Rita (2002) "Skillnadens doxa" i *Kvinnovetenskaplig tidskrift*. 4:2002.
- Geertz, Clifford (1973) *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.
- Gemzöe, Lena (2002) *Feminism*. Stockholm: Bilda förlag.
- Gilje, Nils & Harald Grimen (1993) *Samhällsvetenskapernas förutsättningar*. Göteborg: Daidalos.
- Gilmore, David D (1987) (red) *Honor and Shame and the Unity of the Mediterranean*. Washington: American Anthropological Association.
- Guillou, Jan (2002) *Häxornas försvarare*. Stockholm: Norstedts.
- Guneriussen, Willy (1996) *Aktör, handling och struktur. Grundproblem i samhällsvetenskapen*. Lund: Studentlitteratur.

- Haavind, Hanne (red) (2000) *Kön och tolkning. Metodiska möjligheter i kvalitativ forskning*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Harding, Sandra (1987) "Instabiliteten i den feministiska teoribildningens analytiska kategorier" i *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 2-3 1987.
- Hannerz, Ulf (1987) "The World of Creolization" i *Africa* 57.
- Hannerz, Ulf (1996) *Transnational Connections. Culture, people, places*. London & New York: Routledge.
- Herlitz, Gillis (1990) *Hot och våld i kulturmötet*. Stockholm: Statshälsan & Invandrarverket.
- Hermerén, Göran (1996) *Kunskapens pris. Forskningsetiska problem och principer i humaniora och samhällsvetenskap*. Stockholm: HSFR, Brytpunkt.
- Hindberg Ottosson, Barbro (1984) *Kvinnomisshandel*. Stockholm: Liber.
- Hirdman, Yvonne (2002) "Hon sviker det Fadime stod för" i *Dagens nyheter* 13/1 2002.
- Hjärpe, Jan (2000) "Kvinnovåld, hedersmord och religion" i *Kvinnor & Fundamentalism* nr 19.
- Hjärpe, Jan (2003) "När normsystemen kolliderar" i *Sydsvenska Dagbladet* 4 maj 2003.
- Holmberg, Carin & Christine Bender (1998) *Våld mot kvinnor - män i kris. En kartläggning av verksamheten på sju kvinnojourer och tre mansjourer 1997*. Stockholm: Socialstyrelsen 1998.
- Holstein, James A & Jaber F Gubrium (1995) *The Active Interview. Qualitative Research Methods Volume 37*, Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications.
- Huldén, Ghita (2003) "En kvinna som lämnar mannen anses vara prostituerad" i *Kvinnotryck* 2/April 2003.
- Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR) (1991/1999) *Etikregler för humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning*. Publicerad på www.vetenskapsradet.se.
- Husseini, Rana (1994a) "15-year-old girl killed in 'crimes of honour'" i *Jordan Times* 8 maj 1994.
- Husseini, Rana (1994b) "Victim of incestuous rape killed by second brother" i *Jordan Times* 1 juni 1994.
- Husseini, Rana (1994c) "Husband kills wife for alleged adultery" i *Jordan Times* 10 augusti 1994.
- Husseini, Rana (1994d) "Murder in the name of honour" i *Jordan Times* 6-7 oktober 1994.
- Husseini, Rana (2002) "'Crimes of honour' One year in, amendments to Article 342 appear to have made little difference" i *Jordan Times* 22 december 2002.

- Hydén, Margaretha (1992) *Woman Battering as a Marital Act. The Construction of a Violent marriage*. Stockholm: Socialt arbete, Stockholms universitet.
- Hylland-Eriksen, Thomas (1993) *Kulturterrorismen. Et oppgjør med tanken om kulturell renhet*. Oslo: Spartacus forlag.
- Hylland-Eriksen, Thomas (1994) *Små steder - store spørsmål. Innføring i sosialantropologi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hägerström, Jeanette (2003) "Utmaningar i feministisk teori. Att förstå samspel mellan genus, etnicitet och klass i utbildning" i Diana Mulinari, Kerstin Sandell & Eva Schömer (red) *Mer än bara kvinnor och män. Feministiska perspektiv på genus* Lund: Studentlitteratur.
- Invandrarverket (2002) *Låt oss tala om flickor*. Invandrarverkets rapportserie 2002:6.
- Jeffner, Stina (1998) *Liksom våldtäkt, typ. Om ungdomars förståelse av våldtäkt*. Stockholm: Brevskolan.
- Johansson, Susanne & Irene Molina (2002) "Kön och ras i rumsliga identitetskonstruktioner" i Paulina de los Reyes, Irene Molina & Diana Mulinari (red) *Maktens (o)lika förklädnader. Kön, klass och etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Stockholm: Atlas.
- Justitiedepartementet (1991) *Misshandel och sexuella övergrepp mot kvinnor och barn*. 1985/1991.
- Kamali, Masoud (1999) *Varken familjen eller samhället. En studie av invandrarungdomars attityder till det svenska samhället*. Stockholm: Carlssons
- Keddie, Nikki R. & Beth Baron (1991) (red) *Women in Middle Eastern History. Shifting Boundaries in Sex and Gender*. New Haven & London: Yale University Press.
- Kelly, Liz (1998) *Surviving sexual violence*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Kommittén om forskningsetik (1998) *Att värna om vetenskapens integritet och en god forskningssed. Rapport om vetenskaplig oredlighet*. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- Kommittén om forskningsetik (1999) *God sed i forskningen*. Slutbetänkande. SOU 1999:4.
- Knocke, Wuokko (1986) *Invandrade kvinnor i lönearbete och fack. En studie om kvinnor från fyra länder inom Kommunal och Fabriksarbetsförbundets avtalsområde*. Stockholm: Arbetslivscentrum.
- Kvale, Steinar (1997) *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Kvinnovåldskommissionen (1995) *Kvinnofrid. Huvudbetänkande av kvinnovåldskommissionen*. SOU 1995:60.

- Kurkiala, Mikael (2002) "Den stora skrällen för skillnader" i *Dagens Nyheter* 6 mars 2002.
- Kurkiala, Mikael (2003) "Interpreting honour killings. The story of Fadime Sahindal (1975-2002) in the Swedish press" i *Antropology Today*. February 2003, vol 19, no 1.
- Larsson, Lisbeth (1996) *Feminismer*. Lund: Studentlitteratur.
- Lilja, Agneta (2003) "Fadime gav kvinnoförtrycket ett ansikte. Socialantropologen Unni Wikan ger en sammansatt och komplex bild av heder, kultur och identitet" i *Uppsala Nya Tidning* 6 maj 2003.
- Lundgren, Eva (1986) "Privatvold - forskning og etikk." i *Kirke og kultur* (temanummer).
- Lundgren, Eva (1989) *Våldets normaliseringsprocess. Två parter, två strategier* JÄMFO-rapport nr 14 1989.
- Lundgren, Eva (1992) "Att uppenbara det dolda. Kön och metodteoretiska refleksjoner" i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 3 1992.
- Lundgren, Eva (1993) *Det får da være grenser for kjønn. Voldelig empiri og feministisk teori*. Oslo: Universitetsforlaget
- Lundgren, Eva (1994) *La de små barn komme til meg. Barns erfaringer med seksuelle og rituelle overgrep*. Oslo: Cappellen.
- Lundgren, Eva (1995) "Vold og maskulinitet - en godtatt sammenheng?" i *Kjønn og samfunn i endring*. Oslo: Norges forskningsråd.
- Lundgren, Eva (2001) *Ekte kvinne? Identitet på kryss of tvers*. Oslo: Pax forlag.
- Lundgren, Eva (2002) "Häxornas inkvisitor" i *Aftonbladet* 31 augusti 2002.
- Lundgren, Eva (2003a) "Kultur, våld och maskulinitet. Kulturspecifikt hedersvåld och kulturlöst svenskt våld" Föredrag på konferensen *Våld och aggressivitet*, Uppsala 6-7 februari 2003: Kurssekretariatet vid Uppsala universitet.
- Lundgren, Eva (2003b) "Sviket mot Fadime" i *Dagbladet* 20 maj 2003.
- Lundgren, Eva, Gun Heimer, Jenny Westerstrand & Anne-Marie Kalliokoski (2001) *Slagen dam. Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige - en omfångsundersökning*. Stockholm: Fritzes Offentliga publikationer.
- Lundgren, Eva & Ann Kroon (1996) "Den öppna kroppen och det låsta könet. Den symboliska och dynamiska kroppen speglad mot psykiatrisk konstruktion av transsexualitet" i *Sociologi idag* 4-1996.
- Lundgren, Eva & Linnéa Lilja (2003) "Ett övergrepp av 'dom' mot 'oss'" i *Arena* nr 2 2003.
- Lundgren, Eva & Jenny Westerstrand (2002) "Fadime, patriarkatet och våldet" i *Itkua ikä kaikki* Festskrift till Aili Nenola, Helsinki: Soumalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lundquist, Lennart (1991) "Kommentar till Hans-Gunnar Axberger 'Forskningen och offentlighetsprincipen'" i *Forskning om människor - kun-*

- skapen, etiken, juridiken*. Uppsala: Forskningsrådsnämnden, Rapport 91:1
- Lundström, Agneta & Gunilla Nordenfors (1990) *Bryt tystnaden. Om sexualiserat våld mot kvinnor och flickor*. Stockholm: Utbildningsförlaget Brevskolan.
- Länsstyrelsen i Skåne Län (2002) *Utsatta flickor i patriarkala familjer. Om behovet av skyddat boende och andra insatser*. Samhällsbyggnadsenheten Skåne i utveckling 2002-23.
- Länsstyrelsen i Stockholms län (2002) *Rätten till sitt eget liv. Behovet av skyddat boende för flickor i patriarkala familjer*. Rapport 2002:13.
- Länsstyrelsen i Västra Götaland (2002) *Ett eget liv?* Publikation 2002:04.
- Lövkrona, Inger (2001) "Den våldsamme mannen" i Inger Lövkrona (red) *Mord, misshandel och sexuella övergrepp. Historiska och kulturella perspektiv på kön och våld*. Lund: Nordic Academic Press.
- Lövkrona, Inger (2001) "Kön och våld. Historiska och kulturella perspektiv" i Inger Lövkrona (red) *Mord, misshandel och sexuella övergrepp. Historiska och kulturella perspektiv på kön och våld*. Lund: Nordic Academic Press.
- Matthis, Moa (2002) "Fadime mördades för att hon var kvinna" i *Dagens nyheter* 9 mars 2002.
- Mellberg, Nea (2002) *När det överkliga blir verklighet. Mödrars situation när deras barn utsätts för sexuella övergrepp av fäder*. Umeå: Boréa förlag.
- Mellberg, Nea (2003) *Mäns våld mot kvinnor; synliga mödrar och osynliga barn. En genomgång av svenskt offentligt tryck, facklitteratur och forskning om våld mot kvinnor och våld/sexuella övergrepp mot barn*. Kvinnovetenskapligt forum, Umeå universitet. Arbetsdokument.
- Mernissi, Fatima (1982) "Virginitet och Patriarkat" i Aziza al-Hibri (red) *Women and Islam* Oxford: Pergamon Press.
- Miegel, Fredrik & Thomas Johansson (2002) *Kultursociologi*. Lund: Studentlitteratur.
- Moghadam, Valentine M (1994) (red) *Identity Politics and Women. Cultural Reassertions and Feminisms in International Perspective*. Boulder, San Francisco, Oxford: Westview Press.
- Moi, Toril (1997) "Vad är en kvinna? Kön och genus i feministisk teori" i *Res Publica: Kön*. nr 35/36 1997.
- Mulinari, Diana (2003) "Teorier för en antirasistisk feminism – dialoger" i Diana Mulinari, Kerstin Sandell & Eva Schömer (red) *Mer än bara kvinnor och män. Feministiska perspektiv på genus* Lund: Studentlitteratur.

- Mulinari, Diana, Kerstin Sandell & Eva Schömer (2003) (red) *Mer än bara kvinnor och män. Feministiska perspektiv på genus* Lund: Studentlitteratur.
- Müge-Göçek, Fatma & Shiva Balaghi (1994) (red) *Reconstructing Gender in the Middle East. Tradition, Identity and Power*. New York: Columbia University Press.
- Mørck, Yvonne (1998) *Bindestregsdanskere. Fortellinger om køn, generationer og etnicitet*. Köpenhamn: Forlaget Sociologi.
- Narayan, Uma (1997) *Dislocating Cultures. Identities, Traditions and Third-World Feminism*. New York & London: Routledge.
- Näringsdepartementet (2002) *Regeringens insatser för utsatta flickor i patriarkala familjer*. Publicerat på www.naring.regeringen.se.
- Oakley, Ann (1981) "Interviewing Women: A Contradiction in Terms" i H Robert *Doing a Feminist Research*. London: Routhledge.
- Oja, Linda (2002) "Yrke: häxreporter" i *Falukuriren* 24 augusti 2002.
- Olsson, Monika & Gunilla Wiklund (1997) *Våld mot kvinnor*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet 1997:2.
- Polkinghorne, Donald E (1988) *Narrative Knowing and the Human Sciences*. Albany: State University of New York Press.
- Sabbagh, Suha (1998) (red) *Palestinian Women of Gaza and the West Bank*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press.
- Sandgren, Claes (1995/96) "Om empiri och rättsvetenskap" i *Juridisk Tidskrift*, nr 4 1995/96.
- Schlytter, Astrid (2002) "Reaktioner på invandrarflickors gränsöverskridande handlande – särskilt om arrangerade äktenskap" Särtrycksserien nr 134, Stockholm: Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet.
- Schyman, Gudrun (2002) "Fadime offer för mäns förtryck" i *Dagens nyheter* 26 januari 2002.
- Shaloub-Kevorkian, Nadera (1993a) *Wife Abuse Phenomenon in the Palestinian Family: Perceptions and Social Reactions Towards Wife Abuse in East Jerusalem*. Jerusalem: Hebrew University.
- Shaloub-Kevorkian, Nadera (1993b) "Fear of Sexual Harassment: Palestinian Adolescent Girls in the Intifada" i Augustin, Ebba *Palestinian Women. Identity and Experience*. London & New Jersey: Zed Books.
- Shaloub-Kevorkian, Nadera (1997) *Femicide: The Legal Victimization of Women in the Arab World: The Palestinian Case Study*. Research Project Proposal. Jerusalem: Women's Center for Legal Aid and Counselling.
- Shaloub-Kevorkian, Nadera (1999) "Towards a Cultural Definition of Rape: Dilemmas in Dealing With Rape Victims in Palestinian Society" *Women's Studies International Forum* 2:157-173.

- Skjorten, Kristin (1994) *Voldsbilder i hverdagen. Om menns forståelse av kvinnemishandling*. Oslo: Pax forlag.
- Stigson, Gubb Jan (2002) ”Minst sex faktafel, Guillou!” i *Svenska Dagbladet* 28 augusti 2002.
- Stridsberg, Sara (2002) ”Patriarkatet och patriarkatet” i *BANG* nr 2-3.
- Svalastog, Anna-Lydia (1998) *Det var ikke meningen... Om konstruktion av kjønn ved abortinngrep, et feministteoretisk bidrag*. Uppsala: Teologiska institutionen, Uppsala universitet.
- Swanberg, Eva Katarina (2002) *Hedersmordet på Pela. Lillasystemen berättar*. Stockholm: DN's förlag.
- Uppsala universitet (1999a) *Hantering av allmänna handlingar vid universitetet*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Uppsala universitet (1999b) *Offentlighetsprincipen*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Wagner-Sørensen, Bo (1994) *Magt eller afmagt? Køn, følelser og vold i Grønland*. København: Akademisk forlag.
- Weinehall, Katarina (1997) *Att växa upp i våldets närhet. Ungdomars berättelser om våld i hemmet*. Umeå: Umeå universitet.
- Wendt Höjer, Maria (2002) *Rädslans politik. Våld och sexualitet i den svenska demokratin*. Stockholm: Liber.
- Widerberg, Karin (1995) *Kunskapens kön*. Stockholm: Norstedts.
- Widerberg, Karin (2002) *Kvalitativ forskning i praktiken*. Lund: Studentlitteratur.
- Wikan, Unni (1997) *Mot en ny norsk underklasse. Innvandrere, kultur og integrasjon*. Oslo: Gyldendal.
- Wikan, Unni (2002) *Generous Betrayal. Politics of Culture in the New Europe*. Chicago and London: The University of Chicago Press
- Wikan, Unni (2003) *For ærens skyld. Fadime til ettertanke*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Wolf, Diane L (1996) *Feminist Dilemmas in Fieldwork*. Boulder & Oxford: Westview Press.
- Yanagisako, Sylvia & Carol Delaney (1995) (red) *Naturalizing Power. Essays in Feminist Cultural Analysis*. New York & London: Routledge.
- Ålund, Alexandra (1997) *Multikultiungdom. Kön, etnicitet, identitet*. Lund: Studentlitteratur.
- Ålund, Alexandra (2002) ”Etnicitet, medborgarskap och gränser” i Paulina de los Reyes, Irene Molina & Diana Mulinari (red) *Maktens (o)lika förkländnader. Kön, klass och etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Stockholm: Atlas.
- Öhrström, Lilian (1996) *Sex, lögn och terapi. Verkligheten bakom vår tids häxprocesser*. Stockholm: Norstedts.

Acta Universitatis Upsaliensis

*Ego rtgj gpukxg'Uwo o ctkgu'qh'Wrrucx'Fkuugt vvkqpu
Itqo 'yj g'Hcewnf'qh'Uqekri'Uekgpegu*

Editor: The Dean of the Faculty of Social Sciences

A doctoral dissertation from the Faculty of Social Sciences, Uppsala University, is either a monograph or, as in this case, a summary of a number of papers. A few copies of the complete dissertation are kept at major Swedish research libraries, while the summary alone is distributed internationally through the series *Ego rtgj gpukxg'Uwo o ctkgu'qh'Wrrucx'Fkuugt vvkqpu'ltqo 'yj g'Hcewnf'qh'Uqekri'Uekgpegu* (Prior to July 1985, the series was published under the title “Abstracts of Uppsala Dissertations from the Faculty of Social Sciences”.)

Distributor:
Uppsala University Library,
Box 510, SE-751 20 Uppsala, Sweden
www.uu.se, acta@ub.uu.se

ISSN 0282-7492
ISBN 91-554-5686-3